

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
KLASIKINĖS FILOLOGIJOS KATEDRA

Evaldas Grigonis

Marko Minucijaus Felikso *Oktavijus* kaip ankstyvosios apologetikos pavyzdys (įvadas, vertimas, komentaras)

Magistro darbas

Darbo vadovas prof. dr. Vytautas Ališauskas

Vilnius, 2022

Turinys

1. Įvadas.....	3
1.1.Autoriaus asmuo.....	3
1.2.Kontroversija dėl <i>Oktavijaus</i> parašymo datos.....	5
1.3. <i>Oktavijaus</i> rankraštis ir leidimai.....	6
1.4.Dialogo turinys.....	7
1.5. <i>Oktavijaus</i> charakteristika.....	8
1.6.Mokymas.....	9
2. Išvados.....	14
3. Markas Minucijus Feliksas <i>Oktavijus</i>	16
4. Literatūra.....	66
5. Summary.....	70

1. Įvadas

Prieš mūsų akis nedidelis savo apimtimi, tačiau reikšmingas savo turiniu ankstyvosios krikščioniškosios raštijos kūrinys. Iš kai kurių tyrinėtojų šis kūrinys susilaukė tokių epitetų, kaip „apologetinės literatūros perlas“ (Renan 1893, 389), „auksinė knygelė“ (Halm 1867, V), apibūdinimo – „pirmasis krikščioniškas dialogas lotynų kalba“ (Arbesmann 2008, 313), ar tiesiog „vienintelė krikščionybės apologija parašyta Romoje lotyniškai krikščionių persekiojimo metu“ (Quasten 1986, 155). Vis tik įdomu, kad nežiūrint literatūrinio įmantrumo ir dvasinės vertės šis darbas, atrodo, buvo mažai pastebimas nuo 5 amžiaus iki 16 amžiuje pasirodžiusio spaudinio. Šiais laikais jau nebeįsėitų sakyti, kad kūrinys yra nežinomas visiems tiems, kas domisi ankstyvąja krikščionyste, jos raida ir kova už išlikimą bei pastangas skleisti pasaulyje, nes nuo 16 amžiaus pasirodė šio nedidelio veikalo jau apytikriai 60 vertimų į skirtingas kalbas (Mathiassen 2014, 185–186). Ir kalba čia eina apie ankstyvosios krikščionybės rašytojo, apologeto Marko Minucijaus Felikso (2 a. antra pusė - 3 a. pirma pusė) vienintelį išlikusį dialogą pavadinimu *Oktavijus*.

1.1 Autoriaus asmuo

Apie patį *Oktavijaus* autorių yra išlikę labai nedaug žinių. Iš to trupučio, ką žinome, abejonių nekelia jo vardas (asmens vardas), pavardė (giminės vardas) ir prievardis bei profesinė veikla. Anot apie Minucijų Feliksą labai trumpai rašiusių Cecilijaus Firmiano Laktancijaus (apie 240–apie 320) bei Eusebijaus Jeronimo (apie 347–419/420) „Minucijus Feliksas buvo žymus advokatas...“ (Lactant. *Div. inst.* V, 1, 21–22), „Minucijus Feliksas, garsus Romos advokatas...“ (Hieron. *De vir. ill.* 58), „Minucijus Feliksas, Romos forumo advokatas“ (Hieron. *Ep.* 70, 5), nors tai, kad *Oktavijaus* autorius buvo Romos teisininkas aišku ir iš paties dialogo, kur kalbama apie autoriaus aplankymą Romoje bei jo troškimą atsipalaiduoti „nuo teisminių rūpesčių“ (žr. Min. Fel. *Oct.* 2. 1-3). Minucijaus Felikso vardą užtinkame ištartą pačiame *Oktavijaus* tekste tiek iš Oktavijaus, tiek ir iš Cecilijaus lūpų – „broli Markai“ (Min. Fel. *Oct.* 3. 1; 5. 1).

Kalbant apie Minucijaus Felikso gimtinę, vyrauja nuomonė, kad jis buvo kilęs iš Šiaurės Afrikos. Ši tyrinėtojų spėjimą lėmė keletas istorinių aplinkybių. Visų pirma, taip jau susiklostė, kad beveik visų žymiųjų lotyniškųjų apologetų tėvynė yra Šiaurės Afrika. Antra – gausūs *Oktavijaus* tekste esantys panašumai su afrikiečio, krikščionių rašytojo Tertulijono (apie 160–apie 240) *Apologetu* ir į

pagonis. Trečia – pats užrašymas būtent lotynų kalba, tuo metu, kai pačios Romos intelektualiniuose sluoksniuose vyravo graikų kalba (Thomas 2011, 29). Ir ketvirta – tas faktas, kad mus pasiekusiame vieninteliame rankraštyje *Oktavijaus* tekstas figūruoja kaip afrikiečio Arnobijaus veikalo *Prieš pagonis* „aštuntoji knyga“, kas rodytų, kad archetipu galėjo būti rašytojų iš Šiaurės Afrikos rinktinė (Albrecht 1987, 157). Kalbant apie Šiaurės Afriką, nors šiame regione ankstyviausios krikščionių kartos ir nepaliko archeologinių ar raštijos paminklų, tačiau neabejojama, kad čia 150 m. jau buvo įsikūrusios krikščionių bendruomenės (o gal ir dar anksčiau) (Wilhite 2017, 79). Vis tik pirmosios tikros žinios iš ten ateina nuo 180 m. kai Scilijaus vietovėje (Numidijoje) grupė krikščionių buvo nukirsdinti dėl to, kad Jėzų vadino *Dominus*, arba *Viešpats* (Wilhite 2017, 15). Tertulijonas, pavyzdžiui, 212 m. rašė, kad Šiaurės Afrikoje kiekvieno miesto labai didelę dalį sudaro krikščionys (Tert. *Scap.* 2. 10). Gausias afrikiečių krikščionių gretas rodo jau vien tas faktas, kad apie 220 m. Kartaginos vyskupas Agripinas sušaukė vietinį sinodą iš daugiau kaip 70 vyskupų (po 20-ties metų vyskupų buvo jau 90) (Franzen 2004, 27), o štai 256 m. dvi iš trijų Šiaurės Afrikos pasaulietinių provincijų turėjo mažiausiai 130 vyskupų (Lane Fox 2006, 221). Kaip jau buvo minėta, Šiaurė Afrika buvo tikra lotyniškųjų apologetų „kalvė“, nes iš čia kilo tokie krikščionybės šviesuliai kaip Tertulijonas, Kiprijonas (apie 200–258), Arnobijus (4 a.), Laktancijus, ir, žinoma, pats Aurelijus Augustinas (354–430). Neabejotinai, tarp šių žymių vyrų visai deramą vietą užimtų ir mūsiškis Markas Minucijus Feliksas.

Grįžtant prie kūrinio *Oktavijus* kilmės peripetijų mokslininkai mano, kad iš Afrikos buvo kilę ir kiti du dialogo veikėjai Oktavijus Januarijus ir Cecilijus Natalis (šioje vietoje reiktų atkreipti dėmesį, kad, nors *Oktavijuje* vykstanti polemika yra, labai galimas dalykas, gryna literatūrinė išmonė, dialogo veikėjai ir kai kurie šių veikėjų biografiniai faktai yra tikri (Clarke 1974, 7)). Taigi, Oktavijus atvyko į Romą iš provincijos (iš Afrikos?), o Cecilijus, greičiausiai, kilimo buvo iš Numidijos miesto Cirtos (dabar Konstantina Alžyre). Spręsti apie pastarojo kilmę padeda paties Cecilijaus žodžiai neabejotinai paminint Frontoną: „tai paliudija taip pat ir mūsiškio cirtiečio pasisakymas“ (Min. Fel. *Oct.* 9. 6) bei Oktavijaus išsireiškimas kreipimesi į Cecilijų: „tavasis Frontonas“ (Min. Fel. *Oct.* 31. 2), kai yra žinoma, kad garsus oratorius, o 143 m. ir konsulas Markas Kornelijus Frontonas (apie 95–apie 166) buvo gimęs būtent Cirtoje. Cecilijus greičiausiai buvo Minucijaus Felikso mokinys, t. y. jaunuolis gyvenantis labiau patyrusio advokato namuose ir lydintis jį teismuose, kad pasisemtų profesinių įgūdžių (Clarke 1974, 135).

Reiktų pastebėti, kad visų trijų veikėjų vardai yra užfiksuoti afrikietiškuose epigrafiniuose įrašuose: Minucijus Feliksas – Cirtoje, Tevestėje, Bulėje Regijoje ir Kartaginoje (CIL Vol. 8. N 1964,

12499, 19600, 25584), Oktavijus Januarijus – Salduose (CIL Vol. 8. N 8962) ir Cecilijus Natalis – Cirtoje (CIL Vol. 8. N 6996, 7094–7098, pastarasis įrašas datuojamas 210 m.), tačiau „užsikabinti“ už šių paminėjimų kaip mums reikšmingų nustatant autoriaus ir kitų Oktavijaus veikėjų kilmę nėra tvirto pagrindo (Clarke 1974, 135, 136).

Yra dar viena svarbi detalė Minucijaus Felikso biografijoje. Iš teksto *Oktavijuje* žinoma, kad Minucijus Feliksas kažkada buvo pagonis ir tik vėliau tapo krikščionimi (anot jo paties žodžių „kai, sklaidantis ūkanoms, iš tamsybių pragarmės kilau į tikros išminties šviesą...“ (Min. Fel. *Oct.* 1. 4)). Ir šioje vietoje reiktų pripažinti, kad tai yra viskas ką žinome apie Marką Minucijų Feliksą.

1.2. Kontroversija dėl *Oktavijaus* parašymo datos

Siūloma *Oktavijaus* parašymo data svyruoja vos ne šimto metų amplitudėje, t. y. tarp 160 m. ir 250 m. (Albrecht 1987, 157), ir čia svarbiausias klausimas, kuris dar iki šiol nėra pilnai atsakytas yra *Oktavijaus* tarpusavio santykis su Tertulijono kūriniais (mokslininkai jau seniai pastebėjo priklausomumą vienas nuo kito), ir visų pirma *Apologetu* ir *I pagonis*. Jeronimas greičiausiai laiko chronologiškai ankstyvesniu Tertulijoną (nors pastarojo 70-jame laiške Minucijus Feliksas eina pirma Tertulijono; žr. Hieron. *Ep.* 70, 5), tuo tarpu Laktancijus vardindamas kai kuriuos apologetus Minucijų Feliksą pamini pirmiau už Tertulijoną (Lactant. *Div. inst.* V, 1, 22–23). Teisybės dėlei reiktų pažymėti, kad tiek Jeronimo, tiek ir Laktancijaus pateikiamas asmenų eiliškumas nėra griežtai pagal chronologinius principus (Clarke 1974, 10), tačiau savo veikale *Apie garsius vyrus* Jeronimas vardindamas daugiausiai krikščionių rašytojus ir teologus Minucijų Feliksą „patalpina“ 58-ajame skyrelyje, o štai Tertulijoną – 53-iajame, prie jo dar prirašydamas, kad pastarasis „po Viktoro ir Apolonijaus iš lotynų laikomas pirmuoju“ (Hieron. *De vir. ill.* 53), tad, bent jau Jeronimas Tertulijoną chronologiškai statė anksčiau už *Oktavijaus* autorių (Clarke 1974, 138). Maždaug iki 19 a. vidurio dauguma mokslininkų pripažino Tertulijonui pirmumą, ir ši hipotezė rėmėsi šiuo Jeronimo pastebėjimu bei vėliau dar patvirtintu minėtu įrašu iš Cirtos (žinoma, su sąlyga, kad ten minimas Cecilijus Natalis yra tas pats asmuo kaip ir *Oktavijuje*). Kadangi dialoge ir tame įrašė Cecilijus pasirodo kaip pagonis, kūrinį datavo maždaug po 210 m. ir laikė, kad labiausiai tikėtinas parašymo laikas būtų 3 a. 30–40-ieji metai. Toks vėlyvas datavimas buvo grindžiamas manymu, kad dialogas buvo parašytas jau pasirodžius Kiprijono kūriniai [*Apie tai*], kad *stabai nėra dievai* (vis tik dabartiniai tyrinėtojai abejoja dėl pastarojo kūrinio autorystės, o paties kūrinio parašymo laiką atkelia į 4 a., pabrėždami jo priklausomybę nuo

Oktavijaus) (Clarke 1974, 10–11). Po 1836 m. pasirodžiusio Eduard‘o von Muralt‘o tyrimo ir pateiktų 9-ių argumentų ėmė plisti ir palaipsniui iki maždaug 20 a. vidurio įsigalėjo nuomonė teigianti Minucijaus Felikso pirmumą lyginant su Tertulijonu (plg. Baylis 1928, 280). Atsirado ir tokių spėjimų, kad, neva, buvo kažkoks neišlikęs iki šių dienų darbas, kuriuo naudojosi tiek Minucijus Feliksas, tiek ir Tertulijonas. Vis dėlto nuo 1941 m., kai pasirodė gana įtikinamai argumentuotas B. Axelsono darbas *Das Prioritätsproblem Tertullian-Minucius Felix* beveik visuotinai prieita nuomonės, kad Minucijus Feliksas rašė vėliau už Tertulijoną (Mathiassen 2014, 188), o *Oktavijus* buvo parašytas maždaug pirmajame 3 a. trečdalyje (Clarke 1974, 11–12), t. y. laikotarpyje po Tertulijono *Apologeto*, parašyto 197 m. ir iki 246 m. kai buvo parašytas Kiprijono kūrinys *Donatui*. Taigi, *Oktavijus* greičiausiai yra parašytas Romą valdant Severams (Severų dinastija valdė 193–235 m.) (Clarke 1974, 9). Šis laikotarpis – tai gana ramus laikas Bažnyčiai, o tai atsispindi ir palyginti nekaringame *Oktavijaus* tone (Clarke 1974, 11). Tačiau nepaisant nuomonių ir argumentų įvairovės iki šios dienos nėra galutinai aišku kas nuo ko nusirašė, ar Minucijus nuo Tertulijono, ar atvirkščiai, ir todėl klausimas apie *Oktavijaus* parašymo datą lieka iki galo neatsakytas.

1.3. *Oktavijaus* rankraštis ir leidimai

Minucijaus Felikso dialogas *Oktavijus* yra išlikęs vieninteliame 9 a. rankraštyje turinčiame pavadinimą Parisinus latinus 1661 (arba Codex Parisinus 1661) (P); padovanotas kadaise popiežiaus Leono X Prancūzijos karaliui Pranciškui I¹. Egzistuoja dar rankraštis iš 11 a. (Codex Bruxellensis 10847), tačiau tai yra tik ankstyvesniojo apografas. Parisinus latinus 1661 esantis *Oktavijaus* tekstas prijungtas kaip aštuntoji knyga prie apologeto Arnobijaus veikalo *Prieš pagonis*. Šis nesusipratimas įvyko dėl perrašinėtojo neapsižiūrėjimo, mat jis pavadinimą *Octavius* palaikė kelintiniu skaitvardžiu „Aštunta [knyga]“ („Octavus [liber]“). Vienintelio rankraščio perskyroje tarp Arnobijaus veikalo ir *Oktavijaus* yra toks užrašymas: ARNOVII LIBER VII EXPLI[CIT] INCIPIT LIBER VIII FELICITER. Pirmą kartą išleidžiant *Oktavijų* (1543 m. Romoje; leidėjas – Vatikano bibliotekos prižiūrėtojas ir vedėjas Faustus Sabeus (1478–1558)) jis taip ir pasirodė kaip aštuntoji Arnobijaus minėto kūrinio knyga. Kitas humanistas Zigmantas Gelenijus (1497–1554) savo 1546 m. Bazelio leidime taip pat nepastebėjo šio netikslumo, kaip leidėjai to nepastebėjo nei perleidžiant šį leidimą 1560 m. Tačiau gana greitai buvo apsižiūrėta ir klaida ištaisyta žymaus prancūzų humanisto François Baudouin‘o (1520–

¹ Žr. Migne, PL 3 1886, XLV–XLVI; ibid. Le Nourry col. 401.

1573) 1560 metų Heidelbergo leidime. Nuo to laiko pasirodė daugybė lotyniško teksto mokslinių leidimų (2007 m. leistas *Der neue Pauly Supplemente 2* pateikia nuo 1844 m. pasirodžiusio J.-P. Migne leidimo serijoje *Patrologia Latina* iki 1982 m. iš viso 15 pozicijų)². Pateikiamam žemiau vertimui yra panaudotas Bernhardo Kytzlerio mokslinis 1992 m. leidimas (Minucius Felix, Marcus. 1992. *M. Minuci Felicis Octavius* / edidit Bernhard Kytzler. Stutgardiae; Lipsiae: B. G. Teubner). Šalia to kaip pagalbine priemone pasinaudota šiais vertimais: G. W. Clarke anglišku (1974), Jano Sajdako lenkišku (1925) ir M. E. Sergeenko rusišku (1981) vertimais. Verčiant taip pat labai pravertė T. Fahy (1919), Huberto A. Holdeno (1853) ir ypač J. P. Waltzingo (1909) tiek gramatiniai, tiek ir istoriniai komentarai.

1.4. Dialogo turinys

Dialogo *Oktavijus* siužetą galima būtų suskirstyti į 4-ias dalis. Pirmoji dalis prasideda autoriaus apmąstymais apie savo jau mirusį draugą krikščionį Oktavijų Januarijų. Šių pamąstymų metu Minucijaus Felikso mintys užkliūva už vieno buvusio pokalbio, kuris padarė didelį įspūdį ir kurį toliau skaitytojams ir stengiasi perteikti. Taigi, du labai artimi draugai-advokatai, Minucijus Feliksas ir Oktavijus, o taip pat Minucijaus Felikso mokinys pagonis Cecilijus Natalis teismo atostogų metu iš Romos keliauja į Ostijos uostamiestį, kad autorius galėtų atsipūsti nuo darbų ir pasimaudyti jūroje, tokiu būdu nors kiek pasigydam tam tikrus kūno negalavimus. Kelyje Cecilijus viešai pagarbina Serapio statulą ir tuo iššaukia neigiamą Oktavijaus reakciją bei priekaištus Minucijui Feliksui už savo draugo „neišauklėjimą“. Pagonybės šalininkas ir nuoširdus krikščionybės niekintojas Cecilijus priima iššūkį ir pasiūlo išsiaiškinti religinius klausimus diskusijos būdu. Pats autorius šiame ginče užima tarpininkaujančio teisėjo poziciją (Min. Fel. *Oct.* 1–4).

Pirmasis kalba Cecilijus (Ibid. 5–13) ir iš jo kalbos išryškėja, kad:

- a) „žmogiškuose dalykuose visa yra abejotina“ (Ibid. 5. 2), todėl skepticizmas yra vienintelė protinga nuostata;
- b) visa kas tik yra nurodo į tai, kad „egzistuoja arba nulemtas likimas, arba nepastovi gamta,, (Ibid. 6. 1) ir todėl pasaulio sutvarkyme dieviškosios apvaizdos nėra;
- c) daug garbingiau ir geriau laikytis senosios religijos, kurios veiksmingumas yra įrodytas;

² Žr. DNP 2007, 404–405.

d) krikščionys yra paniekos verta neišmanėlių gauja iš pačių paskutinių visuomenės padugnių, kurių religija yra amoralinė ir absurdiška;

e) krikščionių Dievas yra bejėgis, tačiau „įkyrus, nenurimstantis, net begėdiškai smalsus“ (Ibid. 10. 5);

f) slaptumas yra neatsiejamas krikščioniškų apeigų bruožas;

g) krikščionys, anot kalbų, garbina nusikaltėlių ir medį, ant kurio jis buvo nukryžiuotas, o taip pat asilo galvą;

h) krikščionių teorijos apie pasaulio pabaigą, būsimąjį gyvenimą, atlygį ir bausmę yra kvailos.

Toliau žodį perima Oktavijus ir žingsnis po žingsnio atremdamas Cecilijaus priekaištus priešpastato tokius teiginius (Ibid. 16–38):

a) paprasti gamtos reiškiniai skelbia aukščiausios, protingos galybės, kuri palaiko ir valdo pasaulį, egzistavimą. Ši galybė yra viena, nesuvokiama, neribota. Krikščioniškas tikėjimas šiuo klausimu dera prie pagonių poetų ir filosofų mokymo;

b) pagoniškos dievybės yra atsiradusios iš senųjų laikų pramanų, kadaise sudievinotos pirmą kartą medžiagos, gamtos reiškinių, iš demonų, o taip pat jos yra sudievinoti naivios minios mirtingieji žmonės, ir tai paliudija pati istorija ir filosofija;

c) Romos iškilimą sąlygojo ne romėnų pamaldumas, o jų įžūlios piktadarystės, žiaurumas ir aplinkinių tautų apiplėšinėjimai;

d) prieš krikščionis nukreipti kaltinimai amoralumu yra prasimanyti netyrųjų dvasių ir patys pagonys skendi šlykščiausiuose nusikaltimuose;

e) krikščionims svarbiausia - Dievo pažinimas ir dėl jo jie yra pasiruošę didžiausioms aukoms;

f) krikščionių mintys apie pasaulio pabaigą, prisikėlimą iš numirusių ir pomirtinį atpildą dera su Pitagoro, Platono, stoikų mokymais kaip ir, apskritai, krikščionybė nesikerta su sveiku protu ir filosofija.

Paskutinėje dialogo dalyje (Ibid. 39–40), Oktavijaus logiškos kalbos pritrenktas ir įtikintas Cecilijus prisipažįsta pralaimėjęs ir, atrodo, yra pasiruošęs pats tapti krikščionimi.

1.5 *Oktavijaus* charakteristika

Dialogo *Oktavijus* pagrindiniu modeliu akivaizdžiai pasitarnavo Cicerono kūriniai *Apie dievų prigimtį*, *Apie numatymą* ir kt., o idėjos išreikštos Senekos traktatuose *Apie apvaizdą*, *Apie prietarus* ir kt. (kaip ir apskritai stoikų mokymas) buvo moralinės filosofijos šaltiniu (Bardenhewer 1908, 70; Colish 1985, 29–30). Apskritai, reiktų pastebėti, kad Minucijus naudojami beveik išimtinai tik lotyniškaisiais autoriais, o štai iš graikiškųjų autorių, nors jie ir dažnai minimi *Oktavijuje*, betarpiškai pats Minucijus Feliksas skaitė ir panaudojo tik Platoną bei Ksenofontą (Albrecht 1987, 161–162). Galimas daiktas, kad aprašydamas Cecilijaus kalbą Minucijus Feliksas pasinaudojo oratoriaus Marko Kornelijaus Frontono prieš krikščionis nukreipto kūrinio (kuris mūsų laikų nepasiekė) santrauka (Spence-Jones 1911, 158). Minucijus Feliksas beveik neliečia krikščioniškojo tikėjimo slėpinių gindamasis nuo pagonių kaltinimų ir apskritai *Oktavijaus* autorius yra vienintelis krikščionių apologetas, kuris nenagrinėja kristologinių problemų, net nemini Kristaus vardo (Albrecht 1987, 165). Nėra cituojama Biblija, nėra minčių apie Šventąją Dvasią, neminimas šv. Pauliaus mokymas apie nuteisinimą, nekalbama ekleziologijos tema, nieko apie apaštalus, dvasininkiją, sakramentus. Tiesioginių nuorodų į Šventąjį Raštą nebuvimas nerodo Minucijaus neišprusimo teologiniuose dalykuose; paprasčiausiai Minucijus pasirenka „egzoterinę“ skelbimo formą tam, kad pasiektų visus geros valios žmones (Albrecht 1987, 167). *Oktavijuje*, apskritai, daugiausia liečiami tik tokie dalykai kaip Apvaizda ir eschatologija: pasaulio pabaiga, sielos nemirtingumas, prisikėlimas, atpildo po mirties amžinumas (Clarke 1974, 30). Autoriaus filosofija sukasi iš esmės apie du polius – monoteizmą ir tikėjimą į nemirtingumą, o krikščionybė suprantama kaip moralės normos pritaikytos praktiškai (Quasten 1986, 159). Galėtume pastebėti, kad nekalbėdamas išimtinai krikščionybę liečiančių dalykų Minucijus Feliksas stengiasi nesukelti pagonybės sekėjų susierzinimo; priešingai, jis siekia aptarti tik tuos aspektus, kurie įdomūs ir aktualūs pagonių auditorijai, dalykus, kurie neatsiejami nuo romėniškosios filosofinės tradicijos (Clarke 1974, 30). Visa kas liečia krikščionybę dialogo dalyvis Cecilijus užsibrėžęs Oktavijaus padedamas išsiaiškinti sekančią dieną, tačiau šis pokalbis kūrinyje jau nebeatsispindi.

1.6. Mokymas

Visų pirma reiktų pabrėžti, kad Minucijus Feliksas neturėjo tikslo parašyti išsamią krikščionybės apologiją ar atskleisti visą jos mokymą, bet norėjo tik bendrais bruožais pasakyti pačius būtiniausius dalykus ginant krikščioniškąjį tikėjimą į vieną Dievą ir Jo Apvaizdą ir tuo pačiu paskatinti

pagonių auditoriją priimti krikščionybę. Savo mokyme dialogo *Oktavijus* autorius stipriai priklauso nuo stoicizmo, tačiau jaučiama ir Vidurinėsios Akademijos bei ankstyvosios krikščionybės rašytojų įtaka.

Ginant prieš pagonis krikščionišką tikėjimą Minucijus Feliksas pasirinko priemones, kurios šiuo atveju tiko geriausiai, t. y. pasiremti pačių pagoniškų tekstų paliudijimais, kurie patvirtintų krikščionybės teisingumą, arba, kitaip tariant, kovoti su pagonimis jų pačių ginklais (Min. Fel. *Oct.* 39. 1). Naudojamasi įvairiais argumentais siekiant paneigti pagonių šmeižtus prieš krikščionis teigusius, kad krikščionys garbina protu nesuvokiamus dalykus, praktikuoja kūdikių žudymą, atsiduoda ištvirkavimams ir kraujomaišai ir pan. (Ibid. 9, 28–31). Minucijus Feliksas neabejoja, kad visos tos piktadarystės, kurias pagonys priskiria krikščionims būdingos yra jiems patiems (Ibid. 28–31). *Oktavijaus* autoriui taip pat akivaizdu, kad pagonys sprendžia apie krikščionis žinių semdamiesi iš nepatikrintų gandų (Ibid. 28. 1). Kitoje vietoje pagonio oponentas krikščionis stebisi, kad, jeigu jau tie krikščionys tokie nusikaltėliai, tai derėtų juos priversti prisipažinti tokiais esant, o ne versti atsisakyti krikščioniško vardo, tartum to užtektų išpirkti savo nusikaltimus (Ibid. 28. 4).

Savo ruožtu, puldamas pagonišką tikėjimą Minucijus Feliksas pasiremia graikų pagonių filosofu Euhemeru iš Mesinos (4–3 a. pr. Kr.). Šis taip vad. euhemerizmo sklebėjas teigė, kad kadaise sudievinus dorybėmis pasižymėjusius ir geradarystėmis garsėjusius žmonės atsirado pagoniškieji dievai (Ibid. 20–21). Laikui bėgant literatai prigalvojo ir priskyrė šiems sudieviniesiems visokiausių keistų ir dažnai amoralių bruožų, o čia dar ir dailininkai bei skulptoriai pasistengė prikurti bedvasių atvaizdų. Nereiktų pamiršti ir demonų – netyrųjų dvasių – veikimo. Šie demonai, kai krikščionys juos išvaro Dievo pagalba, patys prisipažįsta, kad dedasi pagoniškais dievais ir gyvena šventyklose bei yra įsitaisę stabuose (Ibid. 26–27). Net ir krikščionims metami kaltinimai, o taip pat jų persekiojimai yra inspiruoti demonų, kad taip pakenktų krikščionybės išplatinimo darbui ir tuo pačiu išsaugotų savo demonišką įtaką (Ibid. 27–28).

Kalbėdamas apie žmogaus santykį su Dievu Minucijus Feliksas atitaria stoikų mokymui, nes iškelia žmogaus sugebėjimą pažinti. Tarsi tikras humanizmo atstovas *Oktavijaus* autorius pabrėžia žmogaus lygybę gebėjime protauti, supratime bei kūryboje, kur nėra skirtumo, ar tu vyras ar moteris, ar senas ar jaunas, ar kilmingas ir turtingas, ar bekilmis ir vargšas (plg. Ibid. 16. 5). Ir visa tai todėl, kad išmintis žmonėms yra įskiepyta iš prigimties, o ne gauta atsitiktinumo dėka. Net ir protiniai gabumai, anot Minucijaus Felikso, įgyjami ne studijuojant, „bet gimsta su pačiu sielos susidarymu“ (Ibid.). *Oktavijaus* lūpomis Minucijus pritaria Cecilijui, kad pirmiausia žmogus turi pažinti ir apmąstyti patį save – kas jis yra, iš kur jis yra, kodėl jis yra (Ibid. 17. 1). Bet norint pažinti save, pirmiau reikia pažinti

pasaulį, nes žmogus – jo dalis. O štai čia negalėsi pažinti pasaulio, jei neišsiaiškinsi jo kilmės, t. y. nepažinsi pasaulio Kūrėjo-Dievo. Iš viso to seka, kad prieš pažindamas save patį, žmogus turi stengtis susižinoti apie Dievą (Ibid. 17. 2). Nors Dievo ir nematome, nei parodyti Jį galima, per savo gebėjimą mąstyti žmogus Dievą pastebi „Jo kūrinuose ir kiekviename pasaulio virptelėjime“ (Ibid. 32. 4). Ir čia pirmieji priėjo prie išvados apie vieną Dievą ne krikščionys, bet senovės filosofai ir poetai (tiesa, Jį įvairiausiai įvardindami), todėl peršasi išvada, kad, „arba nūnai krikščionys yra filosofai, arba filosofai jau tuomet buvo krikščionimis“ (Ibid. 19–20). Pažinti Dievą žmogui reiškia ne tik tikrą laimę, bet ir atvirkščiai – Dievo nepažindamas žmogus rizikuoja užsitraukti Jo bausmę (Ibid. 35. 5).

Vienas svarbiausių aspektų *Oktavijuje* yra bandymas pagrįsti Dievo ir Jo Apvaizdos egzistavimą. Čia Minucijus Feliksas stoja prieš epikūrietišką atomistinę kosmologiją. Anot apologeto (ir čia jis remiasi Ciceronu bei Seneka), iš to, kad pasaulio sutvarkymas nėra chaotiškas, bet yra dėsningas ir tikslingas, galima daryti išvadą, kad buvo protingas visa ko Kūrėjas, juk, „kas galėtų būti taip akivaizdu, taip neginčijama ir taip aišku, kada akis pakeli į dangų, o taip pat pažvelgi į tai, kas yra apačioje bei aplinkui, [dėl to], kad yra kažki kokia didžiausio proto dievybė, iš kurios visa gamta gauna įkvėpimą, yra judinama, palaikoma, valdoma?“ (Ibid. 17. 4). Pasaulis tarsi namai, kur „viskas rūpestingai įrengta, sutvarkyta, išpuošta, tad neabejotinai jie tvarkomi šeiminingai, ir kad būtent pastarasis yra dar geresnis už anuos gerus dalykus“ (Ibid. 18. 4).

Kalbėdamas apie Dievo vienatiniškumą ir sekdamas Epikūro bei Cicerono idėjomis Minucijus Feliksas iškelia tokį principą, kaip „consensus omnium“ („bendras visų sutarimas“). Pagal šį principą visi žmonės kažkokiu būdu iš prigimties nutuokia apie buvimą vienintelio Dievo ir tai rodytų tokie pasakymai „dieve“, „dievas yra didis“, tikras dievas“, ar „jei dievas duos“ (Ibid. 18. 11).

Dar vienu atveju, norint pagrįsti tik vieno Dievo egzistavimą kreipiamasi į įvairius senovės filosofus, kaip pavyzdžiui Zenoną Kitijietį, kuris „visa ko pradu kartais laiko gamtos dievišką tvarką ir eterį, o kartkartėmis – protą“, Chrisipą, kuris „protingą dieviškąją jėgą, gamtą bei pasaulį, o kai kada ir likimo neišvengiamumą – laiko dievu“, Kleantą, kuris „aiškina, kad dievas yra protas, po to, jog dvasia, ar tai eteris, bet dažniausiai, kad išmintis“, Platoną, kuriam „dievas pačiu savo vardu pasaulio tėvas, sielos kūrėjas, dangiškųjų ir žemiškųjų dalykų sutvėrėjas“, Aristotelį, kuris „vadina dievu kartais protą, kai kada pasaulį, o kada ne kada dievą iškelia kaip pasaulio valdovą“ (Ibid. 19).

Anot Minucijaus Felikso, Dievo prigimtis dvasinė: „Dievas yra protas, išmintis ir dvasia“ (Ibid. 19. 3). Dievo, kaip ir sielos „negali nei išvysti, nei perprasti“ (Ibid. 32. 6). Laiko ir vietos atžvilgiu Jis „neturintis nei pradžios, nei pabaigos... būdamas amžinas“, kuris „pats sau būdamas pasaulis“ (Ibid. 18.

7). Ir apskritai, Dievo „nei sugriebti, neigi įvertinti nėra galimybės: juslėms pernelyg didingas, beribis, neaprėpiamas“ (Ibid. 18. 8). Tad savaime išplaukia išvada, kad „kas galvoja, jog pažįsta Dievo galybę - ją mažina, o kas mažinti nenori, tas [negalvoja], jog pažįsta“ (Ibid. 18. 9).

Minucijus Feliksas be Dievo nurodo ir kitas dvasines būtybes – angelus, geruosius ir bloguosius. Gerieji angelai yra Dievo „tarnai bei pasiuntiniai“, kurie „Dievo sostą saugo“ „Jį garbindami stovi šalia“ (Ibid. 26. 11). Kita angelų dalis, arba kitaip netyrosios dvasios „buvusios dangiškos jėgos kupinos, o dabar žemiškųjų dėmių bei aistrų prislėgtos... ir Dievo atstumtos“ nesiliauja žmonėms kenkti ir skleisti klaidą „per įdiegtus iškraipytus tikėjimus“ (Ibid. 26. 8). Anot poetų, tos netyrosios dvasios – tai demonai, o Minucijaus Felikso nuomone demonais taip pat yra ir pagoniškieji dievai (plg. Ibid. 26. 9; 27. 6–7). Pasak *Oktavijaus* autoriaus, nuo jų kilo įvairios ligos ir kūno negalės (Ibid. 27. 2). Dar daugiau, kad atitrauktų žmones nuo Dievo demonai žmonėse „skleidžia patyliukais priešišumą mūsų širdims“ (plg: Ibid. 26–27).

Kalbėdamas apie žmogaus asmenį Minucijus Feliksas pabrėžia, kad žmogus buvo sukurtas ir „gyvastį gavęs iš Dievo“ (Ibid. 17. 1), „yra Dievo atvaizdas“ (Ibid. 32. 1) ir skiriasi nuo gyvūnų tuo, kad turi „kalbą ir protą“ (Ibid. 17. 2). Žmogaus protas yra laisvas, todėl žmogus negali pasiteisinti savo veiksmuose likimu (Ibid. 36. 1). Vietoj aklų likimų iškyla Dievas ir jo valia, tad Minucijaus Felikso manymu, likimas yra ne kas kita, kaip tai, kas Dievo yra paskirta kiekvienam žmogui, juk „tas, kuris gali iš anksto žinoti apie [kiekvieno] polinkį, pagal kiekvieno nuopelnus ir būdo bruožus taip pat paskiria ir likimą“ (Ibid. 36. 2). Dialogo *Oktavijus* autorius atmeta mintį ir apie sielos persikėlimą po kūno mirties į kitą kūną, tuo labiau į gyvūno, ir nors žmogaus siela egzistuoja ir po mirties, tačiau ji laukia savo paties kūno prisikėlimo.

Oktavijuje neišvengiamai paliečiami ir klausimai liečiantys krikščionių moralę, jų pastangas siekti dorybingo gyvenimo aukštumų. Atsakant į pagonio Cecilijaus panieką ir priekaištus pabrėžiamas to meto krikščionių tyrumas, gyvensenos paprastumas, dorumas, kuklumas, kantrumas, abejingumas turtams (Ibid. 31, 36–38). Tarp krikščionių puoselėjama tarpusavio meilė, kuri nežino neapykantos. Kadangi yra vieno Dievo Tėvo vaikai krikščionys vieni kitus vadina broliais (Ibid. 31. 8). Krikščionių susirinkimai vyksta blaiviai, kalbose prisilaikoma santūrumo (Ibid. 31. 5). Skirtingai nei pagonims, neturtas krikščionims nėra „nugarbė, bet pasididžiavimas“, nes būdami saikingi pastarieji nestokoja, dar daugiau - jie yra turtingi Dievu (Ibid. 36. 3–4).

Kalbėdamas apie kančios pasaulyje problemą Minucijus Feliksas pabrėžia, kad patiriami kūno negalavimai ir su tuo susiję kentėjimai krikščionybėje suprantami ne kaip bausmė, bet kaip „lavinanti

kova“, o negandos pasitarnauja kaip „narsumo mokykla“ (Ibid. 36. 8). Dievas per įvairias nelaimes kiekvieną iš mūsų „išbando ir ištiria“, tad, panašiai kaip ugnimi auksas, taip žmonės ištiriami negandomis (Ibid. 36. 9).

Minucijus Feliksas aptaria ir eschatologiją liečiančius klausimus, arba kitaip mokymą apie pasaulio pabaigą, mirusiųjų prisikėlimą, paskutinį teismą ir atpildą nusidėjėliams. Kaip atspirties taškas paimamas stoikų, epikūrininkų ir Platono vienas iš teiginių apie tai, kad „visa, kas tik radosi, pražūva, visa, kas buvo padaryta, sunyksta“ (Ibid. 34. 2). Ir jei stoikams pasaulis užsiliepsnotų nebelikus drėgmės, epikūrininkams – dėl pasaulio pradmenų gaisro, krikščionims, metui atėjus, visagalis Dievas sunaikins pasaulį (ar tai dėl pasaulinio gaisro, ar dėl krentančios ugnies, ar dėl atsivėrusio dangaus) (Ibid. 34. 1) Po pasaulio sunaikinimo bus visuotinis mirusiųjų prisikėlimas, nes Dievas yra visagalis ir kaip iš nieko „galėjo sukurti žmogų, taip gali jį atkurti iš naujo“ (Ibid. 34. 9). Net mirusiojo kūnas išnyksta per laiką vien tik mums, bet Dievui jis išlieka kaip pirmapradė medžiaga (Ibid. 34. 10). Prisikėlimą pranašauja ir pati gamta, kur „gėlės nuvysta ir vėl atgyja, persenę krūmokšniai naujai sužaliuoja, sėklos tik apmirusios vėl sustiprėja ir sudygsa“ (Ibid. 34. 11). Miręs kūnas panašus į medžius žiemą, kai jie atrodo tarsi be gyvybės, tačiau „tariamoj sausybjėj glūdi žaluma“ (Ibid.). Vis tik ne visų lauks būsimoji laimė, nes bus dar ir teisingas Dievo teismas (Ibid. 34. 12). Anot Minucijaus Felikso (kuris sakosi besiremiantis išminčių knygomis, poetais, žynių pranašystėmis bei pačių demonų prisipažinimais), į „kaitrybės srautą iš Stigės tyrulių“ bus nutrenkti tie, kurie „Dievo nežino, yra nedorėliai, nepaiso teisingumo“ ir ten kęs nusipelnytas amžinas kančias (Ibid. 35. 1, 3–5). Pabrėžiama, kad ten siautėjanti ir nusidėjėlius kankinanti ugnis yra „išmoninga ugnis“, deginanti, bet nesudeginanti, naikinanti ir vėl sugražinanti tai, ką buvo sunaikinusi (Ibid. 35. 3). Ir, priešingai, dori, „ramūs, kuklūs, pasitikintys savojo Dievo dosnumu“, besilaikantys teisingumo krikščionys bus po prisikėlimo amžinai laimingi (Ibid. 38. 4).

Taigi, pagal krikščionišką požiūrį pasaulio pabaigą sukels (pagal Dievo valią) visuotinis gaisras ir ši prielaida yra sujungta su po to sekančio dieviško atpildo idėja. Čia, kaip ir Minucijaus Felikso išreikštame krikščioniškame mokyme apie išganymą, nuorodų į Šventąjį Raštą nėra; net ir kalbant apie nuteisinimą visiškai neminimas Jėzus Kristus, o visi pateikti argumentai yra grynai mitologiniai bei literatūriniai (Thomas 2011, 61).

2. Išvados

Nors palyginti trumpas, *Oktavijus* įneša svarų indėlį į lotyniškąją apologetiką ir šioje srityje išsiskiria tiek savo stiliumi, tiek ir turiniu (Thomas 2011, 30). Šis Minucijaus Felikso dialogas nusipelno dėmesio dėl savo dalykiško, koncentruoto turinio ir vidinės jėgos atskleidžiant krikščioniškąją tiesą. Tačiau dar svarbiau yra tai, kad *Oktavijus* nuosekliai ir gyvu atpasakojimu išryškina visa tai, ką iš vienos pusės kalbėjo 3 a. pradžioje išsilavinę pagonys prieš krikščionišką tikėjimą ir kaip gynė pagonių tikėjimą, o iš kitos pusės - kaip išsimokslinę krikščionybės atstovai atremdavo pagonių kaltinimus ir argumentus. Savo apologijoje Minucijus Feliksas per nuolatinį apeliavimą į klasikinius autoritetus siekia visais būdais pateikti krikščionybę kaip kuo labiau priimtina išsilavinusiems pagonims, o aiškus polinkis remtis poetais ir filosofais yra bene labiausiai pastebimas *Oktavijaus* bruožas (Thomas 2011, 30).

Tarp kitų apologetų kūrinų dialogas *Oktavijus* išskiria ir savo neįprasta klasikine forma. Menine kompozicija bei grakščiu temos nagrinėjimu nė viena iš 2 a. ar 3 a. krikščionių apologijų negali prilygti *Oktavijui* (Bardenhewer 1908, 70). Minucijaus Felikso rašymo stilius turėtų būti apibūdintas nei kaip ciceroniškas, nei kaip senekiškas, bet iš tiesų yra harmoningas abiejų mišinys, sukuriantis naują, savitą stilių (Arbesmann 2008, 317). Vis tik Ciceronas darė didžiausią įtaką Minucijui savo stiliumi ir argumentavimu, o *Oktavijus*, galimas daiktas, yra labiausiai retoriškai stilizuotas krikščioniškas kūrinys lotynų kalba išlikęs iš patristikos laikotarpio (Thomas 2011, 30). Žiūrint iš literatūrinės kūrinio pusės, *Oktavijus* skelbia pirmąjį, tikrą Cicerono filosofinių darbų atgimimą (Albrecht 1987, 168). O štai, anot anglų istoriko Henrio Harto Milmano „galbūt joks vėlesnis kūrinys ar tai būtų pagoniškas, ar krikščioniškas, neprimena mums auksinių lotyniškosios prozos laikų labiau už Minucijaus Felikso *Oktavijų*“ (Milman 1903, 362).

Kalbant turinio atžvilgiu *Oktavijus* niekada nesiekė būti pilnu krikščioniško gyvenimo atvaizdavimu (Thomas 2011, 39). Ir apskritai, Minucijaus Felikso dialoge atsispindinti problematika keitėsi, ir, greičiausiai, *Oktavijus* palyginti neužilgo nustojo aktualumo. Iš čia galėtume paaiškinti dėl paliudijimų negausumo bei menkos rankraštinės tradicijos. Žvelgiant iš literatūrinės pusės, *Oktavijus* tarp kitų klasikinės literatūros veikalų yra nežymus kūrinys; tačiau jis yra svarbus rekonstruojant krikščionių intelektualinį ir literatūrinį gyvenimą Romos imperijoje (Clarke 1974, 32). Tad, apibendrinant, galima būtų pasinaudoti Rogerio Bagnallio išvada, kad „savo literatūrinėmis įmantrybėmis, turinio platumu, medžiagos sudėtingumu Minucijaus Felikso *Oktavijus* rikiuojamas tarp

įspūdingiausių ankstyvųjų krikščionių apologijų. Dar daugiau, istorikams šis kūrinys pateikia detalių, charakterizuojančių pagonių-krikščionių diskursą ikinikėjiniame periode“ (Bagnall 2013, 4537).

Be abejo, aktualumo šis dialogas nepraranda ir šių dienų realijose. Atvirkščiai, krikščionybė šiandieniniame pasaulyje išgyvena gilią krizę, tad, kaip 3 a., taip ir dabar, kai aplinkui yra daugybė tikėjimo neturinčių, ar jį praradusių „Cecilijų“, ir vėl yra reikalingi „Oktavijai“, kurie drąsiai stotų į kovą su visuotinai įsigalėjusiu religiniu ir moraliniu reliatyvizmu, idant, anot Oktavijaus žodžių, būtų „prietarai sutramdomi, bedievytė atitaisoma, tikras tikėjimas išsaugomas.“ (Min. Fel. *Oct.* 38. 7).

3. Markas Minucijus Feliksas *Oktavijus*

1. Man besvarstant ir širdimi peržvelgiant prisiminimus³ apie gerą ir ištikimiausią bičiulį⁴ Oktavijų⁵, užliejo toks saldžios meilės jam antplūdis, kad rodėsi, lyg pats būčiau sugrižęs į praėjusius laikus, o ne vien tik prisiminčiau [įvykius], kurie jau yra buvę ir nutolę praeitin. (2) Juk jo atvaizdas, kiek nepasiekiamas akims, tiek yra susijungęs su mano širdimi ir kone giliausiais jausmais. (3) Ir nieko nuostabaus, kad šis išskirtinis bei šventas vyras pasitraukdamas⁶ paliko man beribį savęs ilgesį. Mat jis ir pats visada liepsnojo man tokia didele meile, kad tiek pramogose, tiek ir rimtuose dalykuose bendra abiejų valia lygiai to paties norėjo ar nenorėjo: galima buvo pagalvoti, kad ta pati siela buvo padalinta dviem⁷. (4) Todėl buvo vienintelis bendrininkas troškimuose⁸, tas pats sąjungininkas ir paklydimuose, o kai, sklaidantis ūkanoms, iš tamsybių pragarmės⁹ kilau į tikros išminties šviesą¹⁰, neatstūmė bendrakeleivio, bet – o tai yra dar šlovingiau – [pasivydamas] pralenkė¹¹. (5) Taigi tuomet, kai mano mintys sukosi apie visą tą mūsų glaudaus bendravimo ir bičiulystės laiką, mano dėmesys ypač nukrypo

³ Kūrinio pradžia „Cogitanti mihi et... memorem recensenti...“ susišaukia su Cicerono kūrinio *Apie oratorių* pradžia (Cic. *De or.* 1. 1) „Cogitanti mihi saepe numero et memoria vetera repetenti.“ *Oktavijaus* autorius iš tiesų per visą dialogą seka Cicerono stiliumi bei kalba labai tampriai (Holden 1853, 45).

⁴ „bičiulį“ – lot. yra *contubernalis* ir pirmiausiai tai yra karinis terminas reiškiantis „gyvenantis toje pačioje palapinėje“ arba kitaip „artimas draugas, bičiulis“.

⁵ Oktavijus Januarijus – dialogo pašnekovas, apie kurį žinoma tik tiek, kiek informacijos pateikia pats dialogas, t. y. kad buvo vedęs, atsivertęs į krikščionybę panašiu laiku, ar net truputį anksčiau už patį Minucijų Feliksą.

⁶ Sprendžiant iš konteksto, kalbamu metu Oktavijus, greičiausiai, jau buvo miręs (žr. Clarke 1974, 164–166).

⁷ Norų vieningumas Antikoje – charakteringas draugystės ženklas ir jos „senovinis įstatymas“ (Sergeenko 1981, 164). Plg. Sall. *Cat.* 20. 4: „bendrumas norų ir nenorų tai tikra draugystė.“ – vertimas Anastazijos Kašinskaitės; Sen. *Ep.* 109. 16: „to paties norėti, to paties nenorėti“ – vertimas Dalios Dilytės.

⁸ Pažodžiui „meilės reikaluose“, tačiau Clarke'as griežtai atmeta bet kokias aliuzijas į nepadorumą. Anot jo, šioje vietoje geriau versti „asmeniniai jausmai“ (personal feelings), kuriais Minucijus gali pasidalinti su Oktavijumi (Clarke 1974, 167). (Taip pat žr. Fahy 1919, 106; Waltzing 1909, 47).

⁹ Plg. Mt 4, 16 „Tamsybėje tūnanti tauta išvydo skaisčią šviesą, gyvenantiems ūksmingoje mirties šalyje užteko šviesybė.“ Čia ir toliau Šventojo Rašto citatos imamos iš internetinės svetainės <https://biblija.lt/> 1998 (katalikų) leidimo.

¹⁰ T. y. skirtingai nei pagonybės tamsa, čia taip apibūdinama krikščionybės šviesa, pati krikščionybė kaip tokia.

¹¹ Oktavijus atsivertė į krikščionybę prieš Minucijų Feliksą, bet pastarasis link to pradėjo eiti anksčiau už savo draugą (Fahy 1919, 107).

prie ano jo pasisakymo, kuriuo jis melagingų prietarų tuomet vis dar besilaikiusį Cecilijų¹² itin įtaigių pasvarstymų metu pastūmėjo į tikrąjį tikėjimą.

2. Dalykas tas, kad jis tiek dėl prekybinių reikalų, tiek ir kad mane aplankyto buvo skubiai atvykęs į Romą. Paliko namus, žmoną, vaikus; būtent vis dar esančius nekaltuos metuos vaikus (kas daro juos dar mielesniais) ir vis dar bešvepluojančius kapotais žodžiais, užsikertančio liežuvio laužymu vaikišką čiauškęjimą darant ausiai tik malonesniu. (2) Negaliu žodžiais apsaityti kaip ir koku begaliniu džiaugsmu tryškau dėl šio jo atvykimo, kadangi džiugesį ypatingai stiprino netikėtas mieliausio žmogaus apsilankymas.

(3) Taigi, po vienos ar dviejų dienų, kai nuolat lankant dažnas bendravimas jau buvo pasotinęs nekantrų laukimą ir pakaitomis pasakodamiesi susižinojome tai, ko dėl tarpusavio nesimatymo apie kits kitą nežinojome, buvo nuspręsta vykti Ostijon¹³, miestan nepaprasto grožio, idant maudymasis jūroje būtų mano kūnui malonus ir tinkamas gydymas dėl susikaupusių skysčių¹⁴; ir, žinoma, taip pat, kad dėl derliaus nuėmimo atostogų atsipalaiduočiau nuo teisminių rūpesčių¹⁵. Mat tada po vasariško laiko, rudeniop, oras darėsi švelnesnis.

(4) Tad, kai brėkstant išsiruošę¹⁶ keliavome prie jūros, kad galėtume pasivaikščioti jos pakrante, kur ir švelniai dvelkiantis vėjelis gaivintų kūnus, ir didžiam pasimėgavimui mindomas smėlis dubtų po basomis kojomis, Cecilijus¹⁷, pamatęs [kelyje] Serapio¹⁸ statulą, kaip yra įprasta tarp prietaringų žmonių, pakėlęs ranką prie lūpų pakštelėjo pasiūsdamas bučinį¹⁹.

¹² Cecilijus Natalis – kitas dialogo pašnekovas, pagonis. Cecilijus dialoge pasirodys kaip jaunatviškos nuotaikos, entuziastingas, karštas, gyvas, nors, gali būti, kad tai susiję su Cecilijaus role, nes jis – puolantysis krikščionybę, tuo tarpu kai Oktavijus – besiginantis (Clarke 1974, 168–169).

¹³ Ostija (kaip ir Bajos Kampanijoje) buvo mėgstama turtingų romėnų poilsio vieta (Holden 1853, 47; Fahy 1919, 108).

¹⁴ Įprasta gydymosi praktika. Sieringi šaltiniai buvo ypač vertinami dėl šio tikslo (Clarke 1974, 171).

¹⁵ Nuo rugpjūčio 22 d. iki spalio 15 d. tęsėsi teismo nedarbo pertrauka (Fahy 1919, 108) arba derliaus nuėmimo atostogos (feriae vindemiales), kurios buvo įtvirtintos jau Julijaus Cezario ir nežymiai pakeistos prie Marko Aurelijaus. Ši praktika galiojo mažiausiai iki 6 amžiaus. Kadangi šiuo metu Senato lankymas nebuvo privalomas derliaus nuėmimo atostogos taip pat buvo panaudojamos įvairioms šventėms ir namuose rengiamiems pokyliams (Clarke 1974, 172).

¹⁶ Tarp Romos ir Ostijos yra apie 21 km (Sajdak 1925, 4).

¹⁷ Autorius kažkaip užmiršta prieš tai paminėti, kad kartu su juo ir Oktavijumi kartu eina ir trečias asmuo – Cecilijus (Waltzing 1909, 51).

¹⁸ Serapis – sinkretiškas helenistinio Egipto požemio karalystės dievas, turėjęs tokių dievų kaip Osiris, Apis, Dzeusas, Dionisas, Asklepijas, Plutonas bruožų. Jo kultas susiklostė valdant Ptolemajų dinastijos Egipte pradininkui Ptolemajui I

3. Tuomet Oktavijus tarė: „Broli Markai²⁰, nedera geram vyrui palikti taip žmogaus, nepasitraukiančio nuo tavęs namie ir svetur²¹ šitame prasčiokiško neišmanymo aklume, kad tokią puikią dieną leistum jam mestis prie akmeninių stabų, tegul sau ir išdailintų, ir išteptų aliejais, ir apvainikuotų²², kadangi žinai, jog dėl šio paklydimo tu užsitrauki ne ką mažesnę nešlovę nei jis“.

(2) Sulig tais jo žodžiais, perėję pusę miesto²³, pasiekėme neužstatytą jūros pakrantę. (3) Ten priešakines smiltis, tarsi jas kas būtų nubarstęs pasivaikščiojimui, apliedama nešiojo rami banga; ir be to, kaip visada, net ir nurimus vėjų gūsiams sausumon liejosi nors ir ne pilkaspalvėmis bei putotomis vilnimis nerami jūra; vis dėlto būtent tada ji teikė nepaprastą malonumą vilnėtais bei vinguriuotais bangų verpetais. Kai pėdas vilgėme prie pat vandens krašto, jūra pakaitomis atgintas bangas tai prie mūsų kojų pliuškendavo, tai tekėdama atgal jas į save įsitraukdavo nuplaudama mūsų pėdsakus. (4) Taigi vingiuotos pakrantės pajūriu ėjome tolyn palengvėle, apsupti ramumos, kelionę maloniai pasitrupejanti pasnekesiais. O tos šnekos - tai samprotaujančio apie laivybą Oktavijaus pasakojimas²⁴. (5) Bet kai įveikėme plepėdami gana pakankamą kelio atstumą, nukreipę savo žingsnius atgalios mynėme tą patį, kurį buvome nuėję, kelią. Kada buvo ateita iki tos vietos, kur tįsojo išvilktos į krantą ir patiesus ažuolines lentas pakeltos nuo žemės purvo valtys, štai, matome, jog vienas per kitą mėtydami kriaukles į jūrą žaidžia šėliodami vaikišciai. (6) Šis žaidimas yra toks: paėmus nuo kranto

Soterui (valdė 305–285 m. pr. Kr.) ir netrukus išplito visame helenistiniame pasaulyje. Ostijoje Serapio šventykla buvo pastatyta 137 m. po Kr. (Sergeenko 1981, 164).

¹⁹ Tai buvo įprastas ir labai senas paprotys išreiškiant pagarbą dievui pabučiuoti jo stabą, arba bučinį rankos mostu tarsi nusiųsti stabo pusėn. Plg. *Plin. Nat.* 28, 25: „Garbindami dešinę ranką pakeliame prie lūpų“; *Apul. Met.* 4, 28: „dešinę ranką su ištiestu smiliumi prie lūpų prisidėję, ją lyg pačią Venerą šventai garbino“ – vertimas Cezario Jakaičio. Tikriausiai šis paprotys atėjęs iš Rytų (Holden 1853, 48). Plg. *Job* 31,27 „ir mano širdis buvo slapta susiviliojusi, o ranka siuntusi jiems pagarbų bučinį“.

²⁰ „Broli Markai...“ – Minucijaus Felikso asmens vardas, kaip žinome, buvo Markas. Galbūt Oktavijus sąmoningai vartoja kreipinį „broli“, kuris jau nuo pat krikščionybės pradžios buvo labai paplitęs tarp krikščionių, ruošdamasis pagoniui Cecilijui parodyti krikščionišką požiūrį apskritai į brolybę pradedant nuo krikščioniško sveikinimosi ypatumo paryškinimo (Clarke 1974, 175–176).

²¹ Cecilijus gyvena Minucijaus namuose ir pastarajam vadovaujant mokosi teisminės praktikos (Sergeenko 1981, 164).

²² Garbinamos dievybės statulą buvo įprasta ištepti aliejumi arba aromatinga esencija ir apvainikuoti (Sergeenko 1981, 165).

²³ Kalbama apie Ostiją.

²⁴ „...samprotaujančio apie laivybą Oktavijaus pasakojimas.“ Šiuo pasakymu dažnai pasiremiamą norint patvirtinti Oktavijaus afrikietišką kilmę, neva, jis į Romą atkeliavo iš už jūros. Tačiau žodis *navigatio* gali būti vartojamas ir bendra reikšme „plaukiojimas laivu“ (Clarke 1974, 178).

apskritą, bangų nugalintą kriauklę ji pirštais pakreipiama gulsčiai ir būtent taip palenkta kiek tik galima nušokdinama pavirš vandens, kad tas metinys tiek jūros paviršių lytėtų ir neskęstų, kol nuožulniu kritimu slysta, tiek „skutant“ bangų viršūnėmis lėktų, plauktų iki kol išsilaiko [ant paviršiaus] nepaliaujamais šokčiojimais. O tarp vaikėzų nugalėtoju buvo laikomas tas, kuris išsviesdavo kriauklę toliau ir ji šokuodavo ilgiau²⁵.

4. Taigi, kai mes visi mėgavomės šiuo reginiu, tik vienas Cecilijus nei atidžiai sekė, nei juokėsi dėl varžytuvių, bet jo veidas rodė, kad jis susirūpinęs, atsiskyres tylėdamas kažko liūdi. (2) Aš jam [ir sakau] „Ką tai reiškia? Kodėl nepastebiu, Cecilijau, tavyje to gyvumo ir pasigendu, paprastai net ir rimtuose dalykuose, akių linksmumo?“

(3) Tada jis [tarė]: „Jau kuris laikas mane labai slegia ir kankina mūsiškio Oktavijaus žodžiai, kuriais tave užsipuoless išbarė už apsileidimą, kad tuo nepastebimai mane dar smarkiau apkaltintų dėl nesupratingumo. (4) Tad tęsiu toliau: man reikia su Oktavijumi iš esmės išspręsti vieną reikalą. Jei jam tinka, kad su juo ginčyčiausi ne kaip tos pačios sektos²⁶ pasekėjas, neabejotinai tuoj patirs, jog tarp artimų draugų veikia gali tik šiaip pasisakyti, nei kad iš tiesų susigrumti siekiant išminties. (5) Nagi sėskime štai ant tų dėl maudyklių apsaugos supiltų ir aukštyn kyšančių akmenų volo, kad galėtume po kelionės ir pailsėti ir atsidėjus pasvarstyti“.

(6) Ir tuoj po jo žodžių mes trys susėdome taip, kad mane apsėstų iš vieno ir kito šono; tai nebuvo dėl pataikavimo²⁷, ar nustatytos tvarkos, ar dėl pagarbos, juk draugystė visada lygius arba randa arba [juos tokiais] padaro²⁸, bet kaip teisėjas ir abiem artimas žmogus atidžiai išklausyčiau bei abu svarstymo dalyvius atskirčiau kaip tarpininkaujantis.

5. Tuomet Cecilijus taip prakalbo: „Nors tau, broli Markai²⁹, ir yra visiškai aišku tai, apie ką imamės būtent dabar nagrinėti, kadangi tiek vieną, tiek ir kitą gyvenimo būdą uoliai išbandęs vieną atmesi, o

²⁵ Garsusis žaidimo „kriauklės šokinėjimas varlyte“ aprašymas, kurį graikai vadino *εποστρακισμός*, bet toli gražu ne vienintelis tokio pobūdžio aprašymas išlikęs nuo antikos laikų (Clarke 1974, 178–179).

²⁶ Čia žodžiu „sektą“ Cecilijus pavadina krikščionybę.

²⁷ Vieta tarp dviejų palydovų, iš abiejų pusių supančių sėdintį tarp jų, buvo laikoma garbinga (Sergeenko 1981, 165; Fahy 1919, 111). Plg. Sall. *Iug.* 11. 2: „Hiempsalas... atsisėdo Adherbalo dešinėje, kad Jugurta nebūtų jų vidury – ta vieta numiduose laikoma garbingiausia“, vertimas Anastazijos Kašinskaitės.

²⁸ Minucijaus Felikso laikais populiarus priežodis, kaip kad ir pitagorininkų formulė, per Platoną Aristotelio pateikta kaip patarlė: „Juk sakoma: *Draugystė – tai lygybė*“ (plg. Aristot. *Nic. Eth.* 1157b.35, vertimas Jono Dumčiaus).

²⁹ Čia Cecilijus galbūt ironizuoja atkartodamas Oktavijaus kreipinį (žr. Min. Fel. *Oct.* 3. 1), nors, antra vertus, romėnų tarpe buvo neretas ir įvardinimas *frater* tarp artimų draugų, apie ką liudija ir pvz. ([Quint.] *Decl.* 321): „kiek kartų norime

kitam pritarsti, tačiau šiuo metu tau reikia taip nusiteikti, kad svarstyklės laikytumei kaip nešališkiausias vertintojas ir nebūtum linkęs šlietis prie kurios nors pusės, kad neatrodytų, jog pasiektas sprendimas atsirado ne tiek dėl mūsų svarstymų, kiek dėl tavųjų nuostatų.

(2) Todėl, jei teiktumeisi vertinti tarsi koks nors naujas ir tartum tiek vienai, tiek ir kitai pusei nežinomas [teisėjas], nebūtų sunku atskleisti, kad žmogiškuose dalykuose visa yra abejotina, nepatikima, netvirta ir kad visa greičiau yra tikėtina, nei [iš tiesų] tikra³⁰. (3) Ir dėl to tik dar nuostabiau, kad kai kurie bjaurėdamiesi nuoširdžiai ieškoti tiesos lengvabūdiškai nusileidžia bet kokiai nuomonei, vietoj to, kad su atkakliu rūpestingumu toliau tęstų tyrinėjimą. (4) Tad visiems reiktų laikyti negarbingu ir sielotis, jog drįsta kurie ne kurie, ir be to net nemokyti, raštuose nenučiuokiantys³¹, nemokantys net ir prastų amatų³² kažką rimto skelbti apie pasaulio didingumą, apie tai, ką pati Filosofija³³ visais amžiais ir iki pat dabar svarsto tokioje daugybėje filosofinių mokyklų³⁴. (5) Ir visai ne be reikalo, kadangi žmogiškasis menkumas yra taip toli nuo Dievo išaiškinimo, jog nei tai, kas yra iškilę aukštai virš mūsų danguje, nei tai, kas yra prasmege giliai po žeme neduota nei išmanyti, nei neleista ištirti, nei dievobaiminga stengtis nuspėti. Visgi atrodytume pakankamai laimingi bei pagrįstai gana įžvalgūs, jei anot išminčiaus garsaus senovinio posakio mes patys save geriau pažintume³⁵. (6) Bet kadangi atsiduodami kvailoms ir beprasmiškoms pastangoms išeiname už savo menkumo ribų ir

meilintis tiems, kurie mums yra draugai, joks meilinimasis neturi didesnio pasisekimo kaip kad vadinimas broliais“ (Ritter 1884, 259).

³⁰ Vienas pagrindinių Naujosios Akademijos nuostatų. Plg. (Cic. *Nat. D.* 1. 12): „Nesame tie, kuriems atrodytų, kad nieko nėra tikra, bet esame iš tų, kurie tvirtina, kad prie viso to kas tikra prisideda kažkas melagingo ir dar taip panašaus į tikrą [dalyką], kad visame tame nėra jokio tikro požymio, kad galima būtų spręsti ir patvirtinti“. Atrodo, kad Caecilius ketina remtis šią nuostata ir eidamas toliau pasirošęs teigti, kad, atsižvelgiant į visatos neaiškumą arba nenuspėjamumą, žmonės turėtų grįžti prie tradicinės religijos (religionēs traditae), ir ši religija gali būti įrodyta empiriškai, pasiremiant ir Romos istorijos faktais (Clarke 1974, 181-182).

³¹ Šis kaltinimas dėl krikščionių neraštingumo buvo ypatingai pabrėžiamas ir kartojamas dar nuo Naujojo Testamento laikų (plg. Apd 4,13: „...tai paprasti, beraščiai žmonės...“) (Clarke 1974, 183).

³² Čia „nešvarūs“, „purvini“ amatai priešpastatomi laisviesiems menams (artes liberales), vertiems laisvo žmogaus (Waltzing 1909, 58).

³³ T. y. patys filosofai (Waltzing 1909, 58).

³⁴ Krikščionys taip pat galėtų pasinaudoti šiuo faktu: prieš daugybę krikščioniškų sektų kaip gynyba yra naudojama gausybė filosofinių mokyklų (Clarke 1974, 184).

³⁵ Kalbama apie Apolono šventyklos Delfuose prieangyje įrašytą sentenciją „pažink pats save“ (γνώθι σεαυτόν). Šio posakio autoriaus tapatybė buvo ginčų objektas net senovėje, o kandidatų buvo labai įvairių, k. a. Talis, Biantas, Chilonas ir kt., ar net pats Apolonas (Clarke 1974, 184).

nublokšti žemėn į patį dangų bei į pačias žvaigždes įžūliu pageidimu nusidanginame, būtų gerai, kad bent šio paklydimo nesusietume su bergždžiais ir keliančiais baimę įsivaizdavimais.

(7) Sakykim, kad gamtai savyje santykiaujant kaip visų daiktų pradai yra suglaudinti atomai³⁶. Kas čia kūrėjas, negi Dievas? Tarkim, jog atsitiktiniais [atomų] susidūrimais viso pasaulio elementai³⁷ sujungti, sutvarkyti, suformuoti. Kas tas tvarkytojas, nejaugi Dievas? Prileiskim, kad dangaus šviesulius ugnis³⁸ uždegė, pakabino iš tinkamos medžiagos dangų, iš masės suformavo žemę, o jūra priplūdo iš skysto pavidalo. Nagi, prie ko ta religija, prie ko religinė baimė, kuri juk yra ne kas kita kaip prietaringumas?

(8) Žmogus, kaip ir kiekvienas gyvas padaras, kuris gimsta, kvėpuoja, auga, yra kaip savaiminis atomų sukibimas, į kuriuos žmogus ir kiekvienas gyvis atgalios išsidalina, išsisklaido, išsiblaško. Taigi, be jokio kūrėjo, teisėjo, nei autoriaus jie įsilieja vėl į ištakas ir visa grįžta į save pačius. (9) Tokiu būdu, susitelkus ugnies atomams [matome], kad visą laiką spindi tai vienos, tai kitos saulės, taip iškvėpus žemei garus visuomet kyla rūkai, o šiems sutirštėjus ir susitelkus atsiranda aukščiau debesys ir kai tie patys plaukia – lietūs pliaupia, vėjai gairina, krušos beria ar lietaus debesims besidaužant į kits kitą – griaustiniai dundena, žaibai gaisruoja, mirguliuoja perkūnijos. Dargi ir trenkia kaip pakliuvus, smogia į kalnus, netyčia pataiko į medžius, nesirinkdami daug šventas ir nepašvęstas vietas³⁹, galabija piktadarius, o dažnai ir dievobaimingus žmones⁴⁰. (10) Ar beverta kalbėti apie įvairias bei permainingas audras, per kurias sukasi be jokios tvarkos ir nesirinkdami sūkuriai iš visokiausių daiktų; laivų sudužimuose persipina tiek gerųjų, tiek ir blogųjų likimai, nuopelnai netenka prasmės; gaisruose pragaištis ištinke ir nekaltuosius, ir ką nors bloga pridariusius; kai užkrečiamu maru dangaus erdvė užnuodijama galą gauna visi be jokio skirtumo, o kada karo įkarštyje šėlstama, ar ne greičiau jau geresnieji žmonės gyvastį praranda? (11) Net ir taikos metu didesni netikšos ne tik prilyginami

³⁶ Lot. žodį *semina* galima versti „elementai, gaivalai, pradmenys“, arba tiesiog „sėklos“ (pastaruoju žodžiu verčia Clarke'as, o Holden'as ir Fahy išverčia kaip „atomai“). Kalbant apie atomus Cecilijus remiasi Epikūro filosofija, kuris, savo ruožtu, seka Leukipui ir ypatingai Demokritui (Sajdak 1925, 9; Fahy 1919, 113–114).

³⁷ „elementai“ – t. y. ugnis, oras, žemė ir vanduo (Fahy 1919, 114).

³⁸ „ugnis“ – čia kalbama apie ugninius atomus, kurie suformavo žvaigždes, o ne (kaip pagal Herakleito teoriją) pirminį pasaulinės ugnies elementą (Fahy 1919, 114).

³⁹ Žaibo išlydžiai į šventyklas buvo vienas pagrindinių dieviškosios apvaizdos priešininkų naudojamų ginklų (Clarke 1974, 187). Plg. Lucr. 2. 1101–1102: „...ir sviestų žaibus, ir šventoves kartais savąsias išgriautų...“ (čia ir toliau vertimas Merkelio Račkausko).

⁴⁰ Plg. Lucr. 2. 1103–1104: „...ir net vietoj kaltųjų žmones visai nekaltus bei bausmės nevertus išžudytų?“.

geresniesiems, bet taip pat ir gerbiami taip, kad didžia dalimi nesupranti, ar pirmųjų atžvilgiu tai kaip sugedimas, keliantis pasibjaurėjimą, ar tai – siektina laimė. (12) O jeigu pasaulis būtų valdomas dieviška Apvaizda ir kažki kokio Dievo galia, niekada Falaridas⁴¹ bei Dionisijas⁴² nebūtų gavę neribotos valdžios, niekuomet Rutilijus⁴³ ir Kamilas⁴⁴ – tremties, jokių būdu Sokratas⁴⁵ – nuodų. (13) Štai vaismedžiai, antai jau šviesiai pilki⁴⁶ pasėliai, ana va jau išsirpę vynuogių vaisiai liūties išgaišinami, krušos sukapojami. Tad, arba tiesa yra tam slepiama bei užtemdoma, kad liktų nežinoma, arba, o tai labiau tikėtina, įvairiais ir apgauliais atsitiktinumais valdo nepavaldu taisyklėms likimas.

6. Taigi, kadangi egzistuoja arba nulemtas likimas, arba nepastovi gamta, daug garbingiau ir geriau, kai protėvių tiesos žinovai perima mokymą, puoselėja perduotas religines apeigas, dievus, kuriuos pirmiau buvai tėvų įpratintas labiau bijoti, nei kad artimiau pažinti, garbina, ir nekaišioja savo nuostatų apie dievybes, bet pasikliauja pirmtakais, kurie dar ankstyvaisiais laikais, o būtent paties pasaulio susidarymo metu buvo verti turėti arba maloningus dievus, arba juos vietoj karalių⁴⁷. Būtent todėl visose valstybėse, provincijose, miestuose regime, jog svetimtaučiai turi atskiras šventas apeigas ir garbina to krašto dievus, kaip kad eleusiniečiai⁴⁸ – Cererą⁴⁹, frygai⁵⁰ – Motiną⁵¹, epidauriečiai⁵² –

⁴¹ Falaridas (valdė apie 570–549 m. pr. Kr.) – Akraganto miesto Sicilijoje tironas, pagarsėjęs nepaprastu žiaurumu. Tvirtinama, kad jis liepdavo uždaryti belaisvius įkaitinto tuščiavidurio bronzinio jaučio viduje ir sudeginti gyvus, o nelaimingųjų riksmi primindavo jaučio maurojimą (OCD 1999, 1153).

⁴² Dionisijas I Vyresnysis (apie 430–367 m. pr. Kr.) – Sirakūzų tironas, tradicijoje (visų pirma Akademijos) vaizduojamas kaip tipiškiausias tironas – paranoiškas, despotiškas, apsėstas valdžios troškimo (OCD 1999, 476–477).

⁴³ Publijus Rutilijus Rufas (g. apie 160 m. pr. Kr.) – romėnų filosofas stoikas, oratorius, politikas ir istorikas, konsulas (105 m.). 92 m. teismo buvo nuteistas ištrėmimu, išvyko į Smirną (pajūrio miestas Jonijoje), kur ir mirė (OCD 1999, 1340).

⁴⁴ Markas Furijus Kamilas (m. 365 m. pr. Kr.) – romėnų diktatorius. 391 m. buvo nuteistas ir ištrėmtas, nors jau 390 m. išvadavo Romą nuo galų (OCD 1999, 615–616).

⁴⁵ Žymus graikų filosofas Sokratas (469–399 m. pr. Kr.) teismo sprendimu turėjo išgerti taurę nuodų.

⁴⁶ T. y. pribrendę pjūčiai.

⁴⁷ Klasikiniame pasaulyje tai buvo dažnas ir rimtas kaltinimas, kad krikščionybės laikymasis reiškia atsitolinimą nuo protėvių tradicijų (Clarke 1974, 189).

⁴⁸ Eleusino miesto Atikoje, kuris buvo Cereros (gr. Demetros) ir Persefonės kulto centras, gyventojai.

⁴⁹ Cerera – Saturno ir Rėjos duktė, Jupiterio sesuo, Prozerpinos motina, laukų, žemdirbystės, javų deivė, tapatinama su graikiška Demetra.

⁵⁰ Frygai – Mažosios Azijos vidurio vakarinėje dalyje esančios Frygijos gyventojai.

⁵¹ T. y. Didžiąją motiną (Kibelę).

⁵² Epidauras – miestas Argolidėje, garsus savo IV amžiaus pr. Kr. gydymo dievo Asklepijo šventykla.

Asklepiją⁵³, chaldėjai⁵⁴ – Belą⁵⁵, sirai⁵⁶ – Astartę⁵⁷, taurai⁵⁸ – Dianą⁵⁹, galai⁶⁰ – Merkurijų⁶¹, visus⁶² – romėnai.

(2) Todėl pastarųjų galia ir valdžia pasiekė viso pasaulio pakraščius, dėl to savo imperiją išplėtė anapus saulės kelių⁶³ bei paties Okeano ribų⁶⁴, nes ginklais lavina pamaldų narsumą, kadangi miestą stiprina religinėmis apeigomis, skaisčiomis vaidilutėmis, gausingu žynių luomu bei jo garbingais titulais, nes apgulti ir išskyrus vienintelį Kapitolijų⁶⁵ įveikti garbina dievus, kuriuos kitas, žiūrėk, jau būtų paniekinęs iširdusius; ir per besistebinčių dėl tikėjimo drąsos galų rikiuotės eiles veržiasi beginkliai, tačiau apsiginklavę religijos išpažinimu⁶⁶, kadangi užimtuose priešų miestuose vis dar šėlstant pergales kvaituliui gerbiamos nugalėtos dievybės⁶⁷, nes svetimų dievų ieško ir paverčia juos

⁵³ Asklepijas – graikų mituose Apolono sūnus, dievas gydytojas.

⁵⁴ Chaldėjai – semitų gentys, I tūkstantmetyje pr. Kr. gyvenusios Persijos įlankos šiaurės vakarų pakrantėje.

⁵⁵ Belas (gr. Βήλοσ) - semitų griaustinio, žaibo, audros, karo dievo Baalo helenizuota forma (OCD 1999, 238).

⁵⁶ Šalies tarp Eufrato ir Viduržemio jūros gyventojai-semitai.

⁵⁷ Astartė – finikiečių ir sirų mėnulio ir meilės deivė.

⁵⁸ Taurikos (dab. Pietų Krymas) gyventojai.

⁵⁹ Diana – romėnų religijoje augmenijos ir medžioklės deivė, padedanti gimdyvėms, tapatinama su graikų Artemide. Ši deivė buvo tapatinama su panašia deive-mergele garbinama tarp taurų.

⁶⁰ Galai – Galijos (apėmė dabartinę Prancūziją, Belgiją ir šiaurinę Italiją) gyventojai-keltai.

⁶¹ Pagrindinis galų dievas Teutatas buvo tapatinamas su romėniškuoju Merkurijumi – prekybos dievu, nes taip pat globojo pirklius bei keliautojus.

⁶² „visus – romėnai.“ Mintis apie Romą kaip apie vietą, kur visos religijos „suplūsta“ buvo plačiai paplitusi. Plg. Tac. *Ann.* 15. 44. 3 (nors ir neigiama prasme krikščionybės kontekste): „...pražūtingi prietarai vėl atgijo ir paplito ne tik Judėjoje, kur šios piktžolės šaknys, bet net Mieste, kur iš visur suplaukia ir tarpsta visos šlykštynės bei begėdystės.“ Vertimas Dalios Dilytės.

⁶³ „...anapus saulės kelių...“ Čia nuoroda į Romos didžiausias romantines teritorines aspiracijas (Clarke 1974, 192). Plg. Verg. *Aen.* 6. 796: „Viešpats galybę nukels: už žvaigždynų šalin ir anapus / Metų ir Saulės kelių...“. Vertimas Antano Rukšos.

⁶⁴ T. y. Britanijos (Fahy 1919, 118).

⁶⁵ 390 m. pr. Kr. Galai užėmė Romą bei apgulė Kapitolijų.

⁶⁶ Pasakojama, kad galams apsiautus Kapitolijų vienas beginklis jaunuolis Fabijus žynio drabužiais nusileido nuo kalvos ir nepaisydamas galų šauksmų bei grasinimų lėtai praėjo pro priešišką minią, pakilo į Kvirinalio kalvą, atliko ten aukojimus ir tuo pat keliu ramiai sugrįžo. Nustebę galai jį praleido (Sergeenko 1981, 165).

⁶⁷ Romos diktatorius Markas Furijus Kamilas prieš užimdamas Vejus prašė vietinių garbinamą Junoną-Karaliene, kad apleistų Vejų miestą ir persikeltų į Romą (Sajdak 1925, 13).

savais, kadangi aukurus sudeda taip pat dar ir nežinomoms dievybėms bei manams⁶⁸. (3) Tokiu būdu, tuo metu kai [romėnai] perėmė visų tautų dievybes, gavo taip pat ir pastarųjų valstybes. Nuo to laiko tęsėsi nepaliaujamas, nuolatinis garbinimas, kuris per ilgus amžius ne tik nenutraukiamas, bet dargi stiprinamas; juk senų laikų žmonės buvo papratę apeigoms bei šventykloms tiek priskirti šventumo, kiek [galėjo] pridėti senovės.

7. Ir vis tik ne veltui – nes tuo tarpu drįsčiau ir pats pripažinti, ir verčiau tokiu būdu klysti – mūsų protėviai uoliai ar tai paukščių skrydžius stebėjo, ar tai būrė iš aukojamųjų gyvulių vidurių, ar tai rengė religines apeigas, ar tai statė šventyklas. (2) Atkreipk dėmesį į knygų pateikiamas istorines žinias: užtiksi, kad jau jie įvedė religines visų tautybių apeigas, arba, kad būtų atsidėkojama dieviškai malonei, arba, kad būtų atitolinta grėšianti rūstybė, arba, jog šioji jau užsiliepsnojusi ir šėlstanti būtų numalšinta. (3) Tebūna kaip liudytoja Idos motina⁶⁹, kuri savo pasirodymu patvirtino tiek šeimos motinos nekaltumą⁷⁰, tiek išvadavo [Romos] miestą iš priešų baimės; liudininkės yra ir pašvęstos broliams-raiteliams⁷¹ statulos tvenkinyje⁷², kur jie buvo pasirodę (uždusę, žirgams purslojant bei garuojant anie pranešė apie tą pačią dieną pasiektą pergalę prieš Persėją⁷³); liudytojas yra Jupiterio žaidynių šiam supykus pakartojimas pagal nekilmingo plebėjo sapną⁷⁴; liudytojas taip pat yra ir Decijų patvirtintas

⁶⁸ T. y. sudievinoms mirusiųjų vėlėms.

⁶⁹ „Idos motina...“ t. y. Kibelė. Idos kalnas esantis Frygijoje ir Troadėje, pasienyje su Misija, į pietryčius nuo Trojos buvo Kibelės garbinimo vieta.

⁷⁰ Pasakojama, kad Antrojo pūnų karo pabaigoje (204 m. pr. Kr.) juodo meteorito akmuo iš Idos kalno Frigijoje vietinių garbinamas kaip dievų Motina buvo plukdomas į Romą. Nelauktai gabenantis akmenį laivas įstrigo Tiberyje ir niekaip negalėjo pasijudinti. Tada garbinga matrona (pagal kitus šaltinius – vestalė), tačiau apkaltinta neištikimybe Klaudija Kvinta sugebėjo laivą patraukti viena ranka užmetusi ant laivo savo juostą. Tai buvo palaikyta jos dorybės įrodymu.

⁷¹ T. y. Spartos karaliaus Tindarėjo ir jo žmonos Ledos sūnūs – broliai dvyniai Kastoras ir Poluksas.

⁷² Kalbama apie Romos forume įrengtą ir šaltinių nimfos Juturnos garbei pašvęstą tvenkinėlį (vad. *Lacus Juturnae*) (Clarke 1974, 198).

⁷³ Liucijaus Emilijaus Paulo vedamiems romėnams nugalėjus 168 m. pr. Kr. prie Pidnos (Makedonija) paskutinį Makedonijos karalių Persėją, tą pačią dieną pasirodė palei Juturnos tvenkinėlį Kastoras ir Poluksas taip pranešdami apie pergalę (Sajdak 1925, 14).

⁷⁴ 491 m. pr. Kr. Jupiteris užsirūstinęs dėl incidento žaidynių pradžioje (žaidynių vietoje buvo nubaustas vergas ir tuo „suteršta“ vieta) pasirodė sapne plebėjui Titui Latinijui ir liepė jam pranešti konsulams, kad šie pakartotų žaidynes (Fahy 1919, 119; Clarke 1974, 199).

pasiaukojimas⁷⁵; lygiai kaip liudininkas yra ir Kurcijus, kuris ir dėl milžiniško stoto, ir dėl [būsimos] garbės savimi ir savo žirgu užlygino gilos prarajos žiomenį⁷⁶.

(4) Taip pat dažniau, nei norėjome, dievų buvimą įrodė paniekinti būrimai iš paukščių. Taip Alijos nelemta reputacija⁷⁷, taip Klaudijaus ir Junijaus net ne mūšis prieš pūnus, bet baisi laivyno pragaištis⁷⁸; ir tam, kad Trazimenas nuo romėnų kraujo ir padidėtų, ir patamsėtų būrimus paniekino Flaminijus⁷⁹; kadangi Krasas nelaimę lemiančių ženklų prakeiksmus tiek užsitraukė, tiek ir juos išjuokė, mes [priversti] partų reikalauti, idant gražintų karines insignijas⁸⁰. (5) Nutylėsiu apie tolimos praeities gausius [pavyzdžius] ir praleisiu poetų eiles apie dievų kilmę, jų dovanas, malones; neminėsiu taip pat nė orakulų išpranašautos dievų valios, kad jums senieji laikai nepasirodytų pernelyg pamėgę padavimus. Atkreipk dėmesį į dievams skirtas šventas vietas bei šventyklas, kuriomis Romos miestas ir globojamas, ir puošiamas: jis yra labiau didingas naujai įsikūrusiomis, čia gyvenančiomis, svetimkilmėmis dievybėmis, negu turtingas prabanga, puošmenomis ir įspūdingais statiniais. (6) Būtent todėl kupini dievo [dvasios] bei susijungę su dievu pranašai iš anksto numato ateitį, moko apdairumo

⁷⁵ Pasiaukojimas požemio dievams reiškė, kad karo vadas metasi į priešų eiles ir savo gyvybės kaina savo kariuomenei nupelno pergalę (jeigu karvedys nemiršta, jis privalo būti paaukotas). Tokiu būdu žuvo romėnai tėvas ir sūnus Decijai; pirmasis 340 m. pr. Kr. prie Vezerio mūšyje su lotynais, antrasis 295 m. pr. Kr. prie Sentino mūšyje su samnais (Clarke 1974, 199).

⁷⁶ Kada gili praraja pasirodė Forume (362 m. pr. Kr.) su iš jo kylančiais nuodingais garais buvo išpranašauta, kad ji niekada neužsivers, nebent pats brangiausias Romos turtas bus įmestas į prarają. Tada pasižymėjęs romėnas Markas Kurcijus sakydamas, kad nieko nėra brangiau už ginklus bei narsą sėdo ant žirgo ir pilnai ginkluotas įšoko į bedugnę, kuri tuoj pat užsivėrė (Freese [1919], 38; Sajdak 1925, 14).

⁷⁷ Istorinė nuoroda į katastrofiškai romėnams pasibaigusį mūšį su galais prie Alijos upelio 390 m. pr. Kr. Pralaimėjimo kaltininku buvo laikomas romėnų karvedys Sulpicijus, kuris aukojo aukas dieną po mėnesio idų, kuri buvo laikoma nelaiminga (Freese [1919], 38).

⁷⁸ Cecilijus čia yra kiek netikslus, mat tik konsulas Junijus Pulas prarado savo kariuomenę sudužus laivams; konsulas Klaudijus Pulchras kariuomenės neteko laivų mūšyje su kartaginiečiais prie Drepano 249 m. pr. Kr. (Clarke 1974, 201). Buvo laikoma, kad pralaimėjimą lėmė Klaudijaus panieka burtams: kada jam buvo pasakyta, jog aukojimo viščiukai nelesa, jis įsakė juos išmesti į jūrą „kad jie galėtų atsigeriti“ (OCD 1999, 342).

⁷⁹ Pragaištingas romėnams mūšis įvyko 217 m. pr. Kr. prie Trazimeno ežero. Karvedys Gajus Flaminijus, kartu su 15 000 savo kariuomenės žuvo. Kalbama, kad Flaminijus ignoravo prieš mūšį nepalankius pranašingus ženklus (Clarke 1974, 201).

⁸⁰ Markas Licinijus Krasas, vienas iš triumvirato narių, buvo sumuštas partų prie Karės (Mesopotamija) 53 m. pr. Kr. ir kartu prarado trijų legionų vėliavas. Jo ekspediciją lydėjo tiek nepalankūs ženklai (*dirae*), tiek prakeiksmi (*imprecationes*) išsakyti liaudies tribūno Gajaus Atėjaus dar prieš jam paliekant Romą. Čia Cecilijus, atrodo, sujungė dvi religines kliūtis (*dirarum imprecationes*) (Clarke 1974, 201).

pavojuose, gydo ligas, teikia nusiminusiems viltį, pagelbsti varguoliams, negandose guodžia, sunkumuose ramina. Net ir miegodami regime, girdime, atpažįstame dievus, kurių gi dienos šviesoje bedieviškai išsiginame, atsisakome, [kad jų nėra] melagingai prisiekiamo⁸¹.

8. Todėl, kadangi visose tautose išlieka tvirtas sutarimas dėl nemirtingų dievų, nepaisant to, kad gal pažiūra [apie dievus] ar jų kilmė ir nebūtų patikimi, linkstu manyti, jog niekas nėra apsėstas tokio įžūlumo ir tiek bedieviško kažki kokio mokslo, kad ši, taip įsigalėjusi, tokį naudingą, tokį išganingą tikėjimą siektų sunaikinti ar susilpninti. (2) Sakykim, kad ir garsusis Teodoras Kirėnietis⁸² ar už jį pirmesnis Diagoras Melietis, kuriam senųjų laikų žmonės davė pavardę Bedievis⁸³. Jie abudu tvirtindami, jog nėra jokių dievų visiškai sugriovė bet kokią pagarbią baimę, kuria žmonių giminė yra apvaldoma, bei godonę. Vis dėlto niekuomet šiame bedievystės mokyme tariamos filosofinės mokyklos nepasižymės nei garbe, nei svoriu.

(3) Štai, vyrai atėniečiai veikia apgalvotai nei bedieviškai apie dieviškumą svarstantį abderietį Protagorą ne tik ištrėmė iš savo krašto, bet ir sudegino susirinkime jo raštus⁸⁴. Na, o kad žmonės – tikiuosi, pakęsite mane, rodantį ginamojoje kalboje nevaržomą įkarštį, – kartoju, o kad apverktinos, neteisėtos ir beviltiškos gaujos žmonės užsipuola dievus argi dėl to nereikia vaitoti? (4) Jie, surinkę iš paskutinių padugnių labiau nepatyrusius, o taip pat ir patiklias moterėles, įsipainiojusias dėl savajai lyčiai būdingo lengvabūdiškumo, suburia bedieviško suokalbčio minią⁸⁵. Šioji naktiniais būriais, iškilmingais pasninkais ir barbariškais valgiais ne dėl kažin ko švento susivienija, bet dėl nusikaltimo.

⁸¹ Sapnai (kuriuose pasirodydavo dievų vizijos) buvo tvirtas įrodymas apie dievų egzistavimą. Senovėje apskritai, tiek krikščionys, tiek ir pagonys buvo linkę sapnus laikyti kaip būsenas, kuriose jie tiesiogiai patirdavo dvasinių jėgų įtaką. Tad sapnai buvo viena iš pagonišku ateities pranašavimo formų, kuriai krikščionybė neprieštaravo (Clarke 1974, 203). Plg. Apd 16,9–10: “Čia Paulius naktį turėjo regėjimą: jam pasirodė makedonietis, kuris maldavo: „Ateik į Makedoniją ir padėk mums!“ Po šio regėjimo mes nedelsdami nutarėme keliauti į Makedoniją, įsitikinę, jog Dievas mus pašaukė skelbti jiems Evangelijos”.

⁸² Filosofas Teodoras Kirėnietis (veikė 310 m. pr. Kr.) buvo priverstas palikti Atėnus dėl savo minčių apie moralę. Jo darbas *Apie dievus*, sakoma, stipriai įtakoją filosofą Epikūrą (Clarke 1974, 204).

⁸³ Diagoras iš Melo (veikė 420 m. pr. Kr.) dėl savo pažiūrų buvo dažnai cituotas tiek krikščionių tiek ir pagonių. Sakoma, kad jis prarado tikėjimą dievais, nes jie neįstengė nubausti už priesaikos sulaužymą ir net virėsi ropes naudodamas pakuroms medinę Heraklio statulą. Atrodo, kad jis mirė bėgdamas iš Atėnų (Clarke 1974, 204).

⁸⁴ Protagoras iš Abderų (apie 490–420 m. pr. Kr.), žymiausias iš sofistų. Senoji tradicija apie jo nuteisimą už bedievybę ir bėgimą iš Atėnų yra paneigta Platono, kuris teigia (Plat. *Meno* 91e), kad jis turėjo visuotinai gerą reputaciją iki pat savo mirties ir po to (OCD 1999, 1264).

⁸⁵ Tai beveik standartinis posakis paniekinančiai apibūdinat bet kokią nelegalią religinę sektą (Clarke 1974, 207).

Slapta ir vengianti šviesos padermė, viešumoje bežadė, pakampėse triukšminga; šventoves niekina kaipo kapavietes, dievus atmeta, išjuokia šventas apeigas, pagaili patys būdami vargšais – jei tai iš viso įmanoma – šventikų, nieku laiko garbingas pareigybes ir purpurinius drabužius, patys gi pusnuogiai⁸⁶.

(5) Dėl stebėtino kvailumo bei neįtikėtinos drąsos rodo panieką nūdienos kentėjimams, kai tuo tarpu būgštauja dėl abejotinių bei būsimų [kentėjimų], ir bijodami po mirties pražūti šiuo metu mirti nesibaimina: taip stipriai jiems švelnina baimę apgaulinga viltis-paguoda dėl prisikėlimo.

9. Ir be to dar, kadangi labiau netikę apščiau veši, plintant diena iš dienos pagedusiems papročiams po visą pasaulį plečiasi ir štai tie bjauriausi begėdiško suokalbčio šventnamiai, šis visiškai išnaikintinas ir vertas prakeikimo susimokymas. (2) Atpažįsta kits kitą iš slaptų žymių bei ženklų⁸⁷ ir pajunta vienas kitam palankumą vos ne pirmiau nei susipažįsta; šen ir ten taip pat ir tarp jų įsimaišo tarsi kažin koks geidulingas maldingumas, ir bendrai save vadina broliais ir seserimis, kad net ir įprastinis ištvirkavimas prisidengiant šventu vardu būtų vertinamas kaip kraujomaiša. Tokiu būdu jų melaginga ir pamišėliška tikyba didžiuojasi piktadarybėmis.

(3) Ir apie juos, jei nebūtų teisybė, įžvalgios žmonių kalbos neskelbtų tokių gausių, įvairių, ir – prašau man atleisti – nepadorių dalykų. Girdžiu, jog jie dėl kažkokio tai bukaprotiško įsitikinimo garbina didžiai negarbingo naminio gyvulio asilo sudievintą galvą: – to verta tikyba ir kilusi iš tokių papročių⁸⁸. (4) Kiti pasakoja, kad jie garbina paties vadovo bei kunigo lyties organus ir jo sarmatą pagerbia tarsi savojo „tėvo“: nenumanau, rasi pramanytas įtarimas, bet šiaip ar taip pritinkantis prie slaptų ir naktinių apeigų⁸⁹. Ir dar kalbama, kad jų garbinimo objektas yra žmogus nubaustas mirties bausme už piktadarybę bei mirtį nešantys mediniai kryžiai, taigi, panašūs paskiria aukurus panašiai nedoriems ir nusikaltimais susiteršusiems, kad garbintų tai, ko yra nusipelnę.

⁸⁶ „...pusnuogiai.“ Pagal vienus duomenis krikščionys nenešiojo apeiginės togos, būtino drabužio norint parodyti aukštesnį romėno socialinį statusą, tačiau Tertulijonas (*Apol.* 42. 1, *Ad Diog.* 5. 4) teigė, kad krikščionys nesiskyrė nuo savo bendraamžių savo apranga bei išvaizda (Clarke 1974, 211).

⁸⁷ Šie ženklai – tai žuvis, inkaras, kryžius, balandis, laivas su iškeltomis burėmis. Tie ženklai dažnai sutinkami katakombose ant ankapių (Sajdak 1925, 17).

⁸⁸ 1856 m. ant Palatino kalvos prie pat imperatoriaus rūmų atkasus kadaise jauniems vergams skirtą namą, viename iš kambarių užtiktas ant sienos grubiai išraižytas aštriu daiktu užrašas ir karikatūra, vaizduojanti nukryžiuotą ant kryžiaus žmogų su asilo galva. Į kairę nuo jo stovi besimeldžiantis žmogus. Užrašas skelbia: „Aleksamenas garbina savąjį dievą“. Apie panašią karikatūrą, nupieštą ant vieno namo sienos Kartaginoje, pasakoja ir Tertulijonas (*Tert. Apol.* 16. 1 ff.) (Sergeenko 1981, 167).

⁸⁹ Šis skandalingas tvirtinimas kilo, greičiausiai, iš kūno padėties tuo metu, kai penitentas įprastai klūpėdavo prieš dvasininką (Holden 1853, 71).

(5) Beje, kalbos apie naujokų įvesdinimą yra tiek keliančios pasibjaurėjimą, kiek ir nelemtai pagarsėjusios. Kūdikis apipiltas kvietiniais miltais, kad apgautų neapdairius, paduodamas tam, kuris supažindinamas su apeigomis. Paraginus naujoką tarsi nekaltai durstyti miltus, nuo kaip pakliūva padarytų ir slaptų žaizdų tas kūdikis žūsta. Ir – o siaube! – šiojo kraują jie godžiai laižo, išsidalina vienas per kitą kūno dalis, apie šią auką susiburia, o žinodami apie šį nusikaltimą tarpusavyje įsipareigoja tylėti. Pastarosios apeigos yra klaikesnės už visas [kitas] šventvagystes⁹⁰.

(6) Ir apie bendrą pokylį yra žinoma – visur apie tai kalbama – tai paliudija taip pat ir mūsiškio cirtiečio⁹¹ pasisakymas. Šventės dieną į iškilmingas vaišes [jie] susirenka su visais vaikais, seserimis, motinomis, žmonės abiejų lyčių ir visokio amžiaus. Taigi, ten po gausių valgių, kai pokylis yra pačiame įkarštyje ir įsiviešpatauja nuodėmingos aistros bei pasigėrimo svaigulys, šuo, kuris yra pririštas prie žibintuvo, [maisto] gabalėlio metimu anapus ploto, kuriame pririštas, ribos, pakurstomas pašokant pulti [link gabalėlio]. (7) Tokiu būdu, nuvertus ir užgesinus apšvietimą-liudininką, begėde tamsa jie pridengia neapsakomo ir kaip papuolė ištvirkavimo ryšius; nors veiksmu ir ne visi, tačiau sąžine [visi] vienodai susitepę kraujomaiša, kadangi bendru noru yra geidžiama viso to, kas galėtų įvykti pavienių veiksmu.

10. Tyčia daug ko nepaminiu; nes pernelyg gausu net ir šių [faktų], iš kurių ar tai viską, ar didžiąją dalį kaip pagrįstą patvirtina pačios ydingos tikybos miglotumas. (2) Nes juk kam atkakliai stengtis nuslėpti ir kitiems nerodyti viso to, ką taip garbina? Nes tai kas garbinga visuomet džiaugiasi viešumu, o piktadarybės vyksta slaptoje. Kodėl jie neturi jokių aukurų, jokių šventyklų, jokių žinomų statulų, niekada viešai nekalba, niekuomet atvirai nesusirenka? Na, nebent už tai, ką garbina ir slapsto turi būti arba baudžiama, arba to reikia gėdytis.

(3) Iš kur yra, arba kas yra, ar kur yra tas vienintelis, vienišas, apleistas dievas, kurio nežinojo nei jokia laisva tauta, nei karalystės, net romėnų visaapimantis pamaldumas. (4) Tiktai vieni viena vargana žydų giminė garbino taip pat tik vieną dievą, tačiau viešai, su šventyklomis, aukurais, aukomis ir apeigomis. Šio [dievo] įtaka bei galia yra tiek nereikšminga, jog su savąja tauta kaip belaisvis priklauso romėnams, nors pastarieji yra tik žmonės.

⁹⁰ Liūdnam pagarsėjusio šmeižto prieš krikščionis aprašymas. Plinijus Jaunesnysis pastebi, kad krikščionių maistas nėra kažkuo žalingas, tuo parodydamas, jog yra girdėjęs kalbant apie kanibalizmo apraiškas krikščionių sueigose (Clarke 1974, 220). Plg. (Plin. *Ep.* 10. 96. 7): „Po šito jie išsiskirstydavę ir vėl susirinkdavę valgyti įprasto ir nekalto maisto...“, vertimas Aleksandros Teresės Veličkienės.

⁹¹ T. y. Marko Kornelijaus Frontono (apie 95–apie 166 m. po Kr.), oratoriaus ir rašytojo, imperatorių Marko Aurelijaus ir Lucijaus Vero auklėtojo. Jis buvo kilimo iš Cirtos (Numidija).

(5) O be to, kokių tik nebūtų dalykų, kokių tik prasimanymų neišsigalvoja krikščionys! Tas jų dievas, kurio negali nei parodyti, nei patys regėti, atidžiai stebi visų poelgius, visų veiksmus, pagaliau žodžius ir slaptas mintis, būtent jis yra kaip šen ir ten bėginėjantis bei visur esantis. Jie mano, kad jis yra įkyrus, nenurimstantis, net begėdiškai smalsus, kadangi pro jo akis nepraslusta jokie daromi veiksmai. Jis trunkosi visur kur, nors tiek užsiėmęs visame pasaulyje negalėtų nei rūpintis pavieniais reikalais, nei taip paskirais besirūpindamas visų bendrai užganėdinti.

11. O kaip dėl to, kad visam pasauliui ir pačiam dangui su savo šviesuliais [krikščionys] žada gaisrą, mąsto apie pražūtį, tarsi gamtos dieviškais įstatymais nustatyta amžina tvarka galėtų būti sujaukta, arba visų pradmenų tarpusavio saitus sutraukius ir dangaus sandarą išardžius tokia didinga medžiaga⁹², iš kurios ir mes susidedame, ir jos esame supami, galėtų būti sunaikinta? (2) Ir nepasitenkinę šia pamišėliška nuomone dar papildomai priduria, prideda bobučių pasakas. Jie skelbia, jog atgimsią po mirties tiek iš dulkių, tiek ir iš žėruojančių pelenų, ir dėl kažki kokio užtikrintumo tiki bendrai savo melais taip, kad būtų galima pagalvoti, kad jie jau atgimė. (3) Dviguba piktadarybė beigi kvailybė, jog dangui ir žvaigždėms, kuriuos kaip radome, taip ir paliekame pranašauja sunaikinimą, o visiems mums mirusiems ir užmarštin nuėjusiems, kurie taip kaip gimstame, taip pat ir galą gauname, žada amžinybę.

(4) Todėl, suprantama, jie tiek laužus keikia, tiek atmeta mirusiojo atidavimą ugniai, tartum kiekvienas kūnas, nors ir išvengtų liepsnų, tačiau metams ir amžiams bėgant žemėje nesudulėtų ir nesvarbu, ar laukiniai žvėrys sudraskytų, ar jūros pražudytų, ar žemė užklotų, ar liepsna pasigrobtų, nes negyveliams bet kuris palaidojimas⁹³, jei jie jaučia, yra kankynė, o jei nejaučia, tai pats savaime greitas [liepsnų ar žemės pagalba - *mano*] suskaidymas jau yra vaistas⁹⁴. (5) Šios klaidos apgauti sau, kaip geriesiems, po mirties žada palaimingą, niekada nesiliausiantį gyvenimą, kitiems gi, kaip neteisiesiems – amžiną bausmę.

Pakankamai daug apie tai galima būtų [pasakoti], jei pasisakymo laikas neskubintų. Jau parodžiau, kad jie yra neteisūs, ir net nesistengiu daugiau [įrodinėti]. Tačiau, nors ir sutikčiau, kad jie yra, neva, teisūs, vis dėlto daugelio nuomone kaltumas ar nekaltumas priklauso nuo likimo; net ir jūs tam pritartumėt. (6) Nes ką tik bedarytume, kaip kiti likimui, taip jūs viską primetate dievui; tokiu būdu saviškei sektai

⁹² „medžiaga...“ (pagal miletietišką mokyklą – apeironas), kuri yra beribė, begaliniai besidriekianti danguje į visas puses, apimdama ir mūsų gyvenamą pasaulį (Fahy 1919, 127).

⁹³ „...bet kuris palaidojimas...“ Čia turima omenyje tiek užkasimas į žemę, tiek ir „palaidojimas“ į ugnį, t. y. sudeginimas.

⁹⁴ Dvejopa reikšmė: arba nemalonus pažiūrėti, irstantis lavonas yra „išgydomas“ nuo tokios būsenos ugnimi (plg. Fahy 1919, 127), arba sudeginimas (ar palaidojimas) yra naudingas dėl gyvųjų, nes tuomet kūnai greičiausiai suyra ir išnyksta (plg. Holden 1853, 79).

geidžiate ne savanoriškai [prisijungiančių] žmonių, bet išrinktųjų. Taigi, išgalvojate šališką teisėją, kadangi jis žmonėse baudžia už tai, kas nulemta, o ne už tai, kas laisvai pasirinkta.

(7) Norėčiau vis tik sužinoti, ar bus prisikeliama su kūnais, ir kokiais kūnais, ar tais pačiais, ar atnaujintais. Be kūno? O tai, kiek man žinoma, reiškia, jog nėra nei proto, nei sielos, nei gyvybės. Tuo pačiu kūnu? Bet jis jau prieš tai suiro. Kitu kūnu? Vadinasi, atsiranda naujas žmogus, o ne atgaivinamas anas ankstesnis. (8) Ir pagaliau, tiek laiko praėjo, nesuskaitomi amžiai praslinko: ar sugrįžo kuris, kad ir kas jis bebūtų, iš požemio karalystės, bent keletui valandų (kaip leidus čionai persikelti buvo lemta Protesilajui⁹⁵), kad dėl šio pavyzdžio įtikėtume? (9) Apgavikų poetų juokais dėl eilių patrauklumo sukurtus visus tuos nesveiko požiūrio pramanus ir kvailas paguodas jūs kaip tikri lengvatikiai gėdingai pavertėte savo dievu.

12. Ir net nūdienos aplinkybėmis jūsų nepaveikia įrodymas, kaip jus apgauna tuščių pažadų bergždi troškimai; kol dar gyvenate, nelaimingieji, įvertinkite, kas laukia po mirties. (2) Štai didesnė jūsiškių dalis (ir kaip sakote – geresnė) stokojate, žvarbstate, vargstate dirbdami, kamuojatės iš bado, o vis dėlto dievas pakenčia, nekreipia dėmesio, nenori ar negali padėti saviesiems; vadinasi, jis yra arba silpnas, arba neteisingas⁹⁶. (3) Tu, kuris klieidi apie nemarumą po mirties, o ištikus ligos priepuoliui kankiniesi, karščiuoji drugio metu, kamuojiesi skausme, negi dar nepastebi savosios būklės, dar nesuvoki [savojo] trapumo? Prieš savo valią, nelaimingasis, pasirodai bejėgis, o vis dėlto [to] neprisipažįsti.

(4) Tačiau praleisiu bendražmogiškas [blogybes]. Žiū, jums grasinimai, bausmės, kankinimai ir kryžiai, kuriuos reikia jau ne garbinti, bet [juos] kęsti, taip pat ir ugnys, apie kurias ir perspėjate, ir [kurių] baiminatės⁹⁷: kur tas dievas, kuris įstengia pagelbėti prisikeliant iš numirusių, bet nepajėgia gyviesiems? (5) Argi romėnai neviešpatauja be jūsų dievo, nevaldo, nesinaudoja visu pasauliu ir jums nevadovauja? O jūs tuo tarpu baimingi ir susirūpinę susilaikote nuo padorių malonumų; nei lankote vaidinimus, nei dalyvaujate iškilmingose eisenose; vieši pokyčiai [vyksta] be jūsų; [dievams] skirtomis varžybomis,

⁹⁵ Protesilajas – graikų mitologijoje Tesalijos miesto Filakės valdovo Ifiklio sūnus, Laodamėjos vyras, Trojos karo dalyvis. Jis pirmasis išsilaipinęs prie Trojos ir pirmasis graikų herojus žuvęs Trojos kare. Apie tai sužinojusi Laodamėja išprašė iš dievų, kad leistų Protesilajui 3 valandoms pakilti iš požemio karalystės. Po tų 3 valandų, kai jau turėjo Protesilajas grįžti dabar jau visam laikui į mirusiųjų šalį, mirė ir Laodamėja, kad galėtų kartu su vyru keliauti į požemius (Sajdak 1925, 22).

⁹⁶ Krikščionių Dievo menamas abejingumas savųjų kančioms buvo pagonių akims skandalingas (Fahy 1919, 128–129).

⁹⁷ Nėra aišku, ar čia kalbama apie pasaulinį gaisrą, ar mirusiųjų deginimą, ar, bendrai, apie pragaro (o gal skaistyklos?) liepsnas (Clarke 1974, 235).

parinktaisiais [dievams] valgiais bei gėrimais, iš kurių buvo atnašauta ant altorių, bjauritės⁹⁸. Tokiu būdu baiminatės dėl dievų, kurių nepripažįstate! (6) Nei galvos nepuošiate gėlėmis, nei kūno nepagerbiate kvėpalais; [vietoj to] pasilaikote kvapiuosius aliejus laidotuvėms, griežtai atsisakote vainikais [puošti] net ir kapus. Išblyškę, nerimastingi, verti gailėsčio, bet iš mūsiškių dievų pusės. Taigi, vargšai, jūs nei prisikelsite, nei šiuo metu naudojate gyvenimu.

(7) Todėl, jei jūs dar turite kiek išminties ar bent padarumo, liaukitės tyrinėti padangių erdves ir pasaulio likimą bei paslaptis. Pakaks tik žiūrėti kas yra po kojomis, o ypač nemokytiems, netašytiems, šiurkštiems kaimiečiams; juk tiems, kuriems nėra duota suprasti visuomeninių reikalų, juo labiau yra atsakyta išnarplioti dieviškuosius.

13. Tačiau, jei trokštama filosofuoti, kiekvienas iš jūsiškių, kuris tik pajėgtų, teseka išminties vadovu Sokratu. Kiek kartų šio vyro buvo klausama apie dangaus reiškinius, žymus [jo] atsakymas [skambėjo]: «kas virš mūsų, nėra kiek ne mūsų»⁹⁹. (2) Užtat, pelnytai iš orakulo gavo ypatingo išmanymo patvirtinimą¹⁰⁰. Ką orakulas aiškiai pamatė, tą patį ir jis pats, būtent todėl visiems iš anksto buvo paskelbta ne dėl to, kad viską [Sokratas] buvo sužinojęs, bet kad [pastarasis] buvo patyręs, jog nieko jis nežino: tokiu būdu, prisipažintam nežinojimui yra būdingas didžiausias išmanymas.

(3) Iš šio šaltinio ištekęs Arkesilajaus¹⁰¹ ir daug vėliau Karneado¹⁰² bei daugumos akademikų svarbiausiuose klausimuose protinga abejonė, koku būdu saugiai galėtų filosofuoti tiek nemokyti, tiek ir garbingai išsilavinę. (4) Na, o argi lyriko Simonido¹⁰³ delsimas nėra visiems pasigerėtinas ir sektinas? Mat, kai tironas Hieronas paklausė jo nuomonės, kas yra, ir kokie yra dievai, tas Simonidas pirmiausia paprašė dienos apmąstymui, kitą dieną tai pratęsė dar dviejų dienų laikotarpiui, po to priminus kita tiek

⁹⁸ Krikščionys buvo linkę susilaikyti nuo labai populiarių viešojo gyvenimo apraiškų, pramogų ir šventimų. Žinoma, buvo įvairių priežasčių verčiančių atmesti šias visas visuomenines pramogas: stabmeldystė ar asociacijos su ja, begėdystės, žiaurumas ir kraujo liejimas, pasaulietiška tuštybė ir pan. *Spectacula* apėmė vaidinimus scenoje, arenoje ir amfiteatre; *pompae* - iškilmingos procesijos kurių metu buvo nešami dievų atvaizdai; *convivia publica* – puotavimai religinių festivalių, imperatorių jubiliejų, triumfų proga; *sacra certamina* – gladiatorių kovos bei šiaip žaidynės siejosi su tam tikrais dievais ar religiniais minėjimais (Clarke 1974, 236).

⁹⁹ Sokratas atmetė gilinimąsi į fizikinius reiškinius, o ėmėsi etinių klausimų, nes pastarųjų gvildenimas labiau padedantis gerai gyventi (Fahy 1919, 130).

¹⁰⁰ Anot Delfų orakulo prie Apolono šventyklos Delfuose žynės Pitijos, Sokratas esąs išmintingiausias iš visų žmonių (Pl. *Apol.* 21 b).

¹⁰¹ Arkesilajaus (apie 315–apie 240 m. pr. Kr.) graikų filosofas iš Pitanės, Vidurinėsios Atėnų Akademijos įkūrėjas.

¹⁰² Karneadas (214–129 m. pr. Kr.) graikų filosofas iš Kirėnės, Naujosios Atėnų Akademijos įkūrėjas.

¹⁰³ Simonidas (apie 556–apie 468 m. pr. Kr.) graikų lyrikas, elegikas ir epigramistas iš Kėjo salos.

pridėjo, galų gale, kada tironas aiškinosi tokio vilkinimo priežastis, anas atsakė, jog kuo ilgiau aiškinasi, tuo tikrovė jam tampa mįslingesnė.

(5) Taip pat ir mano nuomone, tai, kas yra abejotina (kaip ir yra iš tiesų) reikia palikti ramybėje, ir, kai gausybė vyrų, ir be to, tokių žymų [apie tai] svarsto, nereikėtų lengvabūdiškai ir įžūliai skelbti priešingai pusei nuosprendžio, idant nebūtų įdiegti nei bobiški prietarai, nei būtų sunaikinta bet kuri tikyba“.

14. Tokiu būdu Cecilijus, dargi ir džiaugsmu spindintis, mat jo pasipiktinimo rūstį buvo apraminęs išsakytos kalbos įkarštis, [dar] pridūrė:

„Argi išdrįstų į tai atsakyti Oktavijus, Plauto giminės žmogus, kaip žymus tarp malūnininkų, taip pats paskutinis tarp filosofų?¹⁰⁴

(2) „Neplok [sau] jo akivaizdoje“, – tariau aš – „ir, žinoma, nedera tau džiūgauti dėl kalbos dailumo pirmiau, nei bus išsamiau pasisakyta iš vienos ir iš kitos pusės, kadangi mūsų ginčas labiausiai siekia ne pagyrimo, bet tiesos. (3) Nors ir labai žavėjo mane tavoji iškalba dėl įmantraus spalvingumo, tačiau gilesnį įspūdį man daro ne stipri kalba, bet visuminis nagrinėjimo pobūdis, nes dažniausiai pagal besvarstančiųjų jėgas bei gražbylystės poveikį net ir akivaizdi tiesa gali pakisti. (4) Gerai žinoma, kad tai atsitinka dėl klausytojų lengvabūdiškumo, kurie, kol žodžių puošnumu atitraukiami nuo veržimosi prie esmės, be pasirinkimo pritaria bet kam, kas sakoma ir neskiria teisingo nuo netiesos nesuprasdami, kad ir neįtikimame dalyke gali slypėti teisybė, o tikėtina – pramanas. (5) Tad, kuo dažniau [žmonės] patiki kategoriškais tvirtinimais, tuo gausiau yra peikiami labiau patyrusių. Tokiu būdu, nuolat dėl lengvabūdiškumo apsigaudami, jie būdami teisėju¹⁰⁵ savo kaltę paverčia skundu dėl neaiškumo, idant viską [iš tvirtinimų] atmetus teiktų pirmenybę verčiau juos visus palikti neišsiaiškintais, nei kad prieiti išvados dėl jų melagingumo. (6) Trumpai sakant, mums reikia iš anksto pasirūpinti, kad nebūtume nuolat varginami priešiško bet kurioms kalboms taip, kaip daugelis iš naivesnių pasiunta prakeikinti ir neapkęsti žmonių. Juk neapdairiai patiklūs yra apgaunami tų, kuriuos laikė doraisiais; vėliau visiškai tokia pat apgavyste įtarus jau visus, tartum nesąžiningų vengiama net ir tų, kuriuos būtų galėję manyti esant itin dorais. (7) Todėl mes susirūpinę, jog būtų aptariama abipusiškai (kiek tai beatsietų vargo), ir be to, iš vienos pusės tiesa dažniausiai yra paslėpta, o iš kitos pusės – nepaprastas įžvalgumas, kuris kai kada

¹⁰⁴ Apie komedijų autorių Plautą kalbėjo, kad jis kažkiek laiko dirbo malūne; darbas buvo sunkus, reikalavo daug fizinių jėgų ir nereikalavo jokių protinių pastangų. Būti „žymiu tarp malūnininkų“, Cecilijaus lūpomis reiškė, žmogų neapsišvietusį ir nemąstantį. Kitas aiškinimas – žodis *plautus* reiškė šunį su didelėmis nukarusiomis ausimis ir priskirdamas Oktavijų „Plauto giminei“ Cecilijus nori pasakyti, kad ne tik Oktavijus, bet ir apskritai visi krikščionys yra šmeižikai ir mėgstantys įžeisti (Sergeenko 1981, 168).

¹⁰⁵ T. y. savo pačių.

kalbėjimo turiningumu išreiškia akivaizdaus įrodymo patikimumą. Atidžiai, kiek galima, po vieną apsvaistykime, jog būtent įžvalgumą galėtume girti, o tai, kas yra teisinga - išrinkti, patikrinti [ir] priimti.

15. „Nusišalini“ – tarė Cecilijus – „nuo sąžiningo teisėjo pareigų: juk labai neteisinga, kad tu itin svarbiame pokalbyje įsikišdamas silpnini mano kalbos svorį, kadangi Oktavijus turi visa tai – dar neišspręstą bei nepriekaištingą - po vieną, jei tai įmanoma, paneigti“.

(2) „Tuos [dalykus], dėl kurių priekaištauji“ – tariu – pateikiu, jei neklystu, bendrai naudai, kad savąjį požiūrį rūpestingu svarstymu įvertintume ne pagal iškalbos prašmatnumą, bet pagal pačių tiesų pagrįstumą. Tačiau, kadangi tu skundiesi, nedera ilgiau atitraukti dėmesio, tad tegu būna visiškoje tyloje klausoma mūsų Januarijus¹⁰⁶, štai jau karštai trokštančio [pasisakyti], atsakymo“.

16. Ir Oktavijus [prabilo]: „Išties pasakysiu, kaip sugebėsiu, pagal išgales ir tu privalai dėti su manimi pastangas, kad nuplautume labai varginančių rietenų gėdos dėmę nuoširdžių žodžių sraunia tėkme. Ir neslėpsiu: pradžioje taip manojo Natalio¹⁰⁷ netvirta, netvarkinga, abejotina nuomonė svyravo, kad mums kyla dvejonės, ar ji [nuosavu] sprendimu buvo suvelta, ar buvo nepastovi per klaidą. (2) Mat, čia tiki dievais, čia nusprendžia pakeisti nuomone; dėl jo padrikų pagrindinių teiginių mūsų pastangos atsakyti vestų į dar didesnę neaiškumą. Bet manajame Natalyje nenoriu klasingumo, [jo] ir nesitikiu; toli nuo jo švelnumo ir paprastumo esti įmantrus suktumas¹⁰⁸. Na tai ką gi? (3) [Cecilijus Natalis yra] kaip tas, kuris nežino tiesaus kelio, kai tik, kaip paprastai būna, vienas [kelias] išsišakoja į daugelį, ir kadangi kelio nežino, susirūpinęs stovi vietoje ir nei ryžtasi pasirinkti atskirų kelių, nei visų išbandyti. Tokiu būdu, neturinčiam tvirto tiesos supratimo, pagal tai, kaip jį klaidingais spėliojimais apiberia, taip ir jo abejotinos prielaidos pasiskleidžia. (4) Taigi, nieko nuostabaus, jei Cecilijus nuolat priešybėse bei prieštaravimuose nerimastingai blaškosi ir mėtosi. Kad to daugiau neatsitiktų atremsiu ir paneigsiu visa, kas tik bebuvo priešiška pasakyta, užtvirtinus bei priėmus vienintelę tiesą; tokiu būdu nereikės jam ateityje nei abejoti, nei blaškytis.

(5) Ir po to, kai mano brolis taip pratrūko, lieja apmaudą, širsta, piktinasi, sielvartauja, jog nemokyti, beturčiai, neišmanantys svarsto apie dangaus reiškinius, nežino, kad visi žmonės be amžiaus, lyties, aukštos padėties skirtumo yra gebantys protauti ir suprasti bei galintys kurti, ir ne atsitiktinumo dėka išminties gavę, tačiau iš prigimties šioji jiems buvo įskiepyta. Net ir patys filosofai, ar kurie kiti menų

¹⁰⁶ T. y. Oktavijaus (žr. 3 išnašą).

¹⁰⁷ T. y. Cecilijaus (žr. 10 išnašą).

¹⁰⁸ Galimas daiktas čia Oktavijus kalba su tam tikra ironija turint omenyje tai, ką Cecilijus ką tik sakė apie krikščionių socialinę ir kultūrinę aplinką (Clarke 1974, 247).

išradėjai iškilę [žmonių] pasakojimuose, pirmiau negu proto sumanumas pagimdė garbingo vardo šlovingumą, buvo laikomi plebėjais, nemokytais, pusplikšiais. Iš tikrųjų, turtingieji, suvaržyti savųjų turtų buvo papratę labiau vertinti auksą nei dangų, gi beturčiai mūsiškiai tiek mokslą sukūrė, tiek perdavė kitiems mokymą. Iš to aišku, jog protiniai gabumai neskiriami dėl turtų, nei jie įgyjami studijuojant, bet gimsta su pačiu sielos susidarymu. (6) Tad visiškai nereikia piktintis ar sielotis, jei kas apie dieviškuosius dalykus klausinėja, reiškia nuomonę, juos atskleidžia, kadangi reikalas sukasi ne apie svarstančiojo patikimumą, bet apie jo svarstymo teisingumą. Ir be to, kuo labiau neįgudusi kalba, tuo suprantamesnis svarstymas, kadangi jis nėra pagražinamas iškalbos bei grakštumo puošnumu, bet, savo esme, remiasi tiesos dėsniumi.

17. Aš ir neprieštarauju tam, ką Cecilijus stengėsi ypatingai skelbti, [būtent], kad žmogus privalo save pažinti ir apmąstyti, kas jis yra, iš kur jis yra, kodėl jis yra: sudėtas iš pirmapradžio elementų, ar sujungtas iš atomų, o gal veikiau padarytas, įpavidalintas, gyvastį gavęs iš Dievo? (2) Ir tai, kad jo ištirti ir išaiškinti be pasaulio išžvalgymo nesame pajėgūs, kadangi taip vidinis ryšys yra persipynęs, abipusiškai susaistytas, jog, jei rūpestingai neišnagrinėsi dieviškos prigimties klausimų, nepažinsi nė žmogaus prigimties ir negalėsi gerai vykdyti visuomeninių reikalų, jei nesuvoksi šio visiems bendro pasaulio-valstybės, ypač kai nuo laukinių gyvulių tuo ir skiriamės, kadangi tie buvo atsivesti palinkę ir į žemę nusikreipę, idant nieko nematyto, o vien tik savąjį ėdesį, mes, kurių veidas tiesus, kurių žvilgsnis yra nukreiptas aukštyn į dangų, [turime] kalbą ir protą, kurių pagalba Dievą atpažįstame, jaučiame, [Juo] sekame, tyčia nenorėti žinoti to, kuris rodo patį save - dangiškąjį spindesį - mūsų akims bei pojūčiams nei galima, nei leidžiama. Juk ieškojimas ant žemės to, ką aukštybėse turėtum rasti neabejotinai prilygsta didžiausioms šventvagystėms.

(3) Tuo labiau man atrodo, kad tie, kurie mano, jog šis viso pasaulio grožis yra ne dieviško proto įvykdytas, bet iš kažkokių gabalėlių atsitiktinai susijusių surinktas, neturi proto, nuovokos, pagaliau, pačių akių. (4) Nes kas galėtų būti taip akivaizdu, taip neginčijama ir taip aišku, kada akis pakeli į dangų, o taip pat apžvelgi į tai, kas yra apačioje bei aplinkui, [dėl to], kad yra kažki kokia didžiausio proto dievybė, iš kurios visa gamta gauna įkvėpimą, yra judinama, palaikoma, valdoma? (5) Pažvelk į patį dangų, kaip plačiai driekiasi, kaip greitai sukasi, kaip kasnakt žvaigždėmis nusišėja, ar kas dieną saulės yra apšviečiamas: tada sužinosi, kokia yra jame aukščiausio valdytojo palaikoma nuostabi bei dieviška pusiausvyra. Stebėk metų eigą, koku būdu ją paveikia saulės judėjimas, o taip pat atkreipk dėmesį į mėnesį, kaip jį mėnulis apsuka pilnėjimu, delčia, užtemimu. (6) O ar bevarta dar kalbėti apie tamsos ir šviesos nuolatinę kaitą, teikiančią mums vieną po kito darbuotės ir poilsio atsikartojimą? Bet reiktų žvaigždžių tyrinėtojams palikti ilgesnę kalbą apie dangaus šviesulius, apie tai, kad pastarieji, esą, nustato

plaukimo kryptį, ar kad nurodo arimo bei derliaus nuėmimo laiką. Kiekvienam atskirai šiems [reiškiniams], idant jie atsirastų, būtų, tvarkytųsi, reikėjo ne tik geriausio kūrėjo ir tobulo proto, bet be didžiausio nuovokumo bei apgalvojimo taip pat nebūtų įstengiama ir jų pastebėti, pažinti, suprasti.

(7) Štai, metų laikų ir [jų nešamų] vaisių tvarka suskirstoma į pastovią įvairovę. Argi taip pat neludija apie savo kūrėją bei tėvą tiek pavasaris savo žiedais, tiek vasara savaisiais derliais, tiek padėkos vertas nunokęs ruduo, tiek ir glaudžiai su alyvuogių rinkimu susijusi žiema? Ir šita tvarka lengvai būtų sujaukta, jei nesiremtų į giliausią protą. (8) Be to, kad speigu nesvilintų vien tik žiema, ar nekankintų kaitra vien tik vasara, koks įstabus numatymas įterpia tarpinį reikiamą mišinį – rudenį bei pavasarį, idant per tam tikrus apsisukančių metų požymius vyktų užslėpti ir nekenksmingi perėjimai!

(9) Atkreipk dėmesį į jūrą: jos ribas nubrėžia jūros krantas. Pažiūrėk į bet kurį iš medžių: kaip jis iš žemės gelmių gaivinamas! Pažvelk į okeaną¹⁰⁹: jis liejasi patvinstančiomis beigi atslūgstančiomis bangomis. Žvilgterk į šaltinius: trykšta iš neišsenkančių gyslų. Stebėk upes: nuolat srūva nepavargstančiu tekėjimu. (10) Ką jau kalbėti apie vykusiai išdėstytus stačius kalnus, vingiuotas kalvas, nusidriekusias lygumas? O ar bevarta užsiminti apie gyvų būtybių tūleriopą apsisaugojimą nuo viena kitos, kurios tai ragais apginkluotos, tai dantimis apdovanotos, ir nagais sustiprintos, ir išaštrintais spygliais, arba nestokojančios kojų greitumo, ar bent pakeliančių sparnų?

(11) Bet ypač mūsų išvaizdos pats savaime grožis liudija apie Dievą-kūrėją: tvirta laikysena, veidas pakeltas, o akys įstatytos viršuje lyg sargybos bokšte, ir be to dar visi kiti pojūčiai yra išdėstyti panašiai kaip tvirtovėje.

18. Per ilgai užtruktų imant atskirus [pavyzdžius]. Žmoguje nėra tokio kūno nario, kuris nebūtų ir reikalingas, ir gražus, o kas yra dar nuostabiau, visi turi tą pačią išvaizdą, bet tam tikri bruožai yra su „nukrypimu“; tokiu būdu ir panašūs visi atrodome, ir paaiškėja, jog kiekvienas atskirai esame nepanašūs vienas į kitą. (2) Na, o gimimas, o troškimas gimdyti nejaugi ne Dievo duoti, idant ir krūtys išnešiojus pritvinktų pieno, ir kad gležnas naujagimis užaugtų dėl pieno lašų gausos?

(3) Tačiau Dievas rūpinasi ne vien tik pasauliu kaip visuma, bet ir [atskiris] kraštais. Britanija stokoja saulės, vis dėlto ją gaivina supančios iš visų pusių jūros šiluma¹¹⁰. Sausringąjį Egiptą įprastai drėkina Nilo upė, Mesopotamijai liūtis atstoja Eufratas, o Indo upė, sakoma, tiek apsėja, tiek ir palaisto Rytų šalis. (4) Jeigu įėjęs į kokius nors namus būtum pamatęs, kad viskas rūpestingai įrengta, sutvarkyta, išpuošta, be abejo pamanytum, jog jie tvarkomi šeiminingai, ir kad būtent pastarasis yra dar geresnis už anuos gerus

¹⁰⁹ T. y. Atlanto vandenyną.

¹¹⁰ Kalbama apie Golfo srovę (Fahy 1919, 139).

dalykus. Panašiai ir šiuose pasaulio namuose, kada aiškiai matysi dangaus bei žemės numatymą, tvarką, dėsnius, tikėk, jog yra pasaulio šeimininkas ir tėvas, nuostabesnis už pačius žvaigždynus ir viso pasaulio kraštus.

(5) Kadangi dėl apvaizdos nėra jokios abejonės, rasi galvoji, kad vertėtų išsiaiškinti, ar dangiška karalystė valdoma vieno ir to paties valdžia, ar valia daugelio? Šitam atskleisti nereikia didelių pastangų kai pamąstai apie žemiškąsias viešpatijas, kurių sutvarkymas neabejotinai remiasi dangaus pavyzdžiu. (6) Kada buvo toks bendras valstybės valdymas, kuris ar tai garbingai prasidėjo, ar bent iširo be kraujo praliejimo? Čia neminėsiu persų, pagal žirgų žvengimą metančių burtą dėl to kas valdys¹¹¹, taip pat praleisiu ir jau primirštą padavimą apie dvejetą tebiečių¹¹². Puikiausiai žinomas pasakojimas apie dvynių valdžią piemenims bei trobai¹¹³. Žento ir uošvio tarpusavio kovos išplito po visą pasaulį ir jiems abiem tokioje didelėje valstybėje lemtis nerado vietos¹¹⁴. (7) Pažiūrėk toliau: vienintelė bičių motinė, vienintelis vedlys bandose, tik vienas vadovaujantis kaimenėse. O tu, galbūt, tiki, jog danguje aukščiausia valdžia yra padalinta ir tos tikros bei dieviškos valstybės visa didybė suskaldyta, tuo tarpu, kai ji akivaizdžiai yra Dievas-visų tėvas, neturintis nei pradžios, nei pabaigos, tas, kuris visiems suteikia gimimo dovaną, pats būdamas amžinas, kuris jau buvo pirma pasaulio pats sau būdamas pasaulis, kuris visam, kas tik yra, žodžiu įsako, protu valdo, galia įvykdo?

(8) Jo negalima pamatyti: per ryškus jis regėjimui. Taip pat nei sugriebti, neigi įvertinti nėra galimybės: juslėms pernelyg didingas, beribis, neaprėpiamas ir toks, koks yra vieninteliam sau težinomas. Betgi mes per daug siaurapročiai suprasti, todėl jį tinkamai tik tada įvertiname, kai apibūdiname kaip nepasiduodantį jokiam įvertinimui. (9) Pasakysiu pagal savo supratimą: tas, kas galvoja, jog pažįsta Dievo galybę - ją mažina, o kas mažinti nenori, tas [negalvoja], jog pažįsta.

¹¹¹ Remiamasi Herodotu (Hdt. 3. 84. 3), kuris pasakodamas apie Persijos valdovo Darijaus išrinkimą užsimena: „Karalių išrinkti nutarė šitaip: kurio žirgas pirmasis sužvengs, išjojus saulei tekant į užmiestį, tas ir bus karalius.“ – vertimas Jono Dumčiaus.

¹¹² T. y. Eteoklį ir Polineiką, kurie poeto tragiko Aischilo (525–456 m. pr. Kr.) dramoje susivaidijo dėl Tebų sosto ir dvikovoje nužudė vienas kitą.

¹¹³ Kalbama apie mitinius Romos įkūrėjus brolius-dvynius Romulą ir Remą. Romulas, pirmasis Romos karalius užmušė savo brolių. Troba – tai *casa Romuli*, nedidelis statinys iš medžio ir šiaudų, ant Palatino kalvos išsilaikė iki 4 a. po Kr. (Sajdak 1925, 34).

¹¹⁴ Gnėjus Pompėjus Didysis 59 m. pr. Kr. vedė Julijaus Cezario dukterį Juliją, tačiau tai nesutrukdė tarp jų abiejų kilti kruvinam pilietiniam karui (Sajdak 1925, 34).

(10) Neklausk ir Dievo vardo: Jis vardu Dievas. Vardų reikia tuomet, kada reikalinga išskirti žmonių gausybę atskirais nuosavais įvardijimais. Dievo, kuris yra tik vienas, vardas „Dievas“ yra visaapimantis. Jei Jį tėvu pavadinsiu, įsivaizduotum kaip žemišką; jei karaliumi – įtartum kūnišku besanti; jei šeimininku - pamanytum, kad jis mažų mažiausiai mirtingas. Atmesk pridedamus įvardijimus ir aiškiai pamatysi jo spindesį.

(11) O kaip dėl to, jog šiuo klausimu galėčiau pasiremti bendru visų sutarimu? Štai, girdžiu kaip paprasti žmonės tiesdami dangun rankas taria ne kaip kitaip, o būtent „dieve“, taip pat „dievas yra didis“, „tikras dievas“, ar „jei dievas duos“. Taigi, tai tik išpažįstančio krikščionio žodžiai, ar vis tik tokia maldos išraiška būdinga liaudžiai iš prigimties? Net ir tie, kurie Jupiterį laiko vyriausiu, klysta dėl vardo, tačiau sutinka dėl vienvaldystės.

19. Patiriu taip pat, kad ir poetai skelbia esant vieną dievą ir žmonių tėvą, ir kad žmonių dvasinis nusiteikimas priklauso nuo to, kokią dieną atsiunčia visų tėvas. (2) Na, o mantujietis Maronas¹¹⁵ argi nepasako dar aiškiau, tiksliau, teisingiau: „Ir dangus, ir žemė pirma“ ir kitos pasaulio dalys „minta dvasia iš vidaus ir visatą judina siela... žvėrys iš ten ir žmonių giminė“¹¹⁶ ir kas tik bebūtų iš gyvių? Tas pats kitoje vietoje šį protą bei dvasią įvardija kaip dievą. Štai šitie žodžiai: „juk dievas tvinstas per visa: per žemes, per jūras plačias, per dangų gelmingą“¹¹⁷. Iš čia žmonės ir gyvuliai, lietūs iš čia beigi ugnys“. O ką kitą ir mes skelbiame, jei ne tai, kad Dievas yra protas, išmintis ir dvasia?

(3) Apžvelkim, jei nori, filosofų mokymą: pastebėsi, kad, nors ir skirtingais pasisakymais, pačia esme jie sutartinai prieina vienos ir tos pačios nuomonės. (4) Čia neminėsiu tų nemokytų ir senųjų, kurie savaisiais posakiais nusipelnė išminčių vardo. Taigi, pirmas iš visų būtų Talis Miletietis¹¹⁸, kuris ir pradėjo svarstymus apie dangiškuosius dalykus. Šis Talis Miletietis teigė, kad visa ko pradžia – vanduo, o dievas yra tas protas, kuris ir sukūrė viską iš vandens. Pernelyg didingas ir pakylėtas mokymas apie vandenį ir dvasią, kad galėtų būti sugalvotas žmogaus, o ne perteiktas Dievo; pats matai, kad pirmojo filosofo nuomonė visiškai sutampa su mūsų. (5) Vienas po kito Anaksimenas, o po jo Diogenas Apolonijietis¹¹⁹ mano, jog oras yra begalinis ir neaprepiamas dievas; pastarųjų sutarimas dėl dieviškumo

¹¹⁵ Kalbama apie žymųjį romėnų poetą Publijų Vergilijų Maroną (70–19 m. pr. Kr.).

¹¹⁶ Čia ir toliau cituojamas Antano Rukšos vertimas (Vergilius 2015, 297).

¹¹⁷ Iki čia Antano Rukšos vertimas (Vergilius 2015, 135), toliau – *mano*, nes čia Oktavijus netiksliai pacituoja Vergilijaus eiles.

¹¹⁸ Talis iš Mileto (apie 625–547 m. pr. Kr.), graikų filosofas ir gamtos tyrėjas, vienas iš septynių išminčių.

¹¹⁹ Graikų filosofas Anaksimenas iš Mileto (veikė 546–525 m. pr. Kr.) ir jo mokinys Diogenas iš Apolonijos (laikomas paskutiniu iš priešokratinių filosofų) visa ko pirminiu elementu laikė orą.

taip pat yra panašus. (6) Anaksagoras¹²⁰ dievu vadina sutvarkantį ir judinantį beribį protą, o Pitagorui¹²¹ dievas yra besidriekianti ir visame pasaulyje pasklidusi dvasia, iš kurios gyvastį gauna taip pat ir visi gyvi padarai. (7) Ksenofanas¹²², yra žinoma, mokė, kad dievas yra protaujanti begalinė visybė, Antistenas¹²³ – kad kiekviena tauta turi daug dievų, tačiau iš tiesų pats pagrindinis yra tik vienas, o Speusipas¹²⁴ pripažino, jog dievas – tai teikianti gyvybę ir visa valdanti [gamtos]¹²⁵ jėga. (8) Štai Demokritas¹²⁶, nors ir pirmasis išsigalvojo apie atomus, argi dažniausiai nesako, kad pavidalus kurianti gamta bei išmintis ir yra dievas? Stratonui¹²⁷ lygiai taip pat gamta [yra dievas]. Net ir garsusis Epikūras¹²⁸, kuris mano, jog dievai arba dykinėja, arba jų iš viso nėra, gamtą vis dėlto stato aukščiau kitų. (9) Aristotelio¹²⁹ požiūris įvairuoja, tačiau išskiria vieną galybę; mat vadina dievu kartais protą, kai kada pasaulį, o kada ne kada dievą iškelia kaip pasaulio valdovą. Taip pat ir Teofrastas¹³⁰ nepastovus teikdamas pirmenybę tai pasauliui, tai dieviškajam protui; kaip ir Heraklidas iš Ponto¹³¹, kuris, kad ir skirtingai, dieviškąjį protą priskiria pasauliui. (10) Zenonas¹³², Chrisipas¹³³ ir Kleantas¹³⁴ lygiai taip pat yra nepastovūs, tačiau jie visi prieina prie [išvados] dėl apvaizdos vienumo. Pavyzdžiui, Kleantas aiškina, kad dievas yra protas, po to, jog dvasia, ar tai eteris, bet dažniausiai, kad išmintis. Pastarojo mokytojas Zenonas visa ko pradų kartais laiko

¹²⁰ Anaksagoras (apie 500–428 m. pr. Kr.), graikų filosofas iš Kladzomenų, manė, kad pasaulis atsirado iš beformės materijos, sudarytos iš daugybės nematomų dalelių, kurių kiekvienoje glūdi visų savybių sėklos.

¹²¹ Pitagoras (apie 569–apie 500–475 m. pr. Kr.), graikų filosofas ir matematikas iš Samo, plėtojo geometriją ir skaičių teoriją.

¹²² Ksenofanas iš Kolofonės (apie 570–475 m. pr. Kr.?), graikų filosofas, Elėjos filosofų mokyklos įkūrėjas. Įsivaizdavo Dievą kaip absoliučiai tobulą ir pačią jo egzistavimo galimybę siejo su tobulumu.

¹²³ Antistenas iš Atėnų (apie 455?–apie 360 m. pr. Kr.?), graikų filosofas, kinikų mokyklos įkūrėjas.

¹²⁴ Speusipas (apie 408–apie 339 m. pr. Kr.), graikų filosofas, Platono sūnėnas ir mokinys.

¹²⁵ Originale žodis *naturalem* yra laužtiniuose skliaustuose.

¹²⁶ Demokritas (apie 460–apie 360 m. pr. Kr.?), graikų filosofas iš Abderų, atomistinės teorijos kūrėjas.

¹²⁷ Stratonas (apie 335–apie 269 m. pr. Kr.), filosofas peripatetikas iš Lampsako. Nepripažino sielos nemirtingumo, bet manė gamtoje esant dieviškąją galią, netapačią sąmonei ar formai.

¹²⁸ Epikūras (341–270 m. pr. Kr.), graikų filosofas iš Samo, epikūrininkų mokyklos įkūrėjas.

¹²⁹ Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.), graikų filosofas iš Stageiros, peripatetikų filosofinės mokyklos įkūrėjas.

¹³⁰ Teofrastas (372–288 m. pr. Kr.) graikų filosofas, mokslininkas, gamtos tyrėjas, Aristotelio mokinys ir sekėjas.

¹³¹ Herakleidas Pontietis (apie 390–apie 322 pr. Kr.), graikų filosofas iš Ponto Heraklėjos, Platono mokinys.

¹³² Zenonas Kitijietis (apie 335–apie 263 m. pr. Kr.), graikų filosofas, stoicizmo pradininkas.

¹³³ Chrisipas (apie 281–275–apie 208–205 m. pr. Kr.), graikų filosofas stoikas, Zenono Kitijiečio ir Kleanto mokinys.

¹³⁴ Kleantas (apie 330–apie 230 m. pr. Kr.), graikų filosofas, stoicizmo atstovas, Zenono Kitijiečio mokinys, Chrisipo mokytojas.

gamtos dievišką tvarką ir eterį, o kartkartėmis – protą; tuo pat metu jis aiškindamas, kad Junona¹³⁵ – tai oras, Jupiteris¹³⁶ – dangus, Neptūnas¹³⁷ – jūra, Vulkanas¹³⁸ – ugnis ir parodydamas, jog panašiai ir kiti liaudies dievai yra pirmaprados medžiagos įtaigiai atskleidė ir įrodo plačiai paplitusį paklydimą. (11) Chrisipas beveik tuos pačius – protingą dieviškąją jėgą, gamtą bei pasaulį, o kai kada ir likimo neišvengiamumą – laiko dievu ir, apskritai, gamtos mokslo pagalba aiškindamas Hesijodo¹³⁹, Homero¹⁴⁰ ir Orfėjo¹⁴¹ eiles, atkartoja Zenoną. (12) Taip pat ir Diogenas iš Babilono¹⁴² turi mokymą išaiškinant ir išdėstant, kad Jupiterio „gimdymas“ bei Minervos gimimas¹⁴³ ir kiti panašūs dalykai yra ne dievų, o gamtos [reiškinių] įvardinimai. (13) Taip, iš tiesų Sokrato sekėjas Ksenofontas¹⁴⁴ neigia, jog galėtų būti matomas tikro dievo atvaizdas, todėl, esą, netikslinga ir stengtis [apie jį] aiškintis, kai tuo tarpu, stoikui Aristonui¹⁴⁵ [dievas] iš viso neperprantamas: tad, ir vienas, ir kitas Dievo didybės pažinimą laikė neįmanomu. (14) Platono¹⁴⁶ pasisakymas apie dievą, tiek pačią esmę, tiek ir apie įvardinimus yra akivaizdesnis ir būtų pilnai [vadinamas] dangišku, jei nebūtų kartais užterštas pasaulietišku įsitikinimu priemaiša. Taigi, Platono „Timajuje“ dievas pačiu savo vardu pasaulio tėvas, sielos kūrėjas, dangiškųjų ir žemiškųjų dalykų sutvėrėjas, kurį, kaip sako [Platonas] įžangoje, ir aptikti nelengva dėl pernelyg didelės, neįtikėtinos galybės, o aptikus, neįmanoma viešai nupasakoti¹⁴⁷. (15) Beveik tokie patys [bruožai] ir tie, kurie būdingi ir mūsiškiam [Dievui]; juk tiek pripažįstame Dievą, tiek vadiname visų tėvu, tiek ir niekuomet viešai, nebent tik paklausti, [jo] neskelbiame.

¹³⁵ Junona – italikų deivė, vyriausioji Saturno ir Rėjos duktė, Jupiterio žmona, moterų globėja, poetų tapatinta su gr. Hera.

¹³⁶ Jupiteris – aukščiausiasis romėnų dievas, dangaus valdovas, dievų ir žmonių tėvas.

¹³⁷ Neptūnas – romėnų religijoje gėlo vandens, apvaisinančios drėgmės, šaltinių, jūrų dievas, vėliau tapatintas su Poseidonu.

¹³⁸ Vulkanas – romėnų religijoje ugnies ir kalvystės dievas, atitinkantis gr. Hefaistą.

¹³⁹ Hesijodas (8 a. pr. Kr. pabaiga–7 a. pr. Kr. pradžia), iš Bojotijos kilęs graikų poetas, epų kūrėjas.

¹⁴⁰ Homeras (8 a. pr. Kr.), graikų poetas, Europos literatūros ir herojinio epo pradininkas, Ilijados ir Odisejos autorius.

¹⁴¹ Orfėjas – legendinis graikų dainius iš Trakijos, Apolono ir Kaljopės sūnus, Euridikės vyras.

¹⁴² Diogenas Babilonietis (apie 240–152 m. pr. Kr.) graikų filosofas stoikas, Chrisipo mokinys.

¹⁴³ Minerva, romėnų religijoje išminties ir mokslų, verpimo ir audimo meno, taip pat karo deivė, Jupiterio duktė, gimusi iš jo galvos.

¹⁴⁴ Ksenofontas (apie 430–apie 350 m. pr. Kr.), graikų istorikas ir karo vadas iš Atėnų, Sokrato mokinys.

¹⁴⁵ Aristonas (3 a. pr. Kr.) graikų filosofas skeptikas iš Chijo.

¹⁴⁶ Platonas (427–347 m. pr. Kr.), graikų filosofas, Sokrato mokinys, Akademijos filosofinės mokyklos kūrėjas.

¹⁴⁷ Plg.: Pl. *Ti.* 28c: „Aišku, rasti visa ko Kūrėją ir Tėvą yra sunkus darbas, o ir radusiam neįmanoma apie tai visiems atskleisti...“ – vertimas Naglio Kardelio.

20. Išdėsčiau bemaž visų žinomesnių filosofų pažiūras, kurie nurodė vieną dievą, tegu ir įvairiai pavadindami, kad kiekvienas galėtų spręsti – arba nūnai krikščionys yra filosofai, arba filosofai jau tuomet buvo krikščionimis.

(2) Bet jeigu apvaizda tvarko pasaulį ir jis valdomas vieno Dievo valia, neturėtų mūsų neišmanantys senųjų laikų žmonės, susižavėję, ar veikiau suvilioti savųjų pasakėlių įpainioti į abipusio sutarimo klaidą; jie atremiami savųjų filosofų teiginiais, kuriuos paremia tiek mokslo, tiek ir senų laikų patikimumas. (3) Nes mūsų senoliai buvo taip linkę tikėti pramanais, kad lengvabūdiškai tikėjo taip pat ir kitais keistais, neįtikėtinais stebuklais: daugianare Skile¹⁴⁸, įvairialype Chimaira¹⁴⁹, ir dėl užsitraukiančių žaizdų atgimstančia Hidra¹⁵⁰, ir arkliais, kurie persipynę su žmonėmis, t. y. kentaurais; jie buvo pasiruošę mieliai klausyti bet ko, ką tik gandai pajėgūs prasimanyti. (4) Na, o tos bobų pasakos apie žmones: žmonės virtę paukščiais ar žvėrimis, ir netgi medžiais bei gėlėmis? Tai, jei būtų įvykę, [po šiai dienai] atsitiktų; kadangi būti negali, tai ir neįvyko. (5) Panašiai mūsų neapdairūs, patiklūs sentėviai dėl vaikiško naivumo dievus, kuriuos tikėjo, laikė tikrais. Tuo metu, kai savo karalius pamaldžiai garbsto, kai juos mirusius geidžia matyti atvaizduose, kai trokšta jų atminimą įamžinti statulomis, tai, kas buvo numatyta kaip guodimasis, tampa šventomis garbinimo apeigomis. (6) Galop, tiek pirmiau negu pasaulis atsivėrė dėka prekybinių santykių, tiek ir anksčiau nei tautos savo papročiais bei įpročiais ėmė maišytis, kiekviena tautybė garbino kaip šlovingo atminimo bendratautį savo pradininką, arba garsų karvedį, ar dorą, narsumu pranokusią savąją gimtį valdovę, ar kokio naudingo prietaiso ar amato išradėją: tokiu būdu ir mirusiems buvo parodomas palankumas, ir būsimoms [kartoms] pavyzdys.

21. Paskaityk istorikų kūrinius, ar filosofų raštus: tą patį kaip ir aš pripažinsi. Euhemeras¹⁵¹ aprašo, kad [žmonės] buvo laikomi dievais dėl didvyriškumo ar geradarystės ir išskaičiuoja jų kilmes, gimtines, kapus, nurodydamas pagal provincijas – ir Jupiterio iš Diktės¹⁵², ir Apolono iš Delfų¹⁵³, ir Izidės iš Faro¹⁵⁴, ir Cereros iš Eleusino¹⁵⁵. (2) Prodikas¹⁵⁶ byloja, kad į dievų tarpą priimti tie, kurie bekeliaudami atrado

¹⁴⁸ Skilė – graikų mituose šešiagalvė ir dvylikakojė lojanti baidyklė.

¹⁴⁹ Chimaira – graikų mituose ugnimi kvėpuojanti mitinė pabaisa su liūto, ožkos ir gyvatės galvomis.

¹⁵⁰ Hidra – graikų mituose Heraklio nužudytas šimtagalvis slibinas.

¹⁵¹ Euhemeras (4–3 a. pr. Kr.), graikų filosofas, teigęs, kad dievai ir mitiniai herojai – tai sudievinti praicities žmonės.

¹⁵² Diktė – kalnas rytinėje Kretos dalyje.

¹⁵³ Delfai – Fokidės miestas Parnaso kalno papėdėje.

¹⁵⁴ Faras – sala ties Egipto Aleksandrija su garsiuoju jūros švyturiu.

¹⁵⁵ Eleusinas – pajūrio miestas Atikoje.

¹⁵⁶ Prodikas – graikų sofistas iš Kėjo, Sokrato amžininkas.

naujus žemės vaisius ir tuo pasitarnavo žmonių labui. Tokį patį požiūrį filosofuodamas išsako ir Persėjas¹⁵⁷ bei susieja rastus žemės vaisius ir pačių žemės vaisių atradėjus su tokiais pat pavadinimais, kaip skelbia žaismingas pasakymas: „žvarboka ir Venerai¹⁵⁸ be Libero¹⁵⁹, Cereros“. (3) Žymusis makedonietis Aleksandras Didysis¹⁶⁰ garsiu laišku savo motinai parašė, kad vienas žynys iš baimės dėl jo galios atskleidė jam paslaptį apie dievus-žmones; ten Vulkaną vaizduoja iš visų vyriausiu, o po to Jupiterio giminę ir nuo Isidės¹⁶¹ varpų link kregždės, barškalo ir iki tuščio (kadangi kūno dalys išmėtytos) taviškio Serapio, ar tai Osirio¹⁶² kapo.

22. Pagaliau, stebėk pačias savaimė šventas apeigas ir misterijas: užtiksi nelaimingų dievų liūdnas pabaigas, pražūtis ir laidotuves, jų sielvartus ir raudas. Isidė prarasto sūnaus¹⁶³ gedi, aprauda, ieško kartu su savuoju Kinokefalu¹⁶⁴ bei plikiais dvasininkais, o vargšai Isidės žyniai mušasi į krūtines tuo išreikšdami didžiai nelaimingos motinos širdgėlą. Kiek vėliau, atradus vaiką, Isidė džiūgauja, šokinėja iš džiaugsmo dvasininkai, atradėjas Kinokefalas didžiuojasi ir nesiliaujama kiekvienais metais ir prarasti ką atranda, ir atrasti ką praranda. Argi nejuokinga, kada ir apverkia tai, ką garbina, ir garbina tai, ką apverkia? Ir vis dėlto, šios apeigos kitados buvusios egiptietiškomis, nūnai patapo ir romėniškomis.

(2) Cerera, uždegus deglus ir gyvatę apsvyniojus, susirūpinusi ir susisielojusi klaidžiodama ieško pagrobtos ir suvedžiotos Liberos¹⁶⁵ – tokios yra Eleusinijos¹⁶⁶. (3) O kokios yra Jupiteriui skirtos apeigos? Maitintoja yra ožka; ir nuo rajūno tėvo kūdikis gelbėjamas, idant nebūtų prarytas, ir koribantų cimbolais skambinama, kad tėvas neišgirstų knerkimo.

(4) Sarmata ir kalbėti apie Kibelės Dindimą, tos, kuri pati būdama itin negraži, ir kaip daugelio dievų motina jau susenusi, patinkančio jai bedalio meilužio neįstengė sugundyti kekšystei ir todėl iškastravo,

¹⁵⁷ Persėjus iš Kitijo (apie 306–apie 243 m. pr. Kr.), graikų filosofas stoikas, Zenono Kitijiečio mokinys.

¹⁵⁸ Venera – italikų deivė, vėliau tapatinta su graikų meilės ir grožio deive Afrodite.

¹⁵⁹ Liberas – italikų derlingumo dievas, vėliau tapatintas su Bakchu.

¹⁶⁰ Aleksandras Didysis (356–323 m. pr. Kr.) – Makedonijos karaliaus Filipo ir Olimpijos sūnus, Makedonijos valstybės valdovas.

¹⁶¹ Isidė – egiptiečių deivė, Osirio žmona, Horo motina; vėliau – Mėnulio deivė.

¹⁶² Osiris – egiptiečių dievas, Isidės vyras, Egipto globėjas.

¹⁶³ T. y. Harpokrato, graikų mitologijoje – tylėjimo dievo, tapatinto su egiptiečių dievu Horu.

¹⁶⁴ Gr. k. „šungalviu“, t. y. senovės egiptiečių požemio, mirusiųjų dievu Anubiu, kuris dažniausiai buvo vaizduojamas žmogumi su šakalo galva. Anubis buvo Osirio ir Isidės sūnus.

¹⁶⁵ Libera – italikų derlingumo deivė, vėliau tapatinta su Prozerpina.

¹⁶⁶ T. y. šventė Cereros garbei.

idant eunuchą – tik pamanyk! – padarytų dievu. Dėl šios pasakos galai¹⁶⁷ ir kastratai ją garbina savo kūno žalojimu. Tai jau ne šventos apeigos, bet savęs kankinimas.

(5) Na, o argi jūsiškių dievų pavidalai ir būdingi bruožai patys savaime neparodo anų kaip pajuokos vertų ir atgrasių? Vulkanas – šlubas ir liguistas dievas; vis dar bebarzdis po tiekos amžių Apolonas¹⁶⁸; gana barzdingas, nors ir sūnus visuomet jauno Apolono, Asklepijas; Neptūnas žalsvomis akimis; melsvai pilkomis – Minerva; Junona – karviaakė; sparnuotomis kojomis Merkurijus; Panas¹⁶⁹ – kanopuotas; gi Saturnas¹⁷⁰ – pančiuotas. Janas¹⁷¹ turi du veidus, tarytum eitų taip pat ir atbulom; Diana kartais aukštai susijuosusi medžiotoja, ir be to dar Efese¹⁷² vaizduojama su pūpsančių krūtų apstybe, o štai baisingoji Diana-Trivija¹⁷³ yra trigalvė ir daugiarankė. (6) Kai dėl jūsiškio Jupiterio, jis statomas tai bebarzdis, tai iškyla kaip barzdotas. Kai jis vadinamas Amonu – turi ragus; kai Kapitoliečiu – nešinas tuomet žaibais; o kai Latijariu¹⁷⁴ – apsipylęs kraujais (koks jis, kai yra Feretriumi vadinamas – † žinių neturiu †). Taigi, idant dėl „Jupiterių“ gausos neieškoti toliau [pavyzdžių], yra tiek Jupiterio atgrasių pavaizdavimų, kiek jis turi įvardijimų.

(7) Erigonė¹⁷⁵ užsinėrė kilpą, kad tarp žvaigždynų būtų įterpta kaip Mergelė¹⁷⁶; Kastorai¹⁷⁷ pakaitomis miršta, idant gyventų; Asklepijas nutrenkiamas žaibais, kad iškiltų kaip dievas; o Herkulis¹⁷⁸, kad nusimestų žmogystę, sudega ugnyse ant Oitės¹⁷⁹.

¹⁶⁷ Galai – Kibelės kulto žyniai-eunuchai.

¹⁶⁸ Apolonas – graikų mituose Dzeuso ir Leto sūnus, šviesos, pranašysčių, poezijos, muzikos, medicinos, vėliau saulės dievas.

¹⁶⁹ Panas – graikų miškų ir piemenų dievas, bandos sargas, su ragais, ožio kojomis ir uodega, įvarantis žmonėms panišką baimę.

¹⁷⁰ Saturnas – italikų pasėlių ir žemdirbystės, laiko dievas.

¹⁷¹ Janas – italikų saulės kelio, laiko ir metų, durų ir vartų, pradžios ir pabaigos dievas, vaizduojamas su raktu ir dviem veidais – jaunu, atsuktu į ateitį, ir senu, žiūrinčiu į praeitį.

¹⁷² Efasas – jonėnų miestas Mažojoje Azijoje su garsia Artemidės (tapatinta su romėnų Diana) šventykla.

¹⁷³ Trivija – „trijų kelių kryžkelės deivė“, Dianos (Hekatės) epitetas.

¹⁷⁴ Šio epiteto liet. vertimas paimtas iš *Naujasis Židinys* 1992 m. vasaris. Nr. 2 (14), p. 6.

¹⁷⁵ Erigonė graikų mituose Itėniečio Ikarijo duktė, Febo paversta Mergelės žvaigždynu.

¹⁷⁶ T. y. Mergelės žvaigždynas.

¹⁷⁷ T. y. broliai dvyniai Kastoras ir Poluksas.

¹⁷⁸ Herkulis – lotynizuota Heraklio vardo forma. Heraklis – graikų mituose Dzeuso ir mirtingosios moters Alkmėnės sūnus, vienas narsiausių mitinių didvyrių.

¹⁷⁹ Pažodž. – „oitiskose ugnyse“.

23. Šias pasakas bei paikystes patiriame tiek iš neišmanančių tėvų, tiek, kas yra svarbiau, jas ir toliau plėtojame pačiomis studijomis ir mokslais, o ypač eilėmis poetų, kurie dėl savo įtakos yra didžiai pakenkę pačiai tiesai. (2) Todėl ir Platonas labai vertai pašalino tą garsųjį, išliaupsintąjį ir apvainikuotąjį Homerą iš valstybės, kurią kūrė pokalbyje¹⁸⁰. (3) Mat čia, o ypatingai poemoje apie Trojos karą, jūsiškius dievus, nors ir pramogos dėlei vaizduoja, tačiau juos įpynė į žmonių reikalus ir veiklas; o ten, žiūrėk, poras iš [dievų] statė priešpriešiais, sužeidė Venerą¹⁸¹, Marsą gi sukaustė¹⁸², sužalojo¹⁸³, privertė bėgti¹⁸⁴. (4) Apie Jupiterį pasakoja, kad tasai, idant kitų dievų¹⁸⁵ nebūtų supančiotas, buvęs išgelbėtas Briarėjo¹⁸⁶; ir kad sūnų Sarpedoną, kadangi iš mirties neįstengė ištraukti, apraudojo kruvinu lietumi¹⁸⁷; ir dargi sugundytas Veneros juosta aistringiau, nei kad su tomis, su kuriomis paprastai svetimaudavo, sugulė su žmona Junona¹⁸⁸.

(5) Kitoje vietoje Herkulis mėžė mėšlus¹⁸⁹, o Apolonas gyvulius gano Admetui¹⁹⁰; gi Neptūnas sienas pastato Laomedontui¹⁹¹, tačiau nelaimėlis statybininkas negauna užmokesčio už darbą¹⁹². (6) Ten Jupiterio žaibas su Enėjo ginklais yra kalamas ant priekalo¹⁹³, nors ir dangus, ir žaibai, ir perkūnijų žybčiojimais buvo daug anksčiau, nei kad Jupiteris gimė Kretoje, o tikro žaibo liepsnų nei Kiklopas nepajėgė atkartoti, nei patsai Jupiteris nesibaiminti. (7) Ką jau kalbėti apie užklyptą Marso ir Veneros paleistuvavimą¹⁹⁴ bei apie Jupiterio panaudotą prievartą prieš dangui priskirtą Ganimedą¹⁹⁵? Visa tai papasakota dėl to, jog

¹⁸⁰ T. y. savo veikale *Valstybė*.

¹⁸¹ Tai padarė Tididas (Diomedas), Tidėjo sūnus (žr.: Hom. *Il.* V. 334–337).

¹⁸² Tai padarė giganto Aloėjo sūnūs Otas ir Efialtas (žr.: Hom. *Il.* V. 385–386).

¹⁸³ Tai padarė Tididas (Diomedas), Tidėjo sūnus (žr.: Hom. *Il.* V. 855–858).

¹⁸⁴ Hom. *Il.* V. 866–867.

¹⁸⁵ T. y. Poseidono, Heros ir Atėnės (žr.: Hom. *Il.* I. 399–400).

¹⁸⁶ Žr.: Hom. *Il.* I. 403–404.

¹⁸⁷ Žr.: Hom. *Il.* XVI. 459–460.

¹⁸⁸ Žr.: Hom. *Il.* XIV. 346 ff.

¹⁸⁹ Žr. *Ov. Met.* IX. 187.

¹⁹⁰ Žr.: Hom. *Il.* II. 764–767.

¹⁹¹ Laomedontas – graikų mituose Trojos karalius, Priamo tėvas.

¹⁹² Žr.: Hom. *Il.* XXI. 443 ff.

¹⁹³ Žr. *Verg. Aen.* VIII. 423 ff.

¹⁹⁴ Žr.: Hom. *Od.* VIII. 267 ff.

¹⁹⁵ Ganimedas – graikų mituose Trojos karaliaus Trojo sūnus, pagrobtas Dzeuso, vyno pilstytojas Olimpo puotose. Žr. *Ov. Met.* X. 155 ff.

žmonių ydoms būtų sukurtas tam tikras pateisinimas. (8) Šiais ir panašiais pramanais bei pasaldintais melais suvedžiojami vaikiški protai, ir, tiek tų pačių pasakų aplinkoje jie auga iki pat žmogiško amžiaus jėgų žydėjimo, tiek, nelaimingieji, ir pasensta tokiuose pat įsivaizdavimuose, nors tiesa yra taip arti, bet tik tiems, kurie ieško.

(9) Juk ir pirmąjį iš panašių pulko, Saturną, visi senovės graikų ir romėnų rašytojai skelbė buvus žmogumi. Žino apie tai Nepotas¹⁹⁶ ir Kasijus¹⁹⁷ savo istorijos veikaluose, taip pat ir Talis¹⁹⁸ bei Diodoras¹⁹⁹ apie tai byloja. (10) Taigi, tas Saturnas, iš baimės dėl siautėjančio sūnaus pabėgęs iš Kretos, buvo pasiekęs Italiją ir Jano svetingai priimtas anuos nemokytus ir netašytus žmones daug ko, kaip graikas ir dar išsilavinęs, išmokė - rašyti raides, kalti monetas, gaminti padargus. (11) Ir savo slaptavietę, kurioje saugiai buvo pasislėpęs, jis teikėsi pavadinti Lacijumi²⁰⁰, taip pat kaip ir Saturnijos miestą pagal savąjį vardą, o Janas [suteikė vardą] Janikului bei paliko būsimųjų kartų atminimui²⁰¹. (12) Taigi, bet kuriuo atveju tik žmogus buvo tas, kuris pabėgo, tik žmogus buvo tas, kuris slėpėsi, tiek tėvas žmogaus, tiek ir gimęs iš žmogaus. Juk Žemės²⁰² ar Celo²⁰³ sūnumi paskelbtas, kas italų akimis reikštų nežinomų tėvų, kaip iki pat šių dienų netikėtai pasirodžiusius įvardiname lyg iš dangaus nukritusius, kaip nekilmingus ir nežinomus žemės vaikus. (13) Šio sūnus Jupiteris išvarius tėvą karaliavo Kretoje, ten pasimirė, ten vaikų prasigyveno; iki šiol yra lankoma Jupiterio ola bei rodomas jo kapas, ir būtent pačiomis savo šventomis vietomis ir įrodoma [jo] žmogiška prigimtis.

24. Nėra reikalo leisti į atskiras smulkmenas ir pateikti štai tos giminės visą protėvių eilę, kadangi pripažinus žmogiškumą pirmiesiems tėvams, jis ta pačia paveldėjimo seka prasiskverbė ir į likusius.

¹⁹⁶ Kornelijus Nepotas (100–25 m. pr. Kr.), romėnų istorikas.

¹⁹⁷ Liucijus Kasijus Hemina (2 a. pr. Kr.), romėnų istorikas, vienas pirmųjų ėmęs rašyti lotyniškai (OCD 1999, 300).

¹⁹⁸ Talis – ankstyvosios imperijos laikų graikų chronografas (OCD 1999, 1491).

¹⁹⁹ Diodoras Sicilietis (1 a. pr. Kr.), iš Sicilijos Agirijo kilęs graikų istorikas, parašęs monumentalų pasaulio istorijos nuo mitologinių laikų iki 60 m. pr. Kr. veikalą *Istorinė biblioteka*.

²⁰⁰ Plg. (Verg. *Aen.* VIII. 322–323): „...ir panoro Lacijum šalį pramint, kur teko saugiam slapstinėtis“ – vertimas Antano Rukšos.

²⁰¹ Plg. (Verg. *Aen.* VIII. 357–358): „...Šitą Janas garbus, tą įsteigė pilį Saturnas, vardas Janikulas šios, Saturnija buvo anosios“ – vertimas Antano Rukšos.

²⁰² Žemė (lot. Terra) – romėnų religijoje deivė Žemė kaip visa ko augintoja.

²⁰³ Celas – romėnų religijoje sudievinta dangaus sąvoka, dangaus dievas.

Ko gera, dievus išgalvojate po mirties: tiek Romulas²⁰⁴ melagingai prisiekiant Prokului²⁰⁵ tampa dievu, tiek trokštant maurams – Juba²⁰⁶, taip pat dievais ir kiti karaliai, kurie sudievinami ne dėl tikėjimo dievyse, bet dėl pagarbos turėtai galiai. (2) Būtent prieš pastarųjų valią priskiriamas garbingas [dieviškumo] vardas; jie nenori atsisakyti savo žmogystės, bijo būti garbinami nelyginant kokie dievai, to negeidžia nors ir būdami jau pasenę. (3) Todėl nei iš mirusiųjų dievai, nes dievas mirti negalėtų, nei iš gimusiųjų, nes miršta visa, kas gimsta; o dieviška yra tai, kas neturi nei pradžios, nei pabaigos. Nes kodėl, jei jau gimė, taip pat ir dabartiniu metu negimsta? Rasi jau Jupiteris nuseno ir Junoną apleido gebėjimas gimdyti, o Minerva pražilo pirmiau, negu pagimdė. Argi ne dėl to užtrūko gebėjimas daugintis, nes jokio pritarimo neparodoma tokiems padavimams? (4) Tačiau, jei dievai galėtų gimdyti, o mirti negalėtų, turėtume daugiau dievų už visus žmones kartu sudėjus, tiek, kad jau jų nei dangus nesutalpintų, nei oras neapimtų, nei žemė nepaneštų. Iš ko yra aišku, kad anie buvo žmonės, apie kuriuos skaitome, jog gimė, ir žinome, kad mirė.

(5) Taigi, ar kas abejoja, kad šių sudievinantiems atvaizdams liaudis meldžiasi ir juos viešai garbina, tuo metu, kai neišmanančių įsivaizdavimas ir protas meno dailumu suklaidinami, aukso spindesiu apakinami, sidabro blizgesiu bei dramblio kaulo žibesių atbukinami? (6) O jeigu kas pagalvotų apie tai, kokiais kankinimo įrankiais ir kokiais prietaisais kiekvienas stabas dirbinamas, susigėstų to, kad bijosi medžiagos, taip paniekintos meistro, besistengiančio padirbti dievą. Juk medinis dievas, galimas daiktas, laužo ar kartuvių²⁰⁷ dalis yra pakabinamas, kapojamas, tašomas, obliuojamas. (7) Ir dievas auksinis, ar sidabrinis, iš nešvaraus indo, kaip jau ne kartą daryta Egipto karaliaus²⁰⁸, liejamas, kalamas, plaktukų bei priekalų pagalba daromas; taip pat ir akmeninis [dievas] skaldomas, raižomas ir niekingo žmogaus gludinamas, tačiau dėl savojo gimimo nesijaučia įžeistas, lygiai kaip kad vėliau dėl jūsų garbinimo [nesijaučia]

²⁰⁴ Romulas – legendinėje Romos istorijoje dievo Marso ir Rėjos Silvijos sūnus, Romos miesto įkūrėjas, po mirties dievintas Kvirino vardu.

²⁰⁵ Po Romulo iškeliavimo (ugniniu vežimu pakilo į dangų) senatorius Julijus Prokulas romėnams pranešė, kad Romulas pasirodė jam ir liepė visiems paskelbti, jog esąs ir privalo būti garbinamas kaip dievas Kvirinas (Sajdak 1925, 44).

²⁰⁶ Kalbama apie Mauritanijos (Šiaurės Afrika) karalių Juba II (m. apie 23 m. po Kr.). Šis karalius buvo didžiai išsilavinęs žmogus ir siekė įdiegti graikiškąją bei romėniškąją kultūras savo karalystėje (OCD 1999, 799).

²⁰⁷ Arba kryžiaus kaip nukryžiuojamo įrankio (Waltzing 1909, 121).

²⁰⁸ Turimas omenyje Egipto karalius Amasis, kuris, anot istoriko Herodoto „turėjo daugybę visokių brangenybių; tarp jų buvo auksinis dubuo, kuriame pats ir visi jo svečiai mazgodavosi kojas. Dubenį išlydęs, jis nuliedino iš jo dievo statulą ir pastatė judriausioje polio vietoje. Egiptiečiai lankė tą statulą ir didžiai garbino. Sužinojęs tokį jų elgesį, Amasis susišaukė egiptiečius ir pareiškė jiems, kad statula padaryta iš to dubens, į kurį jie anksčiau ir spjaudydavo, ir šlapindavosi, ir kuriame kojas mazgodavosi, o dabar jį taip labai gerbia“. Vertimas Jono Dumčiaus (Herodotos 1988, 151).

pagerbtas. (8) Galbūt akmuo ar medis ar sidabras dar nėra dievas. Na tai kada gi tokiu užgimsta? Žiūrėk, jis lydomas, kalamas, skaptuojamas: dar ne dievas; štai, lituojamas, sunarstomas, pastatomas: vis dar nėra dievas; šit, puošiamas, šventinamas, jam meldžiamasi: tik tada galų gale jis yra dievas, kuomet žmogus jo užsimanė ir pašventino.

(9) O kaip gi jūsiškius dievus bežadžiai gyviai vertina pagal prigimtį! Pelės, kregždės, pesliai žino ir supranta, kad tie nieko nejaučia: [juos] mindo, [ant jų] tupi, ir jei tik nenubaidote, pačioje jūsiškio dievo burnoje susisuka lizdą; gi vorai jo veidą apipina ir nuo pačios jo galvos apkabinėja voratinklių gijomis. (10) Jūs šluostote, valote, šveičiate ir tuos, kuriuos padarote, saugojate bei jų bijotės todėl, kad niekas iš jūsų nepagalvoja, jog prieš garbinant dievą pirmiau reiktų jį pažinti, todėl, kad neapgalvotai trokšta gimdytojams paklusti, todėl, kad yra labiau linkę pritarti svetimai klaidai, nei savimi pasikliauti, todėl, kad nieko iš to, ko bijo, nėra pažinę. Tokiu būdu aukse bei sidabre buvo sudievinas godumas, taip beprasmės statulos gavo savo pavidalą, taip atsirado romėnų prietarai.

(11) Jei tik tu panagrinėtum šiųjų tikybinės apeigas, kiek daug jų yra vertos išjuokimo, ar dar daugiau – užjautos! Vieni nuogi žvarbios žiemos metu bėginėja²⁰⁹, kiti vaikščioja su veltinėmis kepurėmis²¹⁰, nešioja senovinius skydus, muša odinius būgnus, elgetaudami gatvėse su savimi tamposi dievus²¹¹; į kai kurias šventyklas kartą metuose leidžia užėiti, o kai kurias apskritai šiukštu lankyti²¹²; būna [iškilmių] kur vyriui negalima [rodytis]²¹³, o kai kuriose apeigose – moterims²¹⁴. Taip pat ir tam tikrose apeigose vergo dalyvavimas yra tolygus niekšybei, kuri šaukiasi permaldavimo²¹⁵. Vienas šventas [statulas] vainikuoja tik vieną kartą tekėjusi moteris²¹⁶, kitas – keletą vyrų turėjusi, ir dargi su giliu pamaldumu ieškoma tokios,

²⁰⁹ Kalbama apie dievo Pano žynius Luperkalijų šventės metu, t. y. vasario 15 d. (Fahy 1919, 153).

²¹⁰ Minimi salijai – romėnų religijoje Marso žyniai, kovo ir spalio mėnesiais žygiuodavę procesijose su kūgio formos kepurėmis (Fahy 1919, 153).

²¹¹ Kalbama apie deivės Kibelės kunigus, kurie vaikščiojo su šios deivės statula gatvėmis mušdami būgnus ir rinkdami išmaldą (Sajdak 1925, 46).

²¹² Cereros ir Prozerpinos šventyklą Arkadijoje bei Kibelės Tebuose buvo galima aplankyti kartą metuose. Neptūno šventykla Mantinėjoje buvo visada uždaryta (Fahy 1919, 153).

²¹³ Tokios iškilmės buvo deivių Cereros ir Vestos (Sajdak 1925, 47) bei Gerosios Deivės (lot. Bona Dea) garbei (Fahy 1919, 153).

²¹⁴ Tokios buvo Herakliui (Fahy 1919, 153) ir miškų bei laukų dievui Silvanui (Sajdak 1925, 47) skirtos šventės.

²¹⁵ Italikų rytmečio deivės Apyaušrio Motinos (lot. Mater Matuta) iškilmė (Fahy 1919, 153).

²¹⁶ Tokios statulos buvo moterų vedybinės ištikimybės deivės Pudicijos, atsitiktinai pasitaikiusios laimės ir sėkmės deivės Fortūnos (Muliebris), Apyaušrio Motinos (Sajdak 1925, 47).

kuri pripažintų turėjusi daugiau nei keletą svetimavimų²¹⁷. (12) Na, o už tą, kuris šlakstosi savo krauju ir per savo žaizdas šaukiasi [dievų], argi ne geriau jau bedievis, negu štai toks šventeiva? Arba kaip labai Dievą įžeidžia tas, kuriam lytiniai padargai yra nupjaunami ir kuris tokiu būdu stengiasi [jam] įsiteikti, kadangi, jei jau Dievas geidautų eunuchų, argi neįstengtų jų sukurti, užuot jiems patiems tokiais pasidarius?²¹⁸ (13) Kam gi nebūtų aišku, jog jie taip kvailai elgdamiesi yra kuoktelėję, menko ir beviltiškai pagedusio proto, ir kad pačią klystančiųjų minią sau užsitikrina vienas kitą remdami? Tuo atveju šėliojančiųjų apstybė pasitarnauja kaip visuotinio pamišimo pateisinimas.

25. «Tačiau, [anot tavęs], pats tas prietaringas tikėjimas romėnams davė, praplėtė, sutvirtino valstybę, kadangi jų stiprybė buvo ne tiek narsume, kiek tikyboje bei pamaldume.» Taip, iš tikrųjų²¹⁹, pagarsėjęs ir kilnus romėnų „teisingumas“ radosi pačiose beužgimstančios imperijos ištakose. (2) Argi jie neiškilo nuo pat pradžių tiek suburti vardan piktadarystės, tiek ir apsaugoti dėl baimę keliančio savojo žiaurumo? Juk dėl prieglobsčio susibūrė pirmieji žmonės: rinkosi [ten] nedorėliai, nusikaltėliai, pasileidėliai, galvažudžiai, išdavikai, o kad savąją tautą pranoktų piktadarystėmis, pats karvedys ir valdovas Romulus susitėpė broližudyste²²⁰. Šitokia tad yra „dievobaimingos“ valstybės pati pradžia. (3) Po to svetimšales merginas ar tai sužadėtas, ar tai numatytas, o kai kurias susituokusias moteris, laužydami visus papročius ir pagrobė, prievartavo, išsityčiojo ir su jų tėvais, kitaip tariant, su savaisiais uošviais stojo kariauti praliedami giminišką kraują²²¹. Kas gi galėtų būtų labiau bedieviško, labiau akiplėiško, kas jiems galėtų suteikti didesnę saugumą nei toks įžūlus nusikaltimas? (4) Taigi, Romului, kitiems karaliams bei paskesniems vadams valdant yra įprasta elgsena kaimynus nuo žemės nuvaryti, gretimus miestus kartu su šventyklomis ir altoriais griauti, belaisvius varytis, o svetimai žalai, kaip ir savoms piktadarybėms didėti. (5) Tokiu būdu, visa, ką tik romėnai turi, įdirba, užima, esti įžūlumo laimikiu – visos šventyklos [iškilo] iš karo grobio, tai yra, iš miestų antpuolių, iš apiplėštų dievybių, iš žynių žudynių.

(6) Tai pasityčiojimas ir pajuoka vergauti nugalėtiems tikėjimams, jiems - belaisviams - po pergalių pagarbą rodyti. Juk garbinti tai, ką smurtu nugalėjai, tolygu šventvagystę garbinti kaip šventybę, o ne

²¹⁷ Greičiausiai čia turima galvoje ne „svetimavimas“ tikrąja ta žodžio prasme, bet antros, trečios ir t. t. vedybos (plg. Clarke 1974, 301).

²¹⁸ Kalbama apie deivės Kibelės žynius galus ir apie belonarius – romėnų karo deivės Belonos žynius, kurie save žalojo ir kastravosi pilnai pasišvėsdami savo deivėms (Sajdak 1925, 47).

²¹⁹ Čia Oktavijus ironizuoja (Fahy 1919, 159; Waltzing 1909, 131).

²²⁰ Ginčydamasis dėl miesto pavadinimo, Romulus užmušė Remą.

²²¹ Kalbama apie sabinių pagrobimą ir maždaug po metų beprasidedantį romėnų karą su sabinais. Priešininkus sutaikė prieš juos išėjusios sabinės, rankose laikančios kūdikius. Sabinai ir romėnai susivieniję.

dievus. Todėl, kiek kartų romėnai triumfavo, tiek kartų ir išniekino [dievybes]; kiek buvo karo pergalės trofėjų gauta iš tautų, tiek kartų buvo apiplėšti ir dievai. (7) Taigi, romėnai ne dėl savo pamaldumo tokie garsūs, bet dėl to, kad nebaudžiamai šventvagiauja. Juk ir pačiuose karuose negalėjo turėti pagalbininkais dievų, prieš kuriuos pakėlė ginklus ir tuos, kuriuos buvo užsipuolę, kai jie jau buvo nugalėti pradėjo garbinti. Ir ką gi tokie dievai dėl romėnų gali [padaryti], kurie ničnieko nevaliojo dėl saviškių prieš anųjų ginklus?

(8) Iš tiesų, žinome čionykščius romėnų dievus: Romulus, Pikas²²², Tiberinas²²³ kaip ir Konsas²²⁴, Pilumnas²²⁵, Volumnas²²⁶ yra dievai; Tacijus²²⁷ tiek atrado Kloaciną²²⁸, tiek ir ją garbino, Hostilijus²²⁹ – Pavorą su Paloru²³⁰; vėliau kažkieno [deive] paskelbta Febrė²³¹: štai šitokie to miesto garbinami augintiniai – negalavimai ir liguistumai. Savaiame suprantama, ir Aką Larenciją bei Florą²³², abi begėdes paleistuves, reiktų įskaičiuoti tarp romėnų negalių beigi dievų. (9) Būtent tie [dievai]²³³ ir išplėtė romėniškąją valdžią kitiems, tautose garbinamiems [dievams]. Juk romėnams stojant prieš saviškius pasekėjus nei Trakijos Marsas negalėjo padėti, nei Kretos Jupiteris, nei tai Argo, ar Samo, ar Finikijos Junona, nei Tauridės Diana, nei Idos Motina, nei garsiosios Egipto net ne dievybės, bet pamėklės.

(10) Gal, [sakysi], tarp taviškių esąs didesnis mergelių dorumas ar žynių tikėjimas labiau šventas? Tai kad bemaž daugeliui mergelių, ir toms, kurios neapgalvotai su vyrais buvo susidėjusios, Vestai, be abejo,

²²² Pikas – romėnų religijoje pranašysčių dievas.

²²³ Tiberinas – romėnų religijoje Tiberio upės dievas.

²²⁴ Konsas – romėnų žemės ir žemdirbystės dievas.

²²⁵ Pilumnas – italikų santuokos dievas.

²²⁶ Volumnas – romėnų dievybė, naujagimių globėjas.

²²⁷ Titas Tacijus – legendinis 8 a. pr. Kr. sabinų karalius.

²²⁸ Kloacina – „Apvalančioji“, romėnų religijoje deivės Veneros epitetas.

²²⁹ Tulas Hostilijus (7 a. pr. Kr.) – trečiasis Romos karalius.

²³⁰ Kovodamas su vejiškiais ir atsidūręs pavojingoje situacijoje pasižadėjo dievybėms Pavorui (iš lot. „baimė“) ir Palorui (iš lot. „blyškumas“) pastatyti šventyklas. Šioms dievybėms meldėsi, kad jos užvaldytų priešus ir juos priverstų bėgti (Sergeenko 1981, 172).

²³¹ Febrė – romėnų religijoje karštligės deivė.

²³² Aka Larencija – legendinėje Romos istorijoje piemens Faustulo žmona, pasak padavimo, Romulo ir Remo žindytė. Flora – romėnų religijoje gėlių ir pavasario deivė. Tačiau pagal legendos kai kurias versijas, Aka Larencija ir Flora buvo prostitutės, kurios savo turtus paliko romiečiams. Pastarieji jų atminimą minėdavo per Larentalijų ir Floralijų šventes (Fahy 1919, 161).

²³³ Čia Oktavijus taip pat ironizuoja (Waltzing 1909, 134).

nežinant²³⁴, yra pareikšti kaltinimai dėl skaistybės neišsaugojimo, likusioms nebaudžiamumą užtikrino ne rūpestingiau saugomas dorumas, bet užklupimo išvengęs ištvirkavimas. (11) O kur labiau jei ne tarp aukurų bei šventyklose žyniai ryžtasi prievartauti, verčiasi sąvadavimu, mąsto apie svetimavimus? Trumpai sakant, dažniau šventyklos prižiūrėtojų kambarėliuose vyksta audringos paleistuvystės, nei pačiuose viešnamiuose.

(12) Pagaliau ir iki jų, dievui patvarkius, ilgą laiką viešpatavo asirai, medai, persai, dargi graikai bei egiptiečiai, nors jie neturėjo pontifikų, [brolių] arvalų²³⁵, salijų, vestalių, augurų²³⁶, nei viščiukų aptvare uždarytų, pagal kurių lesimą ar atvirkščiai, atsisakymą lesti būtų sprendžiami svarbiausi valstybės reikalai.

26. Taigi, pereinu prie minėtų romėnų auspicijų²³⁷ ir būrimo iš paukščių, apie kuriuos, su didžiausiomis pastangomis surinkęs, paliudijai, tiek su gailiesiu, kai jie buvo atmesti, tiek trykštant laime, kai jų buvo laikomasi. (2) Žinoma, Klaudijus, ir Flaminijus, ir Junijus kariuomenės prarado tik todėl, kad nesiteikė laukti iš viščiukų gero ženklų²³⁸. (3) Na, o Regulas, besivadovaudamas būrimu iš paukščių argi nepateko nelaisvėn²³⁹? Mancinas²⁴⁰ laikėsi tikėjimo šiuo prietaru, ir vis dėlto buvo pravarytas po jungu²⁴¹ ir išduotas. Taip pat ir Paulas laikė lesius viščiukus, vis tik prie Kanų su didžiąja kariuomenės dalimi pražuvo²⁴². (4) Gajus Cezaris²⁴³ nepaisė jam nepalankių burtų iš paukščių bei auspicijų ir iki žiemos persikėlė į Afriką laivais: dėl to be didesnio vargo ir perplaukė, ir pergalę pasiekė²⁴⁴.

²³⁴ Čia Oktavijus vėl ironizuoja, nes kaip dievybė Vesta turėjo tai žinoti (Waltzing 1909, 134–135).

²³⁵ Arba laukų broliai. Tai 12 žynių kolegija Romoje; kasmet gegužės mėnesį jie iškilmingai apeidavo Romos miestą, melddami dievus gero derliaus.

²³⁶ T. y. pranašautojų iš paukščių.

²³⁷ Auspicijos – pranašavimai iš paukščių skrydžių ir dangaus ženklų, būrimas.

²³⁸ Oktavijaus ironija (Waltzing 1909, 135).

²³⁹ Markas Atilijus Regulas, konsulas 269 ir 256 m. pr. Kr.; 255 m. pr. Kr. pralaimėjo kartaginiečiams ir pakliuvo į nelaisvę. Dėl taikos derybų grįžo į Romą, prieš tai davęs žodį sugrįžti pas kartaginiečius. Romoje atkalbinėjo romėnus nuo taikos, už ką, sugrįžus į Kartaginą, buvo nukankintas.

²⁴⁰ T. y. Gajus Hostilijus Mancinas. Būdamas konsulu 137 m. pr. Kr. jis buvo nugalėtas numanciečių ir sudarė gėdingą taikos sutartį. Romos senatas atsisakė ratifikuoti sutartį ir Mancinas buvo atgal gražintas į priešų rankas. Abejotina, ar Mancino kariuomenė buvo iš tiesų pravaryta po jungu (Clarke 1974, 308–309).

²⁴¹ Pavergimo ženklas.

²⁴² Kalbama apie žymųjį Kanų mūšį (216 m. pr. Kr.). Jame romėnų armija buvo visiškai sutriuškinta kartaginiečių. Vienas iš romėnų vadų buvo konsulas Lucijus Emilijus Paulas.

²⁴³ Gajus Julijus Cezaris (100–44 m. pr. Kr.), garsus karvedys, politikas, oratorius ir rašytojas, Galijos nukariautojas.

²⁴⁴ Kalbama apie Julijaus Cezario ekspediciją iš Sicilijos į Afriką prieš pompėjininkus 47 m. pr. Kr. pabaigoje.

(5) Ką gi ir kiek ilgai dar kalbėti apie pranašystes? Amfiarajas²⁴⁵ po mirties pranašavo ateitį, o kad pats bus žmonos išduotas už vėrinį jam nė į galvą neatėjo. Akklasis Teiresijas²⁴⁶ numatė rytdieną, bet dabarties nesuprato. (6) Pitos²⁴⁷ Apolono pranašavimus apie Pyrą²⁴⁸ išgalvojo Enijus²⁴⁹, kadangi Apolonas jau buvo palioves kurti eiles; šio žymioji apdairi ir dviprasmė pranašystė tik tada prarado galią, kai žmonės ėmė darytis tiek labiau išsilavinę, tiek ir mažiau patiklūs. Taip pat ir Demostenas²⁵⁰, žinodamas, jog pranašavimai netikri, skundėsi dėl pitijos, esą, „filipizavimo“²⁵¹.

(7) «Betgi kartais teisybę užčiuopia ir auspicijos bei pranašystės.» Nors galėtume pastebėti, jog šias veiklas tarp daugybės apgavysčių lydėjusi ir atsitiktinė sėkmė, vis tik eisiu prie paties klaidos bei sugedimo šaltinio, iš kurio ir kilo visos tos ūkanos, kad būtų galima ir labiau įsigilinti, ir akivaizdžiau [apgavystes] atskleisti. (8) Egzistuoja dvasios - netyrosios, klaidžiojančios, buvusios dangiškos jėgos kupinos, o dabar žemiškųjų dėmių bei aistrų prislėgtos. Taigi tos dvasios, po to kai pilnos ydų ir į jas nugrimzdusios prarado savo esmės grynumą, pasiguodimui dėl savosios negandos nesiliauja jau pražuvusios kenkti ir tiek [pačios] sudarkytos skleisti nelemtą klaidą, tiek ir Dievo atstumtos per įdiegtus iškraipytus tikėjimus [žmones] nuo Dievo atskirti. (9) Poetai sprendžia, kad tos dvasios yra demonai, filosofai aiškina, Sokratas tiria, kuris tupinčio ant savęs demono pritarimu bei valia arba vengė reikalų, arba veržėsi prie jų. (10) Taip pat ir magai ne tik pažįsta demonus, bet net ir visa tai, ką nepaprasto per apgaulę atlieka padedant demonams padaro; jiems padedant bei įkvėpiant apdumia akis, kad matytų tai, ko nėra, arba nematytų to, kas yra. (11) Pirmas iš tų magų ir iškalba, ir darbu yra Ostanas²⁵², kuris su deramu didingumu nenustoja pasakoti tiek apie tikrą Dievą, tiek ir apie angelus, tai yra tarnus bei pasiuntinius ir žino, kad jie Dievo sostą saugo, kad jį garbindami stovi šalia, idant drebėtų įbauginti tiek paties savaime linktelėjimo, tiek rūstaus Viešpaties veido. Tas [Ostanas] taip pat skelbė, kad demonai yra žemiški,

²⁴⁵ Amfiarajas – graikų mituose Oiklėjo sūnus, garsus Argo žiniuonis.

²⁴⁶ Teiresijas – graikų mituose aklas Tebų pranašautojas.

²⁴⁷ T. y. Delfų.

²⁴⁸ Pyras (apie 318–272 m. pr. Kr.), Epyro karalius. Jis keletą kartų nugalėjo Romą, bet galų gale buvo romėnų įveiktas. Garsioji savo dviprasmiškumu pranašystė skelbė: „aio te, Aeacide, Romanos vincere posse“ (Clarke 1974, 310).

²⁴⁹ Enijus (239–169 m. pr. Kr.), romėnų epo kūrėjas, lotynų poezijos, tragedijos, komedijos, satyros pradininkas.

²⁵⁰ Demostenas (apie 384–322 m. pr. Kr.) – garsiausias Atėnų oratorius ir nepriklausomybės gynėjas, Makedonijos priešininkas.

²⁵¹ T. y. kad jį sąmoningai palaiko Makedonijos karaliaus Filipo (apie 382–336 m. pr. Kr.), Demosteno nesutaikomo priešo, pusę.

²⁵² Ostanas (sen. iran. *(H)uššana) – žymiausias iš magų. Jis lydėjo persų karalių Kserksą (valdė 486–465 m. pr. Kr.) jo žygiuose prieš Graikiją (Fahy 1919, 164).

klajojantys, žmonių padermės priešai. (12) Na, o Platonas, kuris buvo įsitikinęs, jog Dievas sugalvojo darbą, argi nekalba ir apie dykus angelus bei demonus, ir be to dar savo *Puotoje* demonų prigimtį siekia pavaizduoti? Juk jis laiko, kad [ši prigimtis] yra būtis tarp to, kas mirtinga ir nemirtinga, t. y. tarpinė tarp kūno ir dvasios, susidariusi sumaišant žemišką svorį ir dangišką lengvumą, iš kurios, [Platonas] įtikinėja taip pat ir mus, atsiranda polinkis mylėti bei sako, kad pastarasis įgauna pavidalą ir įsiskverbia į žmonių širdis, kad ir jausmus, ir susijaudinimą sukeltų bei įpūstų aistros karštį.

27. Taigi, štai tos netyrosios dvasios, demonai, kaip kad nurodyta magų, filosofų ir Platono, prisidengia sudievinomis statulomis bei atvaizdais ir dėl savojo įkvėpimo tartum pamėgdžioja čia pat matomos dievybės galią tuo metu, kai kartais įtaigoja pranašautojus, kai šventyklose apsistoja, kai aukojamųjų gyvulių vidurius kada ne kada priverčia atsigauti, kreipia paukščių skrydžius, metamus burtus valdo, painias dėl daugelio melų pranašystes skelbia. (2) Nes [netyrosios dvasios] ir klysta, ir apgaulinėja kaip ir tikros teisybės nežinančios, ir sužinojus, savo pražūtis nepripažįstančios. Tokiu būdu, nuo dangaus žemyn tempia ir nuo tikrojo Dievo atitraukia prie medžiaginių dalykų, gyvenimą drumsčia, trukdo miegui, taip pat ir slapta į kūnus įsiskverbdamos, kaip vaiskios dvasios, ligas sukelia, įbaugina protus, kūno sąnarius iškraipo tam, kad priverstų save garbinti, jog, atrodytų, kad nupenėtos aukuro dūmais ar gyvulių aukomis pagydė tuos atlaisvintuosius, kuriuos [pačios] ir buvo surietusios. (3) Ir būtent pastarosios yra tarp apsėstųjų, kuriuos viešumoje matote belakstančius, tarp pranašautojų, kurie ir patys net nebūdami šventykloje taip smarkiai kvailioja, taip šūkalioja, taip ratais strakalioja: tas pats demono paskatinimas [veikia] ir juose, tačiau šėlsmo pasireiškimas skirtingas. (4) Iš jų taip pat [kyla] ir tai, apie ką šiek tiek anksčiau tu buvai pasakęs, t. y. kad Jupiteris per sapną pareikalavo pakartotinių žaidynių, kad Kastorai buvo regimi su žirgais, kad laivas sekė matronos juostą²⁵³.

(5) Visą šitą (o tai žino dauguma jūsų) patys demonai apie save pačius prisipažįsta kiekvieną kartą, kai mūsų kankinančiais žodžiais ir maldos ugnimi iš kūnų yra išvaromi. (6) Pats Saturnas, taip pat ir Serapis, Jupiteris ir ką tik iš demonų begarbintumėte, palaužti sielvarto išsitaria kas jie besą ir, žinoma, pasigėdija meluoti, ypač stovint šalia kai kuriems iš jūsų. (7) Patiems liudininkams apie save atskleidus tiesą patikėkite pagaliau, kad jie yra demonai! Juk prisaikdinti tikro ir vienintelio Dievo vardu, nenoromis dreba nelaimingi [apsėstųjų] kūnuose ir, arba tučtuojau išlenda, arba pamažu išnyksta žiūrint kaip prisideda kenčiančio tikėjimas, arba pagelbsti Gydančiojo malonė. Todėl jie vengia kaimynystėj krikščionių, kuriuos ilgai susirinkimuose per jus puldinėjo. (8) Dėl to įskiepyti į neišmanėlių protus baimės pagalba skleidžia patyliukais priešišumą mūsų širdims; nes juk yra įprasta tiek nekęsti to, ko bijai, tiek tą, kurio

²⁵³ Žr. 68 išnašą.

bijaisi, pulti (jei tik galima). Tokiu būdu užvaldo sielas ir užkietina širdis, kad žmonės mūsų pradeda nekęsti anksčiau nei pažinti, idant pažinus ar tai negalėtų jais sekti, ar tai nepajęgtų nepasmerkti.

28. Bet kaip būtų neteisinga nuteisti tai, kas nepažįstama bei neištirta, o tą ir darote. Patikėkite mumis, kurie patys gailimės. (2) Mat ir mes lygiai tokie patys buvome ir kadaise vis dar akli ir kvaili būdami vienodai su jumis sprendėme, kad krikščionys, neva, baidykles garbina, kūdikius ryja, ištvirkėliškus pobūvius kelia, nepastebėdami, jog šieji²⁵⁴ nuolatos kursto tokius pramanus, kurie niekada patys nei ištiriami, nei patikrinami. Ir kad per tiek laiko neatsirado nei vieno [krikščionio], kuris išduotų ir tuo ne tik užsitarnautų atleidimą už buvusią veiklą, bet taip pat ir malonę gautų dėl atsilyginimo už įskundimą. O štai nusikaltimu tai²⁵⁵ nelaikoma iki tokio laipsnio, kad kaltinamas krikščionis nei gėdijasi, nei bijo ir gailisi tik vieno, kad nebuvo [krikščionimi] anksčiau.

(3) Tačiau kada mes²⁵⁶ apsiėmėme užstoti ir ginti teisme kai kuriuos šventvagių bei paleistuvius, net ir tėvažudžius, [krikščionių] visiškai negalvojome išklaudyti, kartais dargi jų gailėdami nuožmiau siautėdavome, kad jau beprisipažįstančius verstume išsiginti (ginkdie, dar pražus), taikydami jiems neteisingą apklausą, idant ji ne tiesą atskleistų, bet verstų meluoti. (4) Ir jei kuris labiau silpnadvasis skausmo prisilėgtas ir nugalėtas būtų išsigynęs esąs krikščionis, buvome jam maloningi tarsi išsižadėjus krikščionio vardo jau visa tai, ką buvo padaręs atpirko savo tuo išsigynimu. (5) Ar pastebite, kad mes buvome tokio pat nusistatymo ir elgėmės, kaip jūs dabar esate įsitikinę ir elgiatės? Nors, jei protas, o ne demono kurstymas spręstų, [krikščionys] turėtų būti veikiau spiriami ne gintis krikščionybės, bet prisipažinti dėl nusikalstamų ištvirkavimų, dėl išniekintų šventenybių, dėl paaukotų kūdikių. (6) Juk tam, kad mums pakenkti, šiais ir panašiais pramanais tie patys demonai užliejo neišmanančių ausis, idant pastarieji šurptų ir prakeiksmiais alsuotų. Galų gale nenuostabu: būtent tada ir yra demonų veikimas, kai viešos apkalbos, maitinamos nuolat įpinamais melais paneigiamos atskleidus tiesą; nes [demonai] melagingus gandus tiek sukelia, tiek ir palaiko.

(7) Iš čia ir kyla tai, ką tu sakai girdint, esą, dieviška gėrybe mums yra asilo galva. Bet kas gi būtų tiek kvailas, kad šitai garbintų, ar dar kvailesnis patikėjęs, kad tai galėtų būti garbinama? Na, nebent tik jūs, kurie ir asilus tvartuose, pavyzdžiui, su jūsiške Epona²⁵⁷ dievinate, ir drauge su Iside tuos pačius asilus pamaldžiai ryjate, taip pat ir jaučių bei avinų galvas tiek aukojate, tiek ir garbinate, kaip kad ir dievus

²⁵⁴ T. y. netyrosios dvasios ir demonai.

²⁵⁵ T. y. būti krikščionimi.

²⁵⁶ T. y. Oktavijus bei pats Minucijus Feliksas, kurie buvo advokatai.

²⁵⁷ Epona – graikų mituose deivė – žirgų globėja.

maišytus pusiau iš ožio ir pusiau iš žmogaus, ir dargi liūtasnukiams bei šunasnukiams dievams rodote pagarbą. (8) O argi kartu su egiptiečiais nedievinat bei nepenit ir jaučio Apio²⁵⁸? Gi neatmetat ir pastarųjų įvestų apeigų skirtų gyvatėms, krokodilams, kitiems gyviams, ir paukščiams bei žuvims, iš kurių jei kas kokią nors dievybę užmuštų, tas dar ir savo galva už tai atsakytų. (9) Tuo pat metu egiptiečiai, kaip ir dauguma iš jūsų, bijo Isidės ne daugiau, nei svogūnų aštrumo, kaip kad Serapio baidosi ne daugiau, nei kūno antru galu išgauto driokstelėjimo²⁵⁹.

(10) Taip pat ir tas, kuris tauškia prieš mus apie neva garbinamus kunigo lytinius padargus, bando mums priskirti tai, kas jam pačiam nesvetima. Mat tokios apeigos veikiau jau būtų būdingos begėdystei tų, pas kuriuos ir vienos ir kitos lyties atstovai siūlosi kokiais tik nori kūno nariais, pas kuriuos visas tas ištvirkavimas vadinamas išsiauklėjimu, kurie pavydi kekšėms jų nesivaržymo, kurie vyrų tarpkojus laižo, gašlia burna prisisiurbia prie gimties padargų, žmonės piktaliežuviai net jei ir tylėtų, kuriems jau greičiau savasis pasileidimas ima pabosti, nei kad pradeda kelti gėdą. (11) Tikras siaubas! Jie leidžia sau tokius niekšiškus poelgius, kokių negali iškęsti nei ankstyviausia jaunystė, nei užkrauti žiauriausia vergija.

29. Apie šiuos ir panašius begėdiškus darbus mums nevalia netgi klausytis, taip pat, kad ir ginantis, būtų gėdinga plačiau apie tai kalbėti: mat išsigalvojate apie dorus ir drovius žmones tai, ko nepatikėtume, kad galėtų vykti, jei patys to savo elgesiu neįrodytumėte.

(2) Juk toli nuo tikrovės klaidžiojate priskirdami prie mūsų tikėjimo piktadarį bei jo kryžių ir manydami, kad nusikaltėlis nusipelnė būti laikomas Dievu ar, bent, tai įstengė mirtingasis. (3) Argi nėra apgailėtinas tas, kurio visa viltis remiasi į mirtingą žmogų? Juk visa pagalba jam baigiasi, kai žmogus miršta. (4) Iš tiesų, ir egiptiečiai sau žmogų išsirenka, kad jį garbintų; jį vieną lenkia į savo pusę, jo prašo visame kame patarimo, jam aukojamuosius gyvulius skerdžia. O tas, kuris kitiems yra Dievas, sau pačiam, žinoma, nori jis to ar nenori, yra žmogus; juk jis neapgautų savyje savęs pažinimo, net jei ir suklaidina svetimą. (5) Taip pat ir valdovams bei karaliams, ne kaip galingiems ir rinktiniais vyrams veidmainišku meilikavimu pataikauja, kas nedraudžiama, bet gėdingai kaip dievams, nors garsiam vyrui ir pagarba nuoširdžiau būtų rodoma, ir nepaprastai geram meilė mieliau būtų sužadinama. Tokiu būdu jų dievybės šaukiasi, prie atvaizdų meldžiasi, genijų, tai yra, jo demoną su ašaromis maldauja, ir jiems yra saugiau melagingai prisiekti Jupiterio genijaus vardu, nei kad karaliaus [genijaus].

²⁵⁸ Apis – šventasis jautis senovės Egipte.

²⁵⁹ Čia turimas omenyje pupų, kurių egiptiečiai nevalgė ir nesodino, sukeltas procesas žmogaus organizme (Sajdak 1925, 61).

(6) Mes taip pat ir kryžius nei garbiname, nei jų geidžiame. O jūs, be abejo, kurie pašventinate dievus iš medžio padarytus, ko gero, garbinate medinius kryžius, kaip jūsų dievybių sudėtinės dalis. (7) Bet kas gi kito yra tiek patys [legiono]²⁶⁰ ženklai, tiek [tikėjimo apeigų]²⁶¹ vėliavos, tiek karo stovyklų vėliavos, jei ne paauksuoti ir papuošti kryžiai? Jūsų pranešantys apie pergalę ženklai pamėgdžioja ne tik įprasto kryžiaus, bet ir prikulto žmogaus išvaizdą. (8) Iš tiesų, kryžiaus ženklą įprastai matome laive kiekvieną kartą, kai burėms išsipučiant jis plaukia, kai irklus ištiesus skrodžia bangas. Kryžiaus ženklas yra ir kai jungas keliamas, ir kai žmogus pakėlęs rankas vien tik mintimis garbina Dievą. Vadinasi, ir pati gamta duoda pagrindą kryžiaus ženklui, ir jį kuria netgi ir jūsiškis tikėjimas.

30. Dabar norėčiau sutikti tą, kuris sako ar tiki, jog įvesdindami į pamaldas mes neapsieiname be kūdikio žudymo ir kraujo. Negi manai, kad toks silpnas, toks menkas kūnelis galėtų patirti mirtinas žaizdas? Ar kad kas nors tą kūdikėlio ir vargu bau ar jau pilnai žmogaus, jauną kraują leistų, lietu, gertų? Niekas negalėtų šituo patikėti, nebent išskyrus tik tas, kuris pajėgtų [tam] ryžtis. (2) Iš tiesų, esu liudininkas to, kad jūs vaikus, kuriuos paleidote į šį pasaulį, atiduodate tai žvėrimis ir paukščiams, tai niekšišku mirties būdu nugalabijate pasmaugdami; yra ir tokių [moterų], kurios, nuodingais gėralais pačiose įščiose užgniaužia būsimo žmogaus atsiradimą ir, užuot gimdžiusios, įvykdo žmogžudystę.

(3) Ir visa šita, žinoma, kyla iš jūsiškių dievų įpročių. Juk Saturnas savo vaikus ne likimo valiai paliko, bet surijo; jo pavyzdžiu kai kuriose Afrikos vietovėse kūdikiai tėvų buvo paaukojami, prisimeiliniu bei bučiniu tvardant knerkimą, idant auka nebūtų aukojama paplūdusi ašaromis. (4) Taip pat Ponto taurai, kaip ir Egipto Busiridas²⁶² turėjo paprotį aukoti svetimšalius; ir Merkurijui galai tiek žmogiškas, ar [dėl savo žiaurumo] verčiau nežmogiškas aukas aukoja, romėnai gyvus graiką ir graikę, galą bei galę kaip aukas užkasa²⁶³ ir dar šiandien žmogžudyste jų yra pagarbinamas Lacijaus Jupiteris²⁶⁴ ir, kas pritinka Saturno sūnui, nedoro ir nusikaltusio žmogaus krauju yra pagirdomas. (5) Jis, esu įsitikinęs, prirodė tiek

²⁶⁰ *signum* – Romos kariuomenės pagrindinio vieneto – legiono – ženklas, po 104 m. pr. Kr. daugiausia erelio pavidalu (Fahy 1919, 171).

²⁶¹ Žr. Waltzing 1909, 150.

²⁶² Busiridas – legendinis Egipto valdovas, atvykusius svetimšalius aukodavęs dievui Dzeusui. Galų gale jį patį nužudė Heraklis (OCD 1999, 266).

²⁶³ Žr. Liv. XXII. 57. 6: „Tuo tarpu likimo knygų nurodymu buvo atlikta keletas ypatingų aukojimų, kaip antai: jaučių turguje galas su gale ir graikas su graike buvo gyvi užkasti į žemę akmenimis aptvertoje vietoje...“ – vertimas Janinos Mažiulienės.

²⁶⁴ *Feriae Latinae* šventės metu Lacijaus Jupiteriui ant Kapitolijaus kalvos buvo paaukojamas gladiatorius (Fahy 1919, 173).

Katilinai suokalbio sutvirtinimą krauju²⁶⁵, tiek Belonai²⁶⁶ savąsias apeigas žmogišku krauju išteplioti, tiek ir nuomario ligą - žmogaus krauju, tai yra dar didesne blogybe gydyti²⁶⁷. (6) Labai panašūs ir puntantys cirko žvėrimis, kurie buvo ištepti, sulaistyti žmonių krauju, ar šerti žmonių kūnų dalimis bei viduriais. Mums gi į žmogaus žudymą nei žiūrėti, nei apie tai klausytis nevalia²⁶⁸, ir apskritai, ką jau kalbėti apie sergėjimąsi žmogaus kraujo, jei mes netgi ir valgomų gyvulių kraujo kaip maisto nevartojame.

31. Demonų sambūris prikūrė prieš mus grynų niekų taip pat ir dėl paleistuviškų vaisių vien tam, kad dorumo garbę suterštų šlykščios begėdystės dėmėmis, ir kad dar iki tiesos išsiaiškinimo atstumtų nuo mūsų žmones, įgąsdintus dėl, neva, labai prasto aplinkinių požiūrio į mus. (2) Tokiu būdu, ir tavasis Frontonas apie tai paliudijo ne kaip liudininkas, bet tik kaip niektauza oratorius paskleidė šmeižtus; nes visa šita veikiau jau atsirado būtent tarp jūsiškių stabmeldžių. (3) Teisėta gi yra pas persus poruotis su savomis motinomis, o egiptiečiams taip pat kaip ir Atėnų gyventojams leistinos jungtuvės su savosiomis seserimis²⁶⁹. Jūsų praėjusių laikų pasakojimai bei tragedijų vaidinimai, kuriuos jūs su malonumu tiek skaitote, tiek ir jų klausotės giriasi dėl kraujomaišos atvejų. Net ir dievus kraujomaiša susiteršusius, susijungusius santuoka su motina, dukterimi, ar seserimi, jūs garbinate²⁷⁰. (4) Tad visiškai pagrįstai kraujomaiša tarpe jūsų dažnai užtinkama ir visuomet leidžiama. Nelaimingieji, jūs to net nežinodami, sugėbate mestis į neleistinus dalykus: kai plačiai užsiimate sanguliavimu su kuo papuola, kai vaikus leidžiate į pasaulį kur papuola, kai net ir namie gimusius dažnai atiduodate svetimo galeistingumo valiai, tad, neišvengiama, kad grįžtama pas saviškius, pas [savo] vaikus nuklystama. Tokiu būdu susitepę, net ir neturėdami [apie tai] supratimo jūs toliau plėtojate dramą apie kraujomaišą²⁷¹.

(5) Betgi padorumą mes parodome ne tik išvaizda, bet ir vidiniu nusistatymu: mielai susisaistome tik vienais vedybiniais saitais, trokšdami gimdyti pripažįstame arba vieną ir tą pačią [žmoną], arba jokios.

²⁶⁵ Plg.: Sall. *Cat.* 22. 2: „Tuo metu kai kas kalbėjo, kad Katilina po šios kalbos, prisaikdindamas savo nusikaltimo bendrininkus, nešė aplink taures žmogaus kraujo, sumaišyto su vynu.“ Vertimas Anastazijos Kašinskaitės.

²⁶⁶ Kalbama apie romėnų deivės Belonos azijietišką variantą. Šioji Belona įsigalėjo po Mitridato karų (89–63 m. pr. Kr.). Jos šventikai beprotiško šokio siautulyje save žalojo ir savo krauju šlakstė aukojamą auką, aukurą ir dalyvaujančiuosius (Fahy 1919, 173; Sajdak 1925, 65).

²⁶⁷ Nuomarį gydydavo duodami gerti ką tik užmušto gladiatoriaus kraują (Sergeenko 1981, 174).

²⁶⁸ T. y. dalyvauti renginiuose amfiteatre ir teatre (Fahy 1919, 173).

²⁶⁹ Egipte broliai ir seserys galėjo tuoktis, kaip kad neretai vyko tarp faraonų. Atėnuose galėjo tarpusavyje tuoktis to paties tėvo, bet negalėjo tos pačios motinos vaikai (Clarke 1974, 338–339).

²⁷⁰ Čia turimas omenyje Jupiteris, kuris turėjo vaikų su savo motina Rėja, su savo seserimi Junona ir su savo dukterimi Kore (Fahy 1919, 174; Holden 1853, 160).

²⁷¹ T. y., jūs atkartojate tragedijos pasakojimus (pvz. Sofoklio *Edipas karalius*).

Vaišes rengiame ne tik dorovingas, bet ir laikomės blaivumo; ir, žinoma, neatsiduodame vien tik pokyliavimui ar vaišių netęsiame su vynu, bet linksmumą mes pažabojame rimtumu: skaisčiomis kalbomis, bet kūnais dar skaistesniais. Labai daug turinčių nesuteptą kūną veikiu mėgaujasi amžina skaistybe, nei kad ja didžiuojasi; trumpai sakant, tiek toli iki polinkio kraujomaišai, kad kai kuriems atrodo gėdingi net ir skaistūs santuokiniai ryšiai.

(6) Jei atsisakome jūsiškų garbingų tarnybų bei purpurinių drabužių, tai dar nereiškia, kad mes esame tik paskutiniai prasčiokai. Ir jei išlaikydami tokią pat rimtį visur - ar kartu susirinkę, ar būdami po vieną - mes visi nutuokiame kas yra vienintelis gėris, iš to nekyla, jog esame ir susimokėliai. Nei pakampėse neerzeliuojame, nors ir viešai mūsų paklaustyti arba gėdijatės, arba baiminatės.

(7) Ir dėl to, kad kasdien auga mūsų skaičius yra ne kaip priekaištas dėl išklydimo, bet kaip pagyrimo paliudijimas; juk dėl garbingo ir išsiskiriančio gyvenimo būdo tiek saviškių būrys atkakliai laikosi, tiek ir svetimųjų prisideda. (8) Galop, tokiu būdu mes nesunkiai atskiriami ne iš kūno skiriamąjo požymio, kaip kad galvojate, bet iš dorumo bei kuklumo pasireiškimo; todėl, mylime vienas kitą tarpusavio meile (o tai sukelia jums liūdesį), nes nemokame neapkęsti; dėl to mes vadinamės broliais (o to pavydite) kaip to paties Dievo tėvo žmonės, kaip tikėjimo bendrininkai, kaip vilties bendraipėdiniai. Juk jūs nei pripažįstate vienas kitą, dargi ir siautėdami abipusiais priešiškuais, nei jūs atpažįstate [savyje kaip] brolius, na, nebent tik siekiant brolžudystės.

32. Argi manote, kad mes, jei jau neturime šventyklų bei aukurų, laikome paslapyje tai, ką garbiname? O kokį gi atvaizdą padaryčiau Dievui, kadangi, jei sąžiningai pripažintum, žmogus pats yra Dievo atvaizdu? Kokią šventovę Jam pastatyčiau, kai Jo veikimu sukurtas visas šis pasaulis neįstengtų Jo apimti? Ir argi aš, žmogus, tuo metu, kai ir pats erdviau gyvenu, uždaryčiau viduje vienos mažos maldyklos tokio didingumo galybę? (2) Nejaugi ne geriau reiktų mūsų prote pašventinti, pašvęsti netgi mūsų širdyje? Argi aukočiau Dievui smulkesnius bei stambesnius gyvulius²⁷², kuriuos jis suteikė mano vartojimui, taip atmesdamas jo dovaną? Būtų tai nedėkinga, kadangi tinkama paaukojimui auka – tai palankus nusistatymas, tyra siela, nuoširdi nuostata. (3) Trumpai sakant, tas, kas puoselėja dorumą – Dievui meldžiasi, kas teisingumą – Dievui aukoja, kas nuo klastos susilaiko – Dievą palenkia į savo pusę; tas, kas žmogų iš pavojaus ištraukia – paaukoja tinkamiausią auką. Šitokios yra mūsų aukos, tokios yra Dievui skirtos apeigos; tokiu būdu tas pas mus yra pamaldesnis, kuris doresnis.

(4) Na, iš tiesų, Dievo, kurį garbiname, mes nei parodyti galime, nei jį matome. Be abejonės, dėl to ir tikime Dievą, kad jį įstengiame pajauti, net jeigu ir negalime pamatyti. Juk Jo kūrinuose ir kiekviename

²⁷² *Hostiae* – tai aukojamos ppr. avys, ožkos ir kiaulės; *victimae* – ppr. galvijai (Fahy 1919, 176).

pasaulio virptelėjime – kai griaudžia, žaibuoja, blykčioja, kada nusigiedrija – visuomet pastebime aiškiai regimą jo galybę. (5) Ir nesistebėk, jei nematai Dievo: vėjo pūtimu visa išjudinama, purtoma, siūbuojama, tačiau akys vis dėlto nežiūri pučiančio vėjo. Net į saulę, kuri yra visų gebėjimo matyti priežastis, negalime stebeilytis: nepakęsdamas spindulių žvilgsnis nukrypsta šonan, akys bespoksantiems temsta ir jei ilgėliau įsistebėsi, rega visai užgęsta. (6) Kaipgi patį saulės kūrėją, tą šviesos šaltinį, įstengtum išverti, nors ir nuo jo žaibų nosisuki, nuo perkūnijų slepiesi? Dievą kūno akimis trokšti matyti, nors ir pačios savo sielos, kurios dėka gyveni ir kalbi, negali nei išvysti, nei perprasti?

(7) „Dievas, žinoma, neturi žinių apie žmogaus veiklą ir danguje įkurdintas negali visų pasiekti ar kiekvieno atskirai žinoti.“ Klysti, o žmogau, ir klaidini save; juk koku būdu Dievas yra toli, kada visa, kas dangiška, o taip pat žemiška, ir tai, kas anapus tos žemės srities yra, Dievui pažįstama, Dievo yra pripildyta? Visur jis ne tik mums labai artimas, bet ir įsiskverbęs vidun. (8) Dar sykį atkreipk dėmesį į saulę: pritvirtinta prie dangaus skliauto yra nutvieskusi visus žemes pakraščius; vienodai visur matoma pasireiškia ir su visais persimaišo, ničniekur jos šviesumas nepažeidžiamas. (9) Kiek labiau [toks yra] Dievas, visa ko kūrėjas ir visa betarpiškai matantis, kuriam negali būti jokios paslapties, esantis tamsoje, tarsi kitoniškoje tamsoje esantis taip pat ir mūsų mintyse! Ne tik jo akivaizdoje veikiame, bet ir su juo, drįsčiau tvirtinti, gyvename.

33. Ir neapgaudinėjame savęs dėl savo gausumo: gausingi atrodome mums patiems, bet Dievo akyse esame visai neskaitlingi. Mes skirstome į gentis ir tautas: gi Dievui visas šis pasaulis - viena ir ta pati šeimyna. Tik padedant padėjėjams karaliai sužino apie viską, kas vyksta jų karalystėje: Dievui nereikia pasakinėtojų; mes gyvename ne tik Jo akivaizdoje, bet ir Jo užanty!

(2) „Bet judėjams [anot tavęs] nieko nepadėjo, kad ir jie tik vieną dievą garbino su didžiausia pagarba aukurais ir šventyklomis“. Skendi nežinioje, jei užmiršęs arba neturintis žinių apie ankstesnius laikus prisimeni tik apie pastarojo meto įvykius; (3) iš tiesų, juk ir jie iki kol mūsų Dievą – nes tas pats yra visų Dievas – garbino dorai, dievobaimingai, pamaldžiai, iki kol išganingiems priesakams pakluso, tapo iš negausių nesuskaičiuojami, iš skurdžių turtingais, iš vergaujančiųjų karaliais; pagal Dievo norą ir taip pat [gamtos] gaivalams padedant tuo metu kai bėgo gausius persekiotojus [būdami] negausūs, ginkluotus beginkliai, prapuldino²⁷³.

²⁷³ Turimas omenyje žydų tautos perėjimas Dievui padedant per Raudonąją jūrą ir besivejančių egiptiečių sunaikinimas (žr. Iš 14,10–14,31).

(4) Pasiskaityk jų raštus²⁷⁴, ar jei romėnus labiau mėgsti patyrinėk (čia praleidžiant senesnius) Flavijaus Juozapo²⁷⁵ ar Antonijaus Juliano²⁷⁶ [raštus] apie judėjus: tada sužinosi, kad jie dėl savo lengvabūdiškumo nusipelnė šitokio likimo ir nieko neatsitiko, ko nebūtų pastariesiems jau prieš tai išpranašauta, jog atsitiks, jei jie neatsisakys savo užsispyrimo. (5) Taip suprasi, kad pirmiau jie paliko, nei buvo palikti ir jie buvo užvaldyti ne kartu su savuoju Dievu, kaip kad begėdiškai tu sakai, bet Dievo atiduoti nelyginant atsimetėliai nuo mokymo.

34. Beje, visuotinai paplitusi klaida yra netikėti apie pasaulio gaisrą arba krentančią netikėtą ugnį ar atsiveriantį dangų. (2) Juk kuris gi iš išminčių abejoja, kuris nežino, kad visa, kas tik radosi, pražūva, visa, kas buvo padaryta, sunyksta? Anot stoikų tvirtos nuomonės, taip pat ir dangus su viskuo, kas tik jam priklauso, liovus saldžiam šaltinių vandeniui jūras maitinti dėl ugnies šuoro išnyksias, kadangi sunaudojus drėgmę visas šis pasaulis užsiliepsnotų. (3) Ir Epikūro sekėjai turi lygiai tokį patį įsitikinimą dėl pradmenų²⁷⁷ pasaulinio gaisro ir pasaulio pražūties. (4) Platonas kalba, kad pasaulio dalys tai patvinsta, tai pakaitomis, sako, užsidega ir nepaisant tvirtinimo, kad pats pasaulis buvo sukurtas kaip amžinas ir nesunaikinamas, tačiau priduria, jog pačiam kūrėjui Dievui kaipo vieninteliam [pasaulis] lengvai ir suardomas ir pragaišinamas. Dėl to nieko nuostabaus, jei tokia visatos didybė būtų ir sunaikinama to, kuris ją sutvėrė. (5) Tu pastebi filosofus tą patį aiškinant, ką teigiame ir mes, bet ne dėl to, kad būtume mes jų pėdomis nusekę, bet kad anie remdamiesi pranašų dieviškais pranašystėmis atkartoto tiesos, kad ir iškraipydami, nežymią dalelę.

(6) Tokiu būdu prielaidą dėl pakartotinio gimimo pateikė taip pat ir žymesnieji iš filosofų (pirmas – Pitagoras, tačiau pats pagrindinis – Platonas) iškreipus ir nepilnai atskleidus tiesą. O būtent, jie mano, kad kūnams suirus vien tiktai sielos amžinai gyvuoja ir į kitus naujus kūnus ne kartą įeina ir išeina. (7) Tikrovei [dar labiau] supainioti prideda prie šių dalykų net ir tai, kad žmonių sielos pereina į naminius

²⁷⁴ Sąmoningai miglota nuoroda į žydišką literatūrą (t. y. Senąjį Testamentą) (Clarke 1974, 347).

²⁷⁵ Viena vertus istorikas Juozapas Flavijus (37–po 95) buvo žydas, kilęs iš kunigų giminės, Judėjos karo (66–70) pradžioje vienas žydų karvedžių, antra vertus patekęs į romėnų nelaisvę perėjo į pastarųjų pusę, gavo Flavijaus – Vespasianų šeimos – vardą, įgijo Romos pilietybę, tapo Flavijų giminės istoriografu, o rašydamas apie Judėjos reikalus laikėsi proromėniškos orientacijos.

²⁷⁶ Iki galo neaiški šio asmens tapatybė, nes tokiu vardu buvo Judėjos prokuratorius 70 m. ir taip pat buvo kitas bendravardis romėnų retorikas, rašytojo Aulo Gelijaus (2 a. po Kr.) amžininkas, dažnai pastarąjį minimas. Greičiausiai čia minimas Antonijus Julianas neturi nieko bendro nė su vienu iš jų (Clarke 1974, 348–349).

²⁷⁷ T. y. pagrindinės visatos dalys – dangus, žemė, jūra ir eteris (Fahy 1919, 180).

gyvulius, paukščius, žvėris. Iš tiesų, ne filosofo pastangų, bet mimo²⁷⁸ pajuokos vertas toks požiūris. (8) Bet dėl bendros apžvalgos pakanka, kad taip pat ir šiuo atveju jūsiškiai filosofai tam tikru būdu mums atliepia.

(9) Bet kas gi būtų toks neprotingas ar, tiksliau sakant, bukaprotis drįstantis neigti, kad, kaip Dievas pirma galėjo sukurti žmogų, taip gali jį atkurti iš naujo? Ar, kad po mirties [žmogus] tampa nieku ir prieš gimimą buvo niekas? Kaip iš nieko buvo galima atsirasti, argi taip iš nieko negalėtų būti atkurta? Betgi yra sunkiau pradėti tai, ko nėra, nei vėl pakartoti tai, kas buvo. (10) Tu tiki, kad jei kas nuo mūsų apyžlbių akių pasišalina, tai ir Dievui išnyksta? Bet kurie žmogiški palaikai arba perdžiūsta į dulkes, arba ištežta į skystį, arba į pelenus sukrenta, arba dūmais išsisklaido – taigi, nuo mūsų nors ir pasišalina, bet pasilieka Dievo priežiūroje pirmapradės medžiagos pavidalu²⁷⁹. Ir, priešingai jūsų įsitikinimui, nesibaiminame jokios žalos dėl mirusiojo sudeginimo, vis dėlto prisilaikome senovinio²⁸⁰ ir geresnio papročio numirėlių palaidoti.

(11) Pamatyk be to, kad visa gamta teigte teigia mūsų paguodai apie būsimąjį prisikėlimą. Saulė nusileidžia ir užteka, žvaigždės krinta ir vėl užkyla, gėlės nuvysta ir vėl atgyja, persenę krūmokšniai naujai sužaliuoja, sėklos tik apmirusios vėl sustiprėja ir sudygsa; kūnas laiko tėkmėj panašus į medžius žiemą: tariamoj sausybjė glūdi žaluma. (12) Kam tu skubini [kūną] atgyti ir grįžti į gyvenimą tada, kai vis dar tęsiasi atšiauri žiema? Mums reikia palaukti pavasario taip pat ir kūnui. Puikiai žinau, kad daugelis suvokdami savo kalčių mastą po mirties į nieką pavirsti labiau geidauja, nei taip ir tiki; mat yra linkę, jog juos jau geriau visiškai sunaikintų, negu kad grąžintų iš nebūties atpildo bausmei. Jų klaidingas suvokimas gyvenimo bėgyje tik stiprėja tiek dėl nevaržomos laisvės, tiek ir dėl Dievo itin didelės kantrybės, kurio kuo vėlyvesnis teismas, tuo jis teisingesnis.

35. Ir vis dėlto labiausiai išmanančiųjų knygos ir poetų eilės įspėja žmones apie aną ugnies upę - ne vieną kartą [požemio pasaulį] apjuosiantį kaitrybės srautą²⁸¹ iš Stigės²⁸² tyrulių, kurie, kaip buvo pasakojama, prirengti amžiniems kentėjimams (pagal demonų prisipažinimus ir žynių pranašystes). (2)

²⁷⁸ Aktorius, mimų (trumpų vaidinimų) vaidintojas.

²⁷⁹ T. y. ugnies, oro, žemės ar vandens pradmenys išlaiko materialias liekanas (Fahy 1919, 181).

²⁸⁰ Mirusiųjų laidojimas buvo įprastas paprotys senųjų laikų Romoje. Maždaug nuo Respublikos pabaigos iki IV a. po Kr. romėnų visuomenėje buvo įsigalėjęs kremavimas (Fahy 1919, 181).

²⁸¹ T. y. Piriflegetontą (Πυρifleγέθων), požemio karalystės ugnies upę.

²⁸² Stigė – graikų mitologijoje – viena iš septynių Hado upių (per ją persikelia kiekviena į mirusiųjų pasaulį keliaujanti vėlė).

Todėl net ir pats valdovas Jupiteris, anot jų²⁸³, prisiekia pleškančiais upės krantais ir juoda pragarme su pamaldžiu šurpu, mat didžiai bijo žinodamas iš anksto dėl jam pačiam ir drauge saviesiems garbintojams numatytos bausmės²⁸⁴. (3) Ir kančioms nėra nei jokio saiko, nei pabaigos. Ten išmoninga ugnis kūno narius svilina ir svilėsius užgydo, ryja ir vėl priaugina tai, ką buvo surijus. Panašiai kaip žaibų blyksniai trenkia į kūnus, bet jų pilnutinai nesunaikina, kaip Etnos²⁸⁵ ir Vezuvijaus²⁸⁶ kalnų bei visur kur liepsnojančių pasaulio vietų ugnys dega ir išblėsti nė nesiruošia, taip minėta baudžiančioji liepsna palaikoma ne tam, kad degančiuosius paverstų pelenais, bet kad kurstoma kamuotų nesunaikinamus kūnus. (4) O kad pelnytai kankinami tie, kurie Dievo nežino, yra nedorėliai, nepaiso teisingumo nekyla niekam abejonių (nebent pats būtų bedievis), kadangi nepripažinti visų tėvo ir visų viešpaties būtų ne mažesnis nusikaltimas, nei kad jį įžeisti. (5) Nors Dievo nepažinimo ir užtektų bausmei užsitraukti (taip, kaip pažinimas padėtų dėl atleidimo), tačiau jei būtume palyginami su jumis mes, krikščionys, tai, kad vienas kitas iš mūsų ir prasčiau išmano mūsiškį mokymą, vis tik pasirodytume už jus daug geresni. (6) Juk jūs draudžiate svetimavimus, ir vis dėlto jais užsiimate, o mes vien tik savo žmonoms gimstame būti vyrais; jūs už padarytus nusikaltimus baudžiate, mūsų nuomone net ir apie tai mąstyti – reiškia jau nusidėti; jūs nuogaustaujate dėl žinančių apie jus, o mes bijome net vienos vienintelės sąžinės, be kurios nemokėtume gyventi; galop, nuo jūsiškių žmonių daugybės visas kalėjimas ūžuoja, o krikščionio ten nerasi, na, nebent tik arba apkaltintą dėl savo tikėjimo, arba atskalūną²⁸⁷.

36. Ir tegu niekas neieško paguodos likime, ar tenebando pasiteisinti lemtimi dėl to, kas nutinka. Tarkim, kad likimas yra laimės dalykas, vis dėlto protas yra laisvas ir dėl to teisiama pagal žmogaus veiklą, o ne pagal aukštą padėtį visuomenėje. (2) Nes kas gi kita yra likimas, jei ne tai, kad dėl kiekvieno iš mūsų Dievas padarė ištarmę? Kadangi tas, kuris gali iš anksto žinoti apie [kiekvieno] polinkį, pagal kiekvieno nuopelnus ir būdo bruožus taip pat paskiria ir likimą. Tokiu būdu mumyse ne gimimo aplinkybės smerkiamos, bet prigimtiniai polinkiai baudžiami. Betgi pakaks apie likimą, net jeigu ir tik taip trumpai, palikime rimtesnį ir išsamesnį aptarimą kitam kartui.

(3) Beje, tai, kad dauguma mūsų vadinami vargšais nėra mums negarbė, bet pasididžiavimas; nes kaip dvasia dėl nesusivaldymo išglemba, taip saikingumas ją užgrūdina. (4) Ir vis dėlto kaip galėtų būti

²⁸³ T. y. tų pačių knygų ir poetų.

²⁸⁴ Priesaika Stigės vandenimis – pati tvirčiausia. Sulaužęs šią priesaiką dievas privalo metus gulėti nejudėdamas, devynerius metus – gyventi toli nuo Olimpo ir tik dešimtaisiais metais gali grįžti į olimpinį būrį.

²⁸⁵ Etna – ugnikalnis Sicilijos saloje.

²⁸⁶ Vezuvijus – ugnikalnis Kampanijoje, netoli Neapolio, 79 m. po Kr. užpylęs pelenais ir akmenimis Pompėjų miestą.

²⁸⁷ Nes jeigu iš tiesų kaltas, tai jau įrodytų, kad jis atkrito į pagonybę (Holden 1853, 177).

varguoliu tas, kuris nestokoja, kuris svetimo gero netyko, kuris Dievu yra turtingas? Veikiau bėdžius yra tas, kuris, nors ir apščiai turi, geidžia dar daugiau. (5) Visgi pasakysiu, kaip aš manau: niekas neįstengtų būti didesniu neturtėliu už ką tik gimusįjį. Paukščiai gyvuoja be paveldėto turto, o [galvijai] diena dienon ganosi ganyklose, ir vis dėlto jie sukurti dėl mūsų - tų, kurie visa tai turime, net jei ir nesiekiamo to. (6) Trumpai sakant, kaip tas, kuris tuo laimingesnis eina keliu, kuo jis lengvesnis žingsniuoja²⁸⁸, taip palaimingesnis šioje gyvenimo kelionėje yra tas, kuris pasiramsto beturtyste, o ne slegiamas turtų sunkybės dvésuoja. (7) Beje, jei tik manytume, kad turtai mums pasitarnautų, prašytume Dievo; be jokios abejonės, jis kaip reikiant galėtų jų suteikti, nes jo yra visa. Betgi mes labiau linkę į turtus su panieka žiūrėti, nei kad kaupti ir labiau trokštame niekam nekenkti, veikiau prašome kantrybės, renkamės būti verčiau dori, nei švaistūnai.

(8) Ir tai, kad jaučiame žmogiško kūno negalavimus ir nuo jų kenčiame nėra mums bausmė, bet lavinanti kova. Iš tiesų, negalėtis užsigrūdinama, o kokio neganda gana dažnai pasitarnauja kaip narsumo mokykla; pagaliau, be jėgų įtempimo pratybų metu tiek proto, tiek ir kūno galios menksta. Būtent visi jūsų didžiavyriai, kuriuos pagarsindami iškeliate pavyzdžiu, žinomi dėl savo apturėtų vargų apstybės. (9) Tad, neabejotinai, Dievas mums tiek ir padėti gali, tiek ir nežiūri iš aukšto [kai reikalinga pagalba], nes yra visa ko valdytojas ir savųjų mylėtojas. Priešingai – nelaimėtis Jis kiekvieną išbando ir ištiria, per išmėginimus įvertina kiekvieno prigimtines savybes, iki pat paskutinio atodūσιο kvočia žmogaus valią, būdamas ramus, kad niekas Jam negali pražūti. Todėl, taip kaip auksas ugnimi, taip mes esame ištiriami pavojais.

37. Koks mielas Dievui reginys, kai krikščionis su sielvartu grumiasi, kada save stato grasinimų, bausmių, kankinimų akivaizdon, tuomet, kai mirties spengesį ir klaių budelio vaizdą išjuokdamas mindo, kada iškelia savo laisvę prieš karalius ir valdovus, paklūsta tik vieninteliam Dievui, kuriam priklauso, kiekvieną kartą, kai kaip triumfatorius bei nugalėtojas pasityčioja iš to, kuris jį nuteisė. Juk nugalėjo tas, kuris pasiekė tai, dėl ko kovojo. (2) Koks karys vado akyse nepasitiktų pavojaus narsiau? Žinoma, niekas prieš išmėginimą negauna apdovanojimo. Ir karo vadas, beje, neduoda to, ko neturi: negali prailginti gyvenimo, tačiau jo galioje apdovanoti kareivius. (3) Iš tiesų, Dievo karys neapleidžiamas nei sielvarte, nei mirtimi baigia gyvenimą. Todėl krikščionis gali būti laikomas nelaimingu, bet rastas kaip toks – negali. Jūs patys šlovindami keliate į padanges negandas patyrusius vyrus, kaip, pavyzdžiui, Mucijų Scevolą, kuris būtų save pasmerkęs pražūčiai nuo priešo rankų kai apsiriko dėl karaliaus, jei nebūtų

²⁸⁸ T. y. su kuo mažesniu багаžu.

praradęs dešinėsios rankos²⁸⁹. (4) O kiek iš mūsų vaikų ne tik dešinėsios rankos, bet ir viso kūno sudeginimą, pelenais paleidimą kentėjo be jokių verkšlenimų, ypač tada, kai vietoj to galėjo rinktis išsivadavimą. (5) Nejaugi tik vyrus lyginu su Mucijumi, su Akvilijumi²⁹⁰, ar su Regulu? Mūsų vaikai ir silpnos moterėlės su įkvėpta [iš aukščiau] išverme skausmui išsityčioja iš kryžių ir kankinimo įtaisų, laukinių žvėrių ir visų kankinančių pabaisų. (6) Vargšeliai, argi jūs nesuvokiate, kad nėra tokio, kuris trokštų būti ar tai nubaustas be priežasties, ar tai pajėgtų išverti kankinimus be Dievo [pagalbos]?

(7) Gal kartais jūs suklaidina tai, kad nepažįstantieji Dievo maudosi turtuose, apgaubti pagarba, yra įtakingi dėl savo galių. Tam jie, nelaimingieji, aukščiau yra iškeliami, kad iš aukščiau ir nupultų. Juk pastarieji penimi kaip aukojami gyvuliai, kaip permaldavimo aukos apvainikuojami: tam kai kurie iškyla valdžioje bei viešpatavime, kad jų valdžios savivalė nekliudomai prekyautų sugadinto proto išradingumu. (8) Nes Dievo nepažįstant, kai ir mirtis nuolat graso²⁹¹, kokia gi tikra laimė dar galėtų būti? Ji panaši į sapną – išgaišta pirmiau negu pasieki. (9) Esi karalius? Betgi tu tiek pat bijai, kiek ir tavęs bijo, ir be to, nors būtum gausios palydos supamas, vis tik pavojaus akivaizdoje lieki vieni vienam. Turtingas esi? Tačiau turtais nelabai galima pasikliauti, o kelionpinigių pertekliumi trumpos gyvenimo kelionės neaprupinsi, bet tik ją apsunkinsi. (10) Puikuojiesi aukštomis pareigomis ir purpuriniais drabužiais? Vėjavaikiška ir beprasmė žmogaus klaida garbinti aukštą vardą, spindėti purpuriniais apdaraais, o vidumi maurėti. Gimei kilmingas, savo prosenius liaupsini? Vis dėlto gimstame visi su vienoda [žmogiška] dalia, o skiriamės vien tik dorybėmis.

(11) Taigi mes, kurie vertinami pagal gyvenimo būdą ir padorumą visiškai pagrįstai šalinamės nuo jūsų nelabų malonumų, iškilmingų eisenų bei vaidinimų, kuriuos žinome kilus iš [pagonių] tikėjimo apeigų ir atmetame kaip pragaištingus apžavus. Nes kas gi nesibaisėtų vežimų lenktyneose minios tarp savęs

²⁸⁹ Pasak legendos, Romą 509 m. pr. Kr. apsiautė etruskų miesto-valstybės Kluzijaus valdovas Larsas Porsena. Tarp 300 romėnų jaunuolių prisiekusiųjų nužudyti Porseną buvo vienas jaunas aristokratas iš Mucijų giminės Gajus Mucijus Scevola, kuris pabandė tai įgyvendinti. Deja, apsirikęs nužudė ne valdovą, o jo raštininką. Sučiuptas Scevola pareiškė, kad jis toks ne vienas siekiantis pasikėsinti į etruskų valdovą. Pareikalavus išduoti sąmokslininkus ir grasinant kankinimais, Scevola įkišo dešinę ranką į ugnį ir laikė tol, kol ji suanglėjo, tuo norėdamas parodyti, kad kankinimų jis nebijo. Šis narsus poelgis taip apstulbino etruskų valdovą, jog jis netrukus su Roma sudarė taikos sutartį. Dėl prarastosios dešinėsios rankos romėnų narsuolis gavo pravardę Scevola (Kairiarankis), tapusia Mucijų giminės prievardžiu.

²⁹⁰ Manijus Akvilijus – Romos karvedys, 88 m. pr. Kr. sutriuškintas Ponto (Mažojoje Azijoje) karaliaus Mitridato Eupatoro. Pastarasis paimtam į nelaisvę Akvilijui liepė supilti į gerklę išlydytą auksą.

²⁹¹ Arba „Nes Dievo nepažįstant (o tai tolygu mirčiai), kokia gi tikra...“, (žr. Waltzing 1909, 175).

besiriejančios pamišimu²⁹², gladiatorių kovose – įgūdžiais žudant žmones? (12) Net ir teatro vaidinimuose ne mažesnės šėlionės ir dar apščiau begėdysčių, nes mimų vaidintojas čia tauškia nešvankybes, arba jas rodo, čia sumoteriškėjęs aktorius vaizduodamas aistringą meilę, sužadina ją [žiūrovams]. Pastarasis jūsiškiams dievams užtraukia gėdą priskirdamas jiems ištvirkimus, dūsavimus, vaidus, taip pat apsimetęs apimtu sielvarto jis apgaulingais judesiais ir ženklais priverčia jus ašaromis srūti. Tokiu būdu tikrovėje primygtinai reikalaujate žmogaus nužudymo, o ten, kur tik pramanai – žliumbiate.

38. Kas dėl prisipažinimo, kad su panieka žiūrime į atlikusią nuo paaukojimų mėsą ir [vyno] aukojimo taures, jis kyla ne iš baimės, tai – tikros laisvės patvirtinimas. Juk, nors ir visa, kas tik atsiranda būti, kaip nepažeidžiama Dievo dovana, niekaip negali būti subjaurojama, tačiau mes nuo to²⁹³ laikomės atstu, idant kas nors nepagalvotų, kad mes ar tai paklūstame demonams, kuriems buvo nulieta, ar tai gėdijamės savojo tikėjimo.

(2) Argi atsirastų bent vienas abejojantis dėl mūsų polinkio pavasario gėlėms, kadangi mes skiname ir pavasarines rožes, ir lelijas, ir bet ką kitą, kas tik turi patrauklios spalvos bei kvapo žiedus? Juk mes šiuos naudojame ir [aplinkai] pabarstyti, ir [puošiamės] pavienėmis gėlėmis ar kabiname gėlių pynes ant kaklo. Na, atleiskite mums, kad galvos nevainikuojame: esame pratę malonų žiedų kvapą įtraukti šnervėmis, o ne uosti pakaušiu ar plaukais. (3) Nė mirusiųjų nedabiname vainikais. Man didesnę nuostabą dėl šito keliate jūs: kaip galite bedvasiam numirėliui (jei jis turi pojūčius) įdėti žibintą²⁹⁴, ar uždėti vainiką tam, kuris be jokių pojūčių? Juk būdamas laimingas jis gėlių nepasigestų, o nelaimingas – jomis nesidžiaugtų. (4) Mes, priešingai, surengiame laidojimo apeigas su ta pačia ramybe, kokia ir gyvename, ir nepinam nuvystančių vainikų, bet laukiame iš Dievo amžiniais žiedais vešančių; ramūs, kuklūs, pasitikintys savojo Dievo dosnumu, gaivinami vilties dėl būsimosios laimės bei tikrumo dėl čia pat esančios Jo didybės. Tokiu būdu ne tik būsim laimingi po prisikėlimo, bet jau ir dabar [laimingi] gyvename kai mąstome apie ateitį.

(5) Todėl tesprendžia juokdarys iš Atėnų Sokratas²⁹⁵, prisipažinęs, kad jis nieko nežino, nors dėl užkietėjusio melagio demono paliudijimo ir kupinas didybės²⁹⁶, taip pat Arkesilajas²⁹⁷, Karneadas²⁹⁸,

²⁹² Kartais lenktynininkų komandų sirgalių vaidai įgaudavo didžiulį mastą. 532 m. Konstantinopolyje sirgaliai sukėlė ginkluotas riaušes ir didelė dalis miesto, taip pat ir senoji Sofijos bažnyčia, sudegė (Antikos žodynas 1998, 194).

²⁹³ T. y. paaukotos mėsos ir aukojimo taurių.

²⁹⁴ Neaiški vieta. Originale leidėjas pateikia taip: „...aut [non] sentienti facem“, kai pačiame rankraštyje yra „...aut non sentienti facem“. Tad gali būti verčiama: jaučiančiam degindami deglus ar uždėdami vainiką tam, kuris be jokių pojūčių?

²⁹⁵ Anot Cicerono (Cic. Nat. D. 1. 93), taip Sokratą pavadino graikų filosofas epikūrininkas Zenonas iš Sidono (g. apie 150 m. pr. Kr.). Šiuo nepagarbiu kalbėjimu Oktavijus nori pasakyti, kad jam nerūpi nei filosofų išmintis, nei jų autoritetas.

²⁹⁶ Žr. 98 išnašą.

Pironas²⁹⁹ ir visa akademikų³⁰⁰ aibė teapsvarsto, Simonidas³⁰¹ kad ir amžinai teatidėlioja [atsakymą]³⁰²: laikome per nieką filosofų įsivaizdinimą, kuriuos žinome esant suvedžiotais bei svetimautojais, kaip ir tironais ir dargi nuolat iškalbiai pasisakančiais prieš nusižengimus, kurių patys nestokoja. (6) O mes parodome išmintį ne išvaizda, bet protu, ne gražiažodes kalbas sakome, tačiau gyvename gražiai, didžiuojamės, kad mums teko tai, ko anie didžiausiomis pastangomis ieškojo, bet surasti neišgalėjo. (7) Kodėl mums būti nedėkingais, kam kreivai į save žiūrėti, jei tiesa apie dieviškumą „sunoko“ mūsų gyvenamais laikais? Mėgaukimės mūsų gėriu ir parenkime teisumo nuosprendį³⁰³: tebūna prietarai sutramdomi, bedievystė atitaisoma, tikras tikėjimas išsaugomas.’

39. Tuomet, kai pabaigė Oktavijus byloti savąją bylą, kurią laiką mes nuščiuvę iš nuostabos žvelgėme įbedę įdėmias akis. Kalbant apie mane, tai aš buvau priblokštas didžiulio susižavėjimo, nes tai, ką lengviau yra pajauti nei pasakyti jis buvo išdabinęs tiek įrodymais, tiek pavyzdžiais, tiek ir pasiremtų tekstų visuotinai pripažintu svoriu. Dar daugiau – priešiskai nusitekusius vertintojus atrėmė pateikdamas tuos pačius filosofų pramanus, kuriais naudojasi ir anieji, o taip pat parodė, kad tiesa gali būti ne tik lengvai suprantama, bet ir patraukli.

40. Taigi, tuo metu, kai taip tylėdamas savyje svarstau, Cecilijus prapliupo: „Aš ne tik manąjį Oktavijų kuo nuoširdžiausiai sveikinu, bet ir save patį, ir jau nebelaukiu [tarpininko] sprendimo. Nugalėjome mes abu ir dar taip, kad turiu įžūlumo savintis pergale, kadangi, kaip jis mane nugalėjo, taip ir aš esu klaidos nugalėtojas. (2) Todėl, kalbant apie svarstymo esmę, tai ir dėl apvaizdos prisipažįstu, ir dėl Dievo nusileidžiu, ir, pagaliau, štai jau dabar dėl mūsų mokslo tikrumo pritariu. Šis tas pasilieka dar ir dabar, kas tiesai nekliudo, bet man būtų reikalinga išsamiam pamokymui, apie kuriuos rytoj, nes jau saulė kryptanti vakarop, turint omenyje, kad tada viską galėsime patyrinti ir labiau sutariant, ir noriau.“

²⁹⁷ Žr. 99 išnašą.

²⁹⁸ Žr. 100 išnašą.

²⁹⁹ Pironas (apie 365–apie 275 m. pr. Kr.?) graikų filosofas iš Elidės, skeptikų mokyklos įkūrėjas.

³⁰⁰ Filosofinės mokyklos, kurią apie 387–385 m. pr. Kr. įkūrė Platonas, atstovai. Mokykla veikė Atėnų priemiestyje, šalia herojui Akademui skirtos giraitės ir gimnasijo. Pergyvenusi keletą raidos etapų akademija buvo galutinai uždaryta 529 m. Rytų Romos imperijos imperatoriaus Justiniano.

³⁰¹ Žr. 101 išnašą.

³⁰² Žr. Min. Fel. Oct. 13.4.

³⁰³ Pasak Clarke'o, tai aliuzija į Cecilijaus anksčiau išreikštą mintį, kad „nereikėtų lengvabūdiškai ir įžūliai skelbti priešingai pusei nuosprendžio“, žr. Min. Fel. Oct. 13.5.

(3) „O aš“ sakau „iš mūsų visų labiausiai džiaugiuosi, kad taip pat ir man Oktavijus kai ką laimėjo, kadangi nuo manęs yra nuimta gana kebli užduotis paskelbti nuosprendį. Vis tik nepajėgčiau už jo nuopelnus atsimokėti pagyrimo žodžiais: paliudijimas žmogaus, ir be to tik vieno būtų nereikšmingas. [Oktavijus] yra gavęs ypatingą dovaną iš Dievo, kurio įkvėptas bylojo ir kurio padedamas nugalėjo.“

(4) Po šitų žodžių patenkinti bei džiugūs išsiskirstėme: Cecilijus džiaugdamosis, nes įtikėjo, Oktavijus, kadangi nugalėjo, o aš dėl to, kad vienas įtikėjo, o kitas – nugalėjo.

Versta iš: Minucius Felix, Marcus. 1992. *M. Minuci Felicis Octavius* / edidit Bernhard Kytzler.
Stuttgartiae; Lipsiae: B. G. Teubner.

4. Literatūra

- Albrecht, Michael von. 1987. M. Minucius Felix as a Christian Humanist. *Illinois Classical Studies* 12 (1), 157–168.
- Antikos žodynas. 1998. *Antikos žodynas / iš vokiečių kalbos išvertė Rūta Kumžienė ...[et al.] ; vertimo atsakomoji redaktorė Dalia Staškevičienė*. Vilnius: Alma littera.
- Bagnall, Roger S. (ed.). 2013. *The encyclopedia of ancient history / ed. by Roger S. Bagnall...* Vol. 8: Li – Ne. Chichester [u.a.]: Wiley-Blackwell.
- Baylis, Harry James. 1928. *Minucius Felix and his place among the early fathers of the Latin Church / by Harry James Baylis*. London: Society for Promoting Christian Knowledge.
- Bardenhewer, Otto. 1908. *Patrology: the lives and works of the Fathers of the Church / by Otto Bardenhewer ; translated from the second edition by Thomas J. Shahan*. Freiburg im Breisgau-St. Louis: B. Herder.
- Biblija. 1998. Šventasis Raštas. *Senasis ir Naujasis Testamentas*. Vilnius: Lietuvos Katalikų Vyskų Konferencija. Retrieved from <https://biblija.lt/index.aspx?cmp=toc>
- Colish, Marcia L. 1985. *The Stoic tradition from antiquity to the early Middle Ages ; v. 2 (Stoicism in Christian Latin thought through the sixth century) / by Marcia L. Colish*. Leiden: E. J. Brill.
- Franzen, August. 2004. *Trumpa bažnyčios istorija / Augustas Francenas ; [iš vokiečių kalbos vertė Faustas Jončys]*. Marijampolė: Ardor.
- Homeros. 2007. *Iliada / Homeras ; iš senosios graikų kalbos vertė Antanas Dambrauskas. - 2-oji laida*. Vilnius: Vaga
- Herodotos. 1988. *Istorija / Herodotas ; iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius ; [įvadą ir komentarus parašė Nijolė Juchnevičienė]*. Vilnius: Mintis.
- Hieronimus Eusebius. 1896. *Hieronimus Liber de viris inlustribus; Gennadius Liber de viris inlustribus*. Hrsg. von Ernst Cushing Richardson. Leipzig: Hinrichs.
- Hieronimus Eusebius. 1963. *S. Hieronymi presbyteri opera, Ps. 1. Opera exegetica 2: Commentariorum in Esaiam libri I-XI*. Cura et studio Marci Adriaen (Corpus Christianorum Series Latina 73). Turnhout: Brepols.
- Hieronimus Eusebius. 1910. *Sancti Eusebii Hieronymi opera; Sect. 1: Epistulae / rec. Isidorus Hilberg, Ps. 1: Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae I-LXX*. Wien-Leipzig: Tempsky [u.a.].

- Hornblower, Simon; Spawforth, Anthony (eds.). 1999. *The Oxford classical dictionary* [=OCD]. Oxford-New York: Oxford University Press.
- Lactantius. 2005. L. Caelius Firmianus Lactantius. *Divinarum institutionum libri septem. Fasc. 1: Libri I et II*. Ediderunt Eberhard Heck et Antonie Wlosok (Bibliotheca Teubneriana). München-Leipzig: K. G. Saur.
- Lactantius. 2009. L. Caelius Firmianus Lactantius. *Divinarum institutionum libri septem. Fasc. 3: Libri V et VI*. Ediderunt Eberhard Heck et Antonie Wlosok, (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Landfester, Manfred (hrsg.). 2007. *Geschichte der antiken Texte: Autoren- und Werklexikon* / in Verb. mit Brigitte Egger hrsg. von Manfred Landfester (Der neue Pauly: Supplemente; 2). Stuttgart; Weimar: Metzler.
- Lane Fox, Robin. 2006. *Pagonys ir krikščionys: Viduržemio pasaulyje nuo antro amžiaus iki Konstantino atsivertimo* / Robin Lane Fox ; iš anglų kalbos vertė Mantas Adomėnas. Vilnius: Aidai.
- Le Nourry, Denis Nicolas. 1886. *Dissertatio in Marci Minucii Felicis librum qui Octavius inscribitur*. In: *Patrologiae cursus completus, series Latina. Patrologiae Latinae tomus 3*. Accurante J.-P. Migne. Parisiis: apud Garnier fratres.
- Livius, Titus. 1976. *Titas Livijus, Hanibalo karas: Romos istorijos XXI-XXIII knyga* ; iš lotynų k. vertė Janina Mažiulienė. Vilnius: Vaga.
- Lucretius Carus, Titus. 1964. *Lucreti De rerum natura libri VI = Apie daiktų prigimtį 6 knygos* / Lukrecijus ; lotyniško teksto redakcija ir vertimas M. Račkausko ; [įvadas ir komentarai H. Zabulio]. Vilnius: Mintis.
- Mathiassen, Svend Erik. Minucius Felix, Octavius. 2014. In: Engberg Jakob (ed.); Jacobsen, Anders-Christian; Ulrich, Jörg. *In defence of Christianity: early Christian apologists* / [edited by] Jakob Engberg, Anders-Christian Jacobsen, Jörg Ulrich. (Early Christianity in the context of antiquity ; v. 15). Frankfurt am Main: Peter Lang, 185–198.
- Milman, Henry Hart. 1903. *The history of Christianity: from the birth of Christ to the abolition of paganism in the Roman Empire*. Vol. 3. London: John Murray.
- Minucius Felix, Marcus; Firmicus Maternus, Iulius. 1867. *M. Minucii Felicis Octavius : Iulii Firmici Materni Liber de errore profanum religionum* / recensuit et commentario critico instruxit Carolus Halm. Vindobonae: apud C. Geroldi filium.

- Minucius Felix, Marcus. [1919]. *The Octavius of Minucius Felix* / by J. H. Freese. London-New York: Society for Promoting Christian Knowledge.
- Minucius Felix, Marcus. 1974. *The Octavius of Marcus Minucius Felix*. (J. Quasten, W. J. Burghardt, & T. C. Lawler, Eds., G. W. Clarke, Trans.) (Vol. 39). New York; Ramsey, NJ: Newman Press.
- Minucius Felix, Marcus. 1919. *M. Minuci Felicis Octavius* / with introduction and notes by T. Fahy. Dublin: Educational Company of Ireland.
- Minucius Felix, Marcus. 1909. *Octavius de M. Minucius Felix* / par J. P. Waltzing. Paris: Desclée de Brouwer.
- Minucius Felix, Marcus. 1925. *Octavius* / Minucjusz Feliks; z łac. tł., dał wstęp i objaśnienia Jan Sajdak. Poznań: Fiszer i Majewski.
- Minucius Felix, Marcus. 1981. Minucij Feliks. Oktavij / per. [M. E. Sergeenko]. *Bogoslovskie trudy* 22, 139–177.
- Platon. 1995. *Timajas ; Kritijas* / Platonas ; iš graikų k. vertė, įvadą ir paaišk. parašė Naglis Kardelis. Vilnius: Aidai.
- Plinius Caecilius Secundus, Gaius. 2015. *Iš laiškų: apie gyvenimą, valdžią ir mirtį* / Gajus Plinijus Jaunesnysis ; sudarė ir iš lotynų kalbos vertė Aleksandra Teresė Veličkienė. Vilnius: Tyto alba.
- Pseudo-Quintilianus. 1884. *M. Fabii Quintiliani Declamationes quae supersunt CXLV*. Recensuit Constantinus Ritter. Leipzig: B. G. Teubner.
- Quasten, Johannes. 1986. *Patrology* / by Johannes Quasten. Vol. II. *The ante-Nicene literature after Irenaeus*. Westminster, Md.: Christian Classics.
- Renan, Ernest. 1893. *Marc-Aurèle et la fin du monde antique* / par Ernest Renan. Paris: Calmann Levy.
- Sallustius Crispus, Gaius. 1973. *Katilinos sąmokslas; Jugurtos karas* / Gajus Salustijus Krispas ; iš lotynų kalbos vertė Anastazija Kašinskaitė. Vilnius: Vaga.
- Seneca, Lucius Annaeus. 1986. *Laiškai Lucilijui* / Seneka ; iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė. Vilnius: Mintis.
- Spence-Jones, Henry Donald Maurice. 1911. *The early Christians in Rome* / by H. D. M. Spence-Jones. New York: John Lane company.
- Tacitus, Publius Cornelius. 2005. *Analai=Annales: (nuo Dieviškojo Augusto mirties)* / Publijus Kornelijus Tacitas ; iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė. Vilnius: Margi raštai.

Tertullianus, Quintus Septimius Florens; Minucius Felix, Marcus. 2008. *Tertullian Apologetical works and Minucius Felix Octavius* / translated by Rudolph Arbesmann, Sister Emily Joseph Daly, Edwin A. Quain. Washington, D.C.: Catholic University of America Press.

Thomas, Nicholas L. 2011. *Defending Christ: the Latin apologists before Augustine*. Turnhout: Brepols Publishers.

Vergilius. 2015. *Bukolikos ; Georgikos ; Enėjidė* / Vergilijus ; iš lotynų kalbos vertė Antanas Rukša ; [sudarė ir įvadinį straipsnį parašė Audronė Kučinskienė]. Vilnius: Klasikų asociacija.

Wilhite, David E. 2017. *Ancient African Christianity: An Introduction to a Unique Context and Tradition*. London ; New York: Routledge Taylor & Francis Group.

5. Summary

This MA thesis presents a Lithuanian translation of Marcus Minucius Felix's work *Octavius* with accompanying text commentaries. Marcus Minucius Felix (c. 2nd–3rd c.) was an apologist of early Christianity, one of the first Christian writers in Latin. Very little is known about the author of the work. The scanty information available suggests that Minucius Felix, a convert Christian and a lawyer in Rome, was of North African descent. The dialogue *Octavius* is the only surviving work by Minucius Felix and was written probably within the first third of the 3rd c. (exact date of writing not yet determined). This dialogue sheds light on the situation of Christianity and Roman paganism of the day, their mutual relationship, hate and fears towards each other. It is surprising that Minucius Felix is the only Christian apologist not to examine Christological problems; he does not even mention the name of Christ, as well as there are no direct quotations from the Holy Scripture, no consideration of the Holy Spirit, no Christian teaching on justification, and no reference to the Church as an institution. Cicero's *De natura deorum* was deliberately chosen to be Minucius Felix' model in style as well as in form. Furthermore, Minucius Felix certainly made use of Cicero's *De divinatione*, likewise of the *De providentia* and *De superstitione* of Seneca. The ethics of the apologia have much in common with the ideal of Stoic philosophy. At the same time *Octavius* is an elucidation of the authentic Christianity, but executed in a manner apt to impress the educated pagans. So, through the lips of the disputants - the Christian Octavius Januarius and the pagan Cecilius Natalis - one can open the "window" to the world of Greco-Roman mythology and philosophy, literature and history in seeking the true way to knowledge of God.